

nr 2(27)/2026

ISSN 2391-5137

Językoznawstwo

Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Komitet redakcyjny

prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal (redaktor naczelny)

prof. nadzw. dr hab. Joanna Satola-Staškowiak (z-ca redaktora naczelnego)

Redaktorzy tematyczni

prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal, dr Anna Fadecka

Redaktorzy językowi

Anna Fadecka (jęz. polski), Michael Fleming (jęz. angielski), Piotr A. Owskiński (jęz. niemiecki), Irina Kabyszewa (jęz. rosyjski)

Rada Naukowa

prof. dr hab. Diana Blagoeva (Instytut Języka Bułgarskiego, Bułgarska Akademia Nauk, Bułgaria)

prof. dr hab. Grażyna Habrajska (Uniwersytet Łódzki)

prof. dr hab. Eugene Ivanov (Mohylev State A. Kuleshov University, Białoruś)

dr Anna Kisiel (KU Leuven, Belgia)

prof. dr hab. Siya Kolkovska (Instytut Języka Bułgarskiego, Bułgarska Akademia Nauk, Bułgaria)

dr Beata Nawrot-Lis (Uniwersytet Radomski im. Kazimierza Pułaskiego)

prof. nadzw. dr hab. Julia Mazurkiewicz-Sułkowska (Uniwersytet Łódzki)

prof. dr hab. Wolfgang Mieder (University of Vermont, USA)

prof. dr hab. Jan Miodek (Uniwersytet Wrocławski)

prof. dr hab. Valerij Mokienko (Petersburski Uniwersytet Państwowy, Rosja)

prof. dr hab. Tatiana Shkapenko (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. E. Kanta, Rosja)

prof. nadzw. dr hab. Andrzej Sitarski (UAM w Poznaniu)

dr hab. Dalibor Sokolović (Uniwersytet Belgradzki, Serbia)

dr Slávka Tomaščíková (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja)

prof. dr hab. Harry Walter (Universität Greifswald, Niemcy)

prof. dr hab. Włodzimierz Wysoczański (Uniwersytet Wrocławski)

Redaktorzy naukowemu numeru

prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal

Recenzenci numeru

prof. dr hab. Gintautas Kundrotas (Vytautas Magnus University)

prof. dr hab. Andrey Zaynuldinov (University of Barcelona)

dr hab. prof. emeritus Aleksander Tsoi (Uniwersytet Łódzki)

dr Dorota Drużyłowska (Uniwersytet Wrocławski)

dr Agata Piasecka (Uniwersytet Łódzki)

Redakcja „Językoznawstwa” Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Katedra Komunikacji Językowej

90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26, pok. K315

e-mail: jezykoznawstwo@ahelodz.pl, tel. 42 29 95 676

www.jezykoznawstwo.ahelodz.pl

© Copyright by Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Łódź 2026

e-ISSN 2391-5137

Skład DTP Monika Poradecka

Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi

90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26, tel. 42 63 15 908

e-mail: wydawnictwo@ahelodz.pl

www.wydawnictwo.ahelodz.pl

Spis treści

Jan Miodek Między wspomnieniobaśnią a żyćcio-śmierćią. O polskich złożeńiach rzeczownikowych	7
Izabela Kozera-Sławomirska Эвиденциальность в турецко-русском сопоставительном освещении (на материале перевода)	11
Francesco Bressan «Язык придворных» как автобиографический мотив в прозе Л. Петрушевской	31
Elena Nevzorova-Kmiec Лексико-фразеологический минимум для польскоязычных учащихся: лингводидактический аспект	45
Serhii Fominykh Анализ изменений пропагандистских нарративов в выступлениях Владимира Путина в период с 2007 по 2024 г.	64
Paulina Kłos-Czerwińska Язык i афект в перспективе posthumanistycznej. Przypadek Gillesa Deleuze'a i Jana Słabego	82
Radosław Lis Das propagandistische Bild der Polen und der Juden in der „Krakauer Zeitung“ 1939–1945	96
Katarzyna Roszkowska-Bachanek Impact of language anxiety on speaking in English in the group of male and female secondary school learners: Comparative analysis	106
Angelika Lis Politolingwistyka w niemieckojęzycznym dyskursie. Funkcja apelatywna w przemówieniu politycznym w analizie translologicznej	122
Joanna Kozieł Сzy kobietom potrzebna jest jeszcze religia? O wizerunku kobiety (nie)wierzącej we współczesnych serialach rosyjskich	135

Agnieszka Patalong, Sylwia Induła Clickbaitowy język nagłówków w mediach społecznościowych a reakcje użytkowników	147
Magdalena Jaszczyk-Grzyb Recenzja książki Margaret Ohia-Nowak, <i>Antyczarny rasizm. Język – Dyskurs – Komunikacja</i>, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2025	159

List of Contents

Jan Miodek Between “memory-fairytale” and “life-death”: On compound nouns in Polish	7
Izabela Kozera-Sławomirska Evidentiality in Turkish–Russian comparative perspective (based on translation)	11
Francesco Bressan “The courtiers’ language” as autobiographical motif in the prose of L. Petrushevskaya	31
Elena Nevzorova-Krmech Lexical and phraseological minimum for Polish-speaking learners: a linguodidactic perspective	45
Serhii Fominykh Analysis of the transformation of propaganda narratives in Vladimir Putin’s speeches (2007–2024)	64
Paulina Kłos-Czerwińska Language and affect in a posthumanist perspective. The case of Gilles Deleuze and Jan Słaby	82
Radostaw Lis The propagandistic image of Poles and Jews in the “Krakauer Zeitung” 1939–1945	96
Katarzyna Roszkowska-Bachanek Impact of language anxiety on speaking in English in the group of male and female secondary school learners: Comparative analysis	106
Angelika Lis Political linguistics in german-language discourse. Appellative function in a political speech in a translation comparative analysis	122
Joanna Koziel Do women still need religion? Representations of believing and non-believing women in contemporary Russian TV series	135
Agnieszka Patalong, Sylwia Induła Clickbait language in social media headlines and user reactions	147

Magdalena Jaszczyk-Grzyb

**Book review: Margaret Ohia-Nowak *Antyczarny rasizm. Język – Dyskurs – Komunikacja* [*Anti-Black Racism: Language – Discourse – Communication*],
Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2025 ..... 159**

<https://doi.org/10.25312/j.10823>

Jan Miodek <https://orcid.org/0000-0002-1545-8319>
Uniwersytet Wrocławski
e-mail: janfranciszektgw@o2.pl

Między wspomnieniobaśnią a życie-śmiercią. O polskich złożeniach rzeczownikowych

Between “memory-fairytale” and “life-death”: On compound nouns in Polish

Streszczenie

Artykuł stanowi językoznawczą refleksję nad mechanizmami słowotwórczymi współczesnej polszczyzny na przykładzie form użytych w opowiadaniu Stanisława Czernika *Gryzikamień* oraz w opracowaniu Wiesława Przybyły. Autor analizuje budowę i funkcjonowanie złożzeń rzeczownikowych, zwłaszcza formacji opartych na modelu czasownik + rzeczownik oraz zestawień typu rzeczownik + rzeczownik. Omawia ich nacechowanie stylistyczne, produktywność oraz miejsce w tradycji języka polskiego, przywołując liczne przykłady historyczne i współczesne.

Szczególą uwagę poświęca wyrazom o charakterze okazjonalnym, takim jak „wspomnieniobaśń” czy „życie-śmierć”, ukazując ich ekspresywność i motywację semantyczną. Rozważania osadzone są w kontekście normatywnym i historycznojęzykowym, z odwołaniem do stanowisk polskich językoznawców oraz zapisów słownikowych. Tekst ma charakter interpretacyjno-przeglądowy i popularyzuje wiedzę o polskich modelach słowotwórczych oraz ich funkcjonowaniu w kulturze języka.

Słowa kluczowe: słowotwórstwo polskie, złożenia wyrazowe, językoznawstwo polskie, neologizmy, kultura języka

Abstract

This article offers a linguistic reflection on word-formation mechanisms in contemporary Polish based on forms used in Stanisław Czernik's story *Gryzikamień* and in Wiesław Przybyły's study devoted to the writer. The author analyses the structure and functioning of compound nouns, especially formations built according to the verb + noun pattern as well as noun + noun combinations. Their stylistic markedness, productivity, and position within the tradition of the Polish language are discussed through numerous historical and contemporary examples.

Particular attention is devoted to occasional formations such as *wspomnieniobaśń* (“memory-fairytale”) and *żyćcio-śmierć* (“life-death”), whose semantic motivation and expressive potential are examined. The discussion is situated within a normative and historical-linguistic context, with references to Polish linguists’ views and dictionary conventions. The text has an interpretative and review-oriented character and contributes to the popularization of knowledge about Polish word-formation models and their role in language culture.

Keywords: Polish word formation, compound words, Polish linguistics, neologisms, language culture

W napisanej językiem wyjątkowej urody książce Wiesława Przybyły pt. *Stanisław Czernik. Człowiek i pisarz*, opublikowanej w roku 2009 w wielkopolskim Ostrzeszowie, gdzie Czernik był nauczycielem i wydawał w latach 1935–1939 literackie czasopismo „Okolice Poetów”, znalazłem zdania: „Więcej uwagi poświęcić wypada opowiadaniu *Gryzikamień*, nazwanemu przez narratora wspomnieniobaśnią”, „Kim jest człowiek w stanie żyćcio-śmierci?”, „Można w nim dostrzec jaśniejszą logikę żyćcio-śmierci”, „Próbował dociec tajemnicy żyćcio-śmierci”.

Według jakiego modelu słowotwórczego zostało zbudowane nazwisko bohatera opowiadania Czernika – kowala Gryzikamienia? Brzmieniowo najbliższy mu do *gryzipiórka* – potocznie i lekceważąco tym rzeczownikiem określanego „urzędnika niższej rangi, szeregowego pracownika biurowego”, a także „literata – zwykle kiepskiego, nieudolnego”. Wniknięcie w strukturę *Gryzikamienia* powinno jednak uruchomić jakże produktywny w polszczyźnie typ morfologiczny formacji złożonych z pierwszego członu czasownikowego i drugiego elementu – rzeczownika w mianowniku: *Gryzikamień* – tak jak *wydrwigrosz*, *burczymucha*, *liczykrupa*, *woziwoda*, *paliwoda*, *mąciwoda*, *pędziwiatr*, *moczymorda*, *moczygęba*, *dzierzymorda*, *zawalidroga*, *drapichrust*, *łamistrajak*, *świszczypała*, *waligóra*, *wyrwidąb*, *wyrwiząb*, *łapiduch*, *włóczykij*, *śmierdzirobotka*, *wonichlebieczek*.

Oprócz uznawanego przez współczesne słowniki za wyraz przestarzały *woziwody* – „osoby rozwożącej wodę po mieście, dostarczającej ją do domów” – którego żywot w powszechnej świadomości językowej z pewnością utrwalił bardzo popularny w czasach mojego dzieciństwa przebój wyśpiewywany przez Jerzego Michotkę, wszystkie przytoczone rzeczowniki odznaczają się znacznym stopniem natężenia emocjonalnego. Taki ich status stylistyczny dotyczy zarówno prawie nieobecnych już w obiegu komunikacyjnym *burczymuchy* („człowieka gderliwego, ciągle z czegoś niezadowolonego; zrzędy, marudy”; kojarzonego raczej już tylko z wierszem Marii Konopnickiej *Stefek Burczymucha* z roku 1895) oraz *paliwody* („człowieka lekkomyślnego, nieodpowiedzialnego, niepoważnego”, „człowieka nerwowego, gwałtownego, porywczego, popędliwego”), jak i pozostałych form, takich jak *wydrwigrosz* („osoba wyludzająca od kogoś pieniądze”), *liczykrupa* („człowiek bardzo skąpy; dusigrosz, skąpiec, sknera”), *mąciwoda* („ktoś, kto sieje zamęt, mąci, wichrzy, podżęga; wichrzyciel, mąciiciel”), *pędziwiatr* („człowiek będący ciągle w ruchu, niestateczny, niestały, często postępujący bez zastanowienia”), *moczymorda* tudzież *moczygęba* („ktoś, kto lubi i często pije alkohol; opój, ochlapus, pijus”), *dzierzymorda* („człowiek tyranizujący podwładnych, zachowujący się w stosunku do nich despotycznie”), *zawalidroga* („ktoś, kto jest dla innych przeszkodą, jest

uciążliwy”), *drapichrust* („osoba młoda, zwykle chłopiec, skory do robienia psot; gałgan, hultaj”), *lamistrajak* („ktoś, kto pracuje w czasie strajku wbrew uchwałom strajkujących”), *świszczywała* („ktoś lekkomyślny, nieodpowiedzialny; szalawiła, lekkoduch”), *waligóra* („baśniowy olbrzym, mogący unieść lub przewrócić górę”), *wyrwidąb* („człowiek odznaczający się wielką, nadludzką siłą”), *wyrwiząb* („dentysta”), *lapiduch* („sanitariusz, pielęgniarz lub lekarz”, „człowiek związany z pochówkami”), *włóczykij* („włóczęga”), a także znani na Górnym Śląsku *śmierdzirobotka* („leń, próżniak, człowiek nieskory do pracy”) i *wonichlebiczek* („lizus”).

Wyrazy zbudowane według tego wzoru morfologicznego funkcjonują również jako nazwiska. Najpopularniejszy jest *Waligóra*, ale znam także ludzi o nazwiskach *Moczygęba*, *Paliwoda*, *Trzepizur* (też w postaci *Trzepizur* – z mazurzącą wymową „z” jak „ż”), *Thuczykąt*, *Kręciproch*, *Płaszczymąka*, *Trzęsimiech*, *Stawinoga*, *Parzyjagła*.

Mamy i *Kabaret pod Wyrwigroszem* od nazwy krakowskiego lokalu *Wyrwigrosz*, w którego piwnicy grupa ta występowała, a z kolei polską kalką niemieckiego rzeczownika *Ruebezahl*, oznaczającego karkonoskiego ducha gór, jest *Liczyrzepa*.

Przejdźmy do *wspomnieniobaśni* i *życio-śmierci*, zacytowanych na początku niniejszego szkicu, zwłaszcza że każdy użytkownik polszczyzny musi się przy tych formach zatrzymać, mieszczą się one bowiem w szeregu morfologicznym takich tworów, jak *chłoporobotnik*, *klasopracownia*, *garażoparking*, *tchórzofretka*, *orlosep*, *gadoptak*, a te ciągle uznawane są za kontrowersyjne z punktu widzenia poprawności gramatycznej.

Odbiciem tych kontrowersji są zapisy w *Wielkim słowniku ortograficznym PWN z zasadami pisowni i interpunkcji* pod red. prof. Edwarda Polańskiego (2010): oto przy haśle *chłoporobotnik* znajdujemy wariant *chłop-robotnik* (na s. 110), a przy haśle *klasopracownia* – *klasa-pracownia* (na s. 364). Jeszcze w roku 1968 prof. Witold Doroszewski pisał: „Wyraz *chłoporobotnik* jest nieudany, brzmi niepoważnie i przypomina *damsko-męskiego fryzjera*. Kogoś, kto jednocześnie jest ojcem i mężem, nie nazwiemy *ojcomężem*, ani porucznika, który poza służbą uprawia sport wędkarski – *porucznikowędkarzem*. Rzeczowniki złożone tego typu stosujemy w takich wypadkach, gdy chodzi o jakąś biologiczną symbiozę dwóch istot (*tchórzofretka*, *orlosep* i *gadoptak* mają tylko takie zapisy w przywołanym *Wielkim słowniku*... – dopowiedzmy) albo o roślinę będącą wynikiem skrzyżowania dwóch różnych roślin (jak na przykład *grabodąb* rosnący w parku szczecińskim), ale nie wtedy, gdy mówimy o tych samych osobach jako wykonawcach różnych funkcji. Chłop będący jednocześnie robotnikiem jest po prostu *chłopem-robotnikiem*. Można napisać to określenie z łącznikiem (kreską), ale nie ma potrzeby tworzenia specjalnego wyrazu złożonego” (Doroszewski, 1968: 358–359).

Mimo tych zastrzeżeń połączenia tego typu pojawiają się okazjonalnie! Wyjątkowa jest bowiem jednoczesność, współwystępowanie takich czy innych przedmiotów, zjawisk. Z reguły więc wspomnienie jest wspomnieniem, a baśń baśnią. Gdy czasem stają się gatunkową jednością, pisarz Czernik tworzy złożony wyraz *wspomnieniobaśń*, tak jak autor monografii o nim zdecydował się na *życio-śmierć* (z kreską w środku) na określenie czegoś, co jest zarazem życiem i śmiercią czy może stanem przejściowym między nimi.

Mimo postępującej globalizacji na ogół jednak Polak żeni się z Polką, Czech z Czechką, a Szwed ze Szwedką. Gdy ze zdarzających się nieporównanie rzadziej małżeństw mieszanych rodzi się dziecko, Polak spontanicznie określi je mianem *Polako-Czecha*, *Polako-Czeszki*, *Czecho-Polaka*, *Czecho-Polki* czy *Polako-Szweda*, *Polako-Szwedki*, *Szwedo-Polaka*, *Szwedo-Polki*.

Z taką samą spontanicznością jedna z uczennic mojej żony określiła wiele lat temu Jarosława Iwaszkiewicza mianem *pisarzopodróżnika*, a przed tegorocznymi świętami Bożego Narodzenia dziennikarka radiowa okolicznościowe figurki nazwała *aniołkoreniferkami*, bo są kompozycyjnym połączeniem aniołków i reniferków.

By zaś na koniec tych rozważań wprowadzić element humoru, a zarazem pokazać dawność oddziaływania na językową wyobraźnię Polaków modelu słowotwórczego *rzeczownik + spójka o + rzeczownik*, przytoczę znamienny fragment szkicu Wacława Nałkowskiego pt. *Forpoczty ewolucji psychicznej i troglodyci* z roku 1895: „Oprócz typów czystych, tj. *ludzie-byki*, *ludzie-świnie* i *ludzie-drewna*, zdarzają się też i mieszane, pośrednie: *świniobyki*, *świniodrewna* itp.”.

Bibliografia

Czernik S. (1964), *Gryzikamień*, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.

Doroszewski W. (1968), *O kulturę słowa. Poradnik językowy*, t. II, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 358–359.

Nałkowski W. (1904), „*Forpoczty ewolucji psychicznej i troglodyci*”, [w:] tegoż, *Jednostka i ogół. Szkice i krytyki psycho-społeczne*, Kraków: Nakładem Ursyna Czatowicza.

Polański E. (red.) (2010), *Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, Warszawa: PWN.

Przybyła W., Czernik S. (2009), *Człowiek i pisarz*, Ostrzeszów: Oficyna Wydawnicza Kulawiak.

<https://doi.org/10.25312/j.10676>

Izabela Kozera-Sławomirska <https://orcid.org/0000-0001-6852-4132>
Jagiellonian University
e-mail: izabela.kozera@uj.edu.pl

Эвиденциальность в турецко-русском сопоставительном освещении (на материале перевода)*

Evidentiality in Turkish–Russian comparative perspective (based on translation)

Аннотация

В статье рассматривается категория эвиденциальности в турецком языке и способы её передачи в русском переводе на материале романа Орхана Памука и его русскоязычной версии. Исследование опирается на анализ параллельных художественных текстов как привилегированного источника данных о межязыковой интерпретации грамматических значений. Турецкий язык располагает грамматикализованными средствами выражения эвиденциальности, прежде всего формами прошедшего времени на *-miş*, которые маркируют косвенную засвидетельствованность события, выводимость знания или дистанцированность говорящего от сообщаемого факта. В русском языке эвиденциальность не представлена как самостоятельная грамматическая категория, что приводит к её систематической нейтрализации или компенсации при переводе. Анализ переводов показывает, что в русском языке данное противопоставление не имеет прямого морфологического эквивалента и воспроизводится лишь частично – за счёт контекстуального выбора вида, изменения нарративной перспективы или перераспределения семантических компонентов между глагольной формой и лексическим окружением. Таким образом, эвиденциальность в переводе оказывается подчинённой общей стратегии аспектуально-модальной интерпретации текста.

Ключевые слова: эвиденциальность, глагол, типология грамматических категорий, сопоставительный анализ, перевод, русский, турецкий

---

* Niniejsza publikacja została sfinansowana ze środków Priorytetowego Obszaru Badawczego Heritage w ramach Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości w Uniwersytecie Jagiellońskim.

Abstract

This article examines evidentiality in Turkish and the strategies used to render it in Russian translation, based on parallel fragments from Orhan Pamuk's novel *Masumiyet Müzesi* and its Russian translation. The study applies a comparative analysis of parallel literary texts to investigate the cross-linguistic interpretation of grammatical meaning. Turkish has grammaticalized markers of evidentiality, especially the past tense form in *-miş*, which signals indirect evidence, inference, or the speaker's distance from the reported event. Russian, however, lacks evidentiality as an independent grammatical category, which leads to its neutralization or partial compensation in translation. The analysis shows that Russian has no direct morphological equivalent for Turkish evidential forms; evidential distinctions are conveyed only partly through contextual aspectual choices, shifts in narrative perspective, and lexical means. The study concludes that, in translation, evidentiality becomes subordinate to broader aspectual and modal interpretation strategies.

Keywords: evidentiality, verb, typology of grammatical categories, comparative analysis, translation, Russian, Turkish

Введение

Эвиденциальность на протяжении долгого времени воспринималась как «экзотическая» категория и фигурировала под различными названиями. Значительное влияние на изучение этой категории в европейской лингвистике оказали исследования языков американских индейцев (Ф. Боас, Э. Сепир), в дальнейшем труды Р.О. Якобсона (1957, 1971), публикации сборников под ред. А. Айхенвальд, Р.М. Диксон (Aikhenvald, Dixon, 2003), под ред. В. Чейф и Й. Николс (Chafe, Nichols, 1986), под ред. З. Генчевой и Ж. Ландабуру (Guentchéva, Landaburu, 2007), работа Т. Уиллета (Willett, 1988) (подробнее, см. Плунгян, 2011: 455, 457–459), ср.:

[...] эвиденциальность сразу была признана типологами, включена в Универсальный грамматический набор и стала интенсивно изучаться (и обнаруживаться) в самых разных ареалах [...] (Плунгян, 2011: 441–442).

Термин «evidential» (лат. *evidentia*) принадлежит Ф. Боасу, который в начале XX века впервые обратился к эвиденциальной семантике на материале языков Северной Америки (в частности языка квакиутль) (там же, 458). Указанное понятие закрепилось в контексте типологических исследований в работе Р.О. Якобсона (Якобсон, 1971: 135, цит. за по Плунгян, 2011: 460), который впервые указал на возможность изучения этой категории в рамках грамматических систем неродственных языков.

Эвиденциальность, т.е. указание на источник информации о сообщаемой ситуации, в разных языках мира образует систему грамматических показателей (Плунгян, 2011: 449) – их наличие может быть обязательным (напр. самодийские языки), либо факультативным для глагольной формы.

[...] в разных языках эвиденциальность может быть представлена различными способами и маркерами, часто несопоставимыми по форме (Кобрина, 2005: 86).

Исследования по этому вопросу привели к выделению так называемого «Большого эвиденциального пояса» (англ. *Great Evidential Belt*), т.е. языков евроазиатского ареала, генетически неродственных (южнославянские языки, албанский (см. Макаревич, 2013), тюркские (см. Slobin, Aksu, 1982), иранские, индоарийские, армянский,

картвельские, абхазо-адыгские, нахско-дагестанские, угро-финские и др. (Плунгян, 2011: 452–453, см. Кобрина, 2005), в которых эвиденциальность распространилась путем языковых контактов.

Следует обратить внимание, что эвиденциальность в качестве самостоятельной грамматической категории долгое время не выделялась, а ее значение становилось частью модально-временных характеристик действия, что способствовало образованию различных терминов (Плунгян, 2011: 453), например, «неочевидное время» в турецком языке. В семантике эвиденциальности, по мнению, В.А. Плунгяна, существенным является понятие доступа к информации, близкое по отношению к понятию знания (Плунгян, 2011: 450). Субъект может быть свидетелем произошедшего (в зрительном или слуховом плане), может быть его участником (*participativ*), либо предположить, что ситуация имела место на основании замеченных последствий (*инферентив*), знания определенных причинно-следственных связей как неких закономерностей окружающего мира (*презуптив*), либо узнать обо всем от другого лица (*репортатив* – *опосредованная информация*).

Теоретические основы исследования

В литературе вопроса выделяется множество классификаций эвиденциальных значений, однако наиболее известными и типологически влиятельными остаются две модели – классификация Т. Уиллетта (Willett, 1988) и система А. Айхенвальд (Aikhenvald, 2004). Уиллет различает три основных типа эвиденциальных значений: прямые (визуальные, аудитивные и прочие сенсорные, иначе *визуальная* и *невизуальная засвидетельствованность*) (Willett, 1988, цит. за: Плунгян, 2011: 468), не прямые инференциальные (основанные на умозаключении) и не прямые репортативные (основанные на передаче чужих слов) (там же, цит. за: Плунгян, 2011: 470). Классификация Т. Уиллетта (Willett, 1988) была дополнена исследованиями А. Айхенвальд (Aikhenvald, 2004), в которых прямой и не прямой доступ к информации частично совпадает с личным/неличным доступом (Плунгян, 2011: 463). Неличный доступ к информации является самым распространенным типом эвиденциальной семантики, называемым также репортативом (*ренарративом*, *цитативом*, англ. *hearsay* и др.) (Плунгян, 2011: 464). Именно такой показатель с широкой, внутренне нерасчлененной семантикой был обозначен Ж. Лазаром как *медиатив* (*médiatif*) (Lazard, 1957, цит. за: Плунгян, 2011: 466), а в тюркологической традиции – как *индиректив*, в русской традиции – *заглазность* (ср. Кибрик, 1977) или *косвенная засвидетельствованность* (ср.: Козинцева, 2007; Храковский, 2007) (цит. за Плунгян, 2011: 466), *пересказывательность* (Молошная, 1989: 63), *конфирмативность/неконфирмативность, дистантность, имперцептив* (Козинцева, 1994: 92–93). Общим термином следует, однако, считать термин *эвиденциальность*, который «относится как к случаям очевидности, конфирмативности, непересказывательности, так и к неочевидности, неконфирмативности, пересказывательности» (Козинцева, 1994: 93; цит. по Кобрина, 2005: 87).

Турецкий язык в типологии эвиденциальности – к постановке вопроса

Турецкий язык занимает особое место в типологии эвиденциальных систем, поскольку обладает грамматикализированным показателем непрямого доступа к информации – формой с показателем *-miş*, который обладает высокой степенью полисемии. Указанный суффикс впервые подробно рассматривается в научной статье D.I. Slobin, A.A. Aksu (1982) как показатель не просто пересказываемости (англ. *hearsay*), а способ выражения косвенного опыта (*indirect experience*), полученного через вывод (*inference*) или чужие слова.

Форма *-miş*:

- выражает незасвидетельствованность события/передачу информации от другого лица;
- может маркировать инферентивное значение (вывод по результату);
- используется в репортативном значении;
- функционирует в фольклорных и нарративных текстах;
- участвует в формировании перфектного значения.

Таким образом, *-miş* кумулирует несколько типов непрямого доступа и соответствует тому типу «нерасчлененного эвиденциального показателя», который в литературе вопроса относится к *медиативу* (Lazard, 1957, цит. за: Плунгян, 2011: 466) или *индирективу*. Слобин и Аксу доказывают, что эвиденциальность в турецком – это не только грамматика, но и способ кодирования источника знаний (англ. *source of knowledge*), который напрямую связан с когнитивным осознанием. Показатель *-miş* нередко сигнализирует внезапное осознание, новое знание или эффект неожиданности, что выводит эвиденциальность за пределы чисто грамматической категории. В работе Слобина и Аксу указывается, как носители языка используют формы с показателем *-miş* для выражения дистанции от события, неожиданности или иронии (снятие ответственности за достоверность сообщения и его оценка). Указанное подтверждает тезис И.А. Мельчука, который связывал эвиденциальность с модальностью, оценочностью, отчуждаемостью и др. (Мельчук, 1998: 250–251).

Эвиденциальность в турецком языке пересекается с еще одной семантической зоной: перфектностью. Форма на *-miş* может выражать перфектное значение – действие, имевшее место в прошлом, результат которого актуален в настоящем (Гузев, 1982: 71). Поэтому в грамматиках турецкого языка эвиденциальность рассматривается в рамках модально-темпоральных характеристик действия. Используются термины *неочевидность*, *прошедшее субъективное (прошедшее неочевидное) время* (Кононов, 1956: 231–233), *засвидетельствованность* (Якобсон, 1972: 101, 106), *заглазность* (Гузев, 1982: 73), *абсентивная модальность* (Кузнецов, 1982: 4), *прошедшее чужесловное время* (Любимов, 1973: 10). Именно это пересечение порождает феномен так называемого *эвиденциального перфекта* – результата, который воспринимается в настоящем и служит основанием для реконструкции прошедшего действия (Сорокин, 2017), ср.

[...] результат в эвиденциальном перфекте [...] реализуется в виде состояния, возникшего вследствие прошедшего действия и наличествующего на момент речи. [...] Если говорящий видит результат прошедшего действия, не будучи свидетелем самого действия, и выносит суждение о действии, он прибегает именно к результативно-неочевидному времени как эвиденциальному перфекту, например: *Bak, geceleyn kar yağmış – Смотри, ночью выпал снег. Güzel çizmişsin – Это ты красиво нарисовал* (Сорокин, 2017: 1036).

Предмет исследования/эмпирический материал

Предметом настоящего исследования является функционирование турецкого эвиденциального показателя *-miş* в художественном дискурсе и способы его передачи в русском переводе. Эмпирический материал составляют параллельные фрагменты оригинального турецкого текста романа Орхана Памука (*Masumiyet Müzesi*, 2008) и его русскоязычной версии *Музей невинности* (2009, перевод А. Аврутиной). Выбор художественного текста обусловлен тем, что именно в этом дискурсе эвиденциальность проявляет наибольшую семантическую вариативность и функциональную нагрузку.

Методологически исследование опирается на сопоставительный анализ параллельных текстов, предполагающий соотнесение исходной глагольной формы с ее переводным эквивалентом и выявление системных трансформаций. В отличие от языков, обладающих грамматикализованной категорией эвиденциальности, русский язык не располагает морфологическим медиативом. Поэтому анализ направлен на выявление стратегий перераспределения эвиденциального значения между различными уровнями языковой системы – морфологическим, синтаксическим и лексико-прагматическим.

Материал исследования включает репрезентативную выборку глагольных форм с показателем *-miş* (100 контекстов) в повествовательных и диалогических фрагментах текста. В анализ включаются как случаи перфектно-эвиденциального употребления, так и чисто репортативные или инферентивные контексты. Отдельно рассматриваются примеры, в которых *-miş* приобретает модально-оценочную или экспрессивную функцию.

Анализ эмпирического материала

В рамках анализа эмпирического материала рассматриваются следующие аспекты:

- семантический тип эвиденциального значения (инферентивное, репортативное, результативно-эвиденциальное);
- степень сохранения эвиденциального компонента в русском переводе;
- способы его компенсации (лексические маркеры, синтаксические средства, изменение нарративной перспективы);
- случаи полной/частичной нейтрализации эвиденциальности;
- взаимодействие эвиденциальности с аспектуальными и перфектными значениями.

Аналізу был подвергнут материал 100 контекстов¹. 42 принадлежат диалогической речи, 58 относится к нарративным. Указанный тип речи оказывает значительное влияние не только на семантику глагольных форм с показателем *-miş*, но и на способ ее передачи в русском языке. Нарративные контексты намного чаще приводят к нейтрализации в переводе. Зато диалогическая речь является показателем модально-оценочных характеристик действия. Анализ нижеуказанных контекстов показывает, что показатель *-miş* в романе реализует несколько семантических типов эвиденциальности. В настоящей статье представлен анализ типичных стратегий передачи турецкой эвиденциальности в русском переводе.

Полная или частичная нейтрализация эвиденциальности

В анализируемом турецком романе повествование основано на воспоминаниях главного героя, поэтому зафиксированные глагольные формы с показателем *-miş* часто указывают на события, предшествующие текущей точке отсчета. Таким образом, *-miş* функционирует прежде всего как средство организации временной перспективы воспоминаний рассказчика. В таких случаях русский перевод обычно нейтрализует эвиденциальную функцию и передает их с использованием обычного прошедшего времени, см.

Таб. 1. Нейтрализация эвиденциальности в русском переводе

№	Турецкий фрагмент (О. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (О. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
1	Şimdi liseyi bitirmiştir , ama sanmam ki doğru dürüst bir şey okusun.	А теперь она уже закончила лицей, хотя вряд ли толком чему-то научилась.
2	«Değiştirme canım, paranı geri iste. Çünkü seni fena kazıklamışlar .»	– Не надо, дорогой мой, лучше попроси вернуть деньги. Ведь тебя здорово надули .
3	Annem Merhamet Apartmanı'ndaki daireyi bundan yirmi yıl önce, biraz yatırım yapmak, biraz da arada bir gidip kafasını dinleyip oyalanacağı bir yer olsun diye almış ;	Мать купила ту квартиру в «Доме милосердия» двадцать лет назад – и в качестве вложения капитала, и чтобы было место, где она оставалась бы одна и могла отдохнуть.
4	«Bir kurban bayramında sizinle sokağa çıkmış, sonra arabayla gezmiştik ,» dedi Füsün gözleri parlayarak.	– Помните, однажды на Курбан-байрам мы пошли с вами гулять , а потом катались на машине. – Фюсун оживилась, и глаза её засияли.

¹ Свыше половины отобранных контекстов приводится в настоящей статье.

№	Турецкий фрагмент (O. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (O. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
5	«Bisikleti annemle biz evden geri getirmiştik ,» dedi her şeyi benden çok daha iyi hatırlayan Füsün. «Ağabeyin ve sen kullandıktan sonra, annen bisikleti yıllar önce bana vermişti .»	– Велосипед мы с мамой принесли из дома, чтобы вам вернуть, – сказала Фюсун. Она помнила все лучше меня. – За несколько лет до этого твоя мама отдала его мне, после того как на нем катался ты с братом.
6	«Çok üzücü bir hikâyedir o. Pek çok erkekle yattığı için o zavallı kadın çok aşağılanmıştır .»	– У той женщины была очень грустная жизнь. Она много страдала и видела много унижения от того, что легко отдавалась мужчинам.
7	«Demek ki hiç kimse, koluna takıp evlenecek kadar da âşık olmamış bu kadına.»	[...] никто из всех её мужчин на ней не женился, – проговорила Сибель. – Значит, никто из них не любил её по-настоящему.
8	Birkaç yıl önce dünyada yaygın olan uzun favori, yüksek topuk ve uzun saç modaların bittiğini, belli ki Türkiye’de pek çok zengin ve orta yaşlı erkek işitmemiş ya da buna inanmamıştı .	Было видно, что многие богатые турки среднего возраста либо не слышали , либо не придали тому значения , что мировая мода на бакенбарды, высокие каблуки и длинные волосы прошла несколько лет назад.
9	Öğleye doğru uyandığımda, Sibel çoktan kalkmış, yıkanmış, makyaj yapmış ve mutfakta bana kahvaltı bile hazırlamıştı .	Когда я проснулся, было около полудня. Сибель давно встала, умылась, сделала макияж и даже приготовила мне завтрак.
10	Eylül ayında sadece Sibel’den değil, kendimden de gizleyerek Merhamet Apartmanına üç kere daha girmiş , yatağa yatıp Füsün’un dokunduğu eşyaları elime alıp okuyucunun bildiği şekilde kendimi teselliye çalışmıştım .	В сентябре я три раза ездил в «Дом милосердия» и, лежа в кровати среди предметов, которых касалась она, пытался утешить себя .
11	Vapur gün ışıırken Üsküdüara yanasırken arabada ikimiz de uyuyakalmışız .	Когда на восходе солнца паром причаливал к Ускюдару, мы оба спали в машине.
12	Aylardır ilk defa deliksiz uyumuşum .	Впервые за много месяцев я погрузился в крепкий, беспробудный сон .
13	Babamın cesedi, öğleden sonra Beşiktaş’taki Sinan Paşa Camiinin morguna götürülmüştü .	После полудня тело отца увезли в морг при мечети Синан-паши в Бешикташе.

№	Турецкий фрагмент (O. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (O. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
14	[...] iki gün boyunca çok da zorlanmadan Füsün'a dört-beş tane mektup yazmış , bunlardan en makul ve soğukkanlı olanım sarı bir Satsat zarfına koymuştum .	За день до встречи я написал Фюсун четыре или пять писем и, выбрав наконец самое спокойное и рациональное из них, запечатал его в фирменный конверт «Cat-Cata» [...].
15	O beş-altı saniyede özgürdüm, ama özgür olduğum için de telaş etmemiş, onunla yan yanayürümüş, arkasından merdivenlerden yukarı çıkılmıştım .	А в течение этих нескольких секунд я был совершенно свободен, ни о чем не беспокоился и просто шел рядом с ней.
16	Babasıyla televizyonun karşısına oturmuşlardı .	Она сидела перед телевизором рядом с отцом.
17	Ama çocuk yanıldığını anlayıp susmuştu .	Но мальчик уже понял, что ошибся, и промолчал .
18	Bu şişe yıllarca, Merhamet Apartmanındaki yatağın başucunda dikkatle korunmuştur .	Этой бутылке предстояло быть сохраненной на долгие годы в старой квартире «Дома милосердия».
19	Bütün çevreden, arkadaşlardan kopmuştum .	Я потерял связь со своей прошлой жизнью, со своим прежним кругом, со своими друзьями.
20	Arabayı ben kullanıyordum, Füsün yanıma oturmuştu .	Машину я вел сам, Фюсун сидела рядом со мной.
21	Danstan el ele ayrılıp yukarıya bara çıkıyormuşuz ; birbirimize korkunç âşık oluyormuşuz; ilerdeki ağaçların altında örüşüyormuşuz; evleniyormuşuz!	Мы уходим за руку с танцевальной площадки, поднимаемся наверх в бар; ужасно влюбляемся друг в друга; целуемся под деревьями в саду, женимся!
22	Çok içmiştim . Füsün da üç kadeh rakı içmişti , göz ucuyla saymıştım .	Выпил я немало. Фюсун тоже пропустила уже три стаканчика раки.
23	«Şişe suyu arayacağım,» dedi. «Çok içmişiz . Fena susadım.»	– Я пойду поищу бутылку воды, – сказала она. – Мы слишком много выпили . Ужасно хочется пить.
24	«Neyse, malın gözü kız evlenmiş de zavallı herif kurtulmuş,» dedi Abdülkerim.	– Ну так что? Зазноба его вышла замуж, вот бедняге и повезло, – подытожил Абдулькерим.
25	«Nişan için davetiye gelmiş anneme,» dedi bir keresinde.	– Маме пришло приглашение на помолвку.
26	«Çocuk filmcilerle, Yeşilçamcılarla düşüp kalkıyormuş diye duymuş, üzülmüştüm ».	– Я как-то слышала , парень с киношниками водится, в «Йешильчам» ходит! Расстроилась .

№	Турецкий фрагмент (O. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (O. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
27	[...] ben Sibel ile nişanı Füsün'ü ünlü bir sinema oyuncusu yapmak için boz-mamıştım ... Feridun'a senaryoyu ben yazdırmamıştım . Ama bunlar ayrıntılardı. Gazete okurlarının ve dedikodu yapan herkesin anlayacağı şey, şu basit gerçektir: Ben aşkım ve Füsün için yaptıklarım yüzünden rezil olmuşum!	[...] я расторг помолвку с Сибель не для того, чтобы сделать Фюсун известной актрисой... И не заказывал сценарий Феридуну. Но то частности. Сплетники подхватили бы лишь одно: я опозорился из-за любви и из-за Фюсун!

Источник: собственный материал.

Следует отметить, что в большинстве случаев форма *-miş* реализует результативно-ретроспективное значение, которое, как правило, передается посредством форм прошедшего времени, преимущественно глаголов совершенного вида (см. № 3, 9, 10, 13, 14, 20), что позволяет сохранить временную соотносённость, но приводит к утрате эвиденциального компонента. Вместе с тем в ряде случаев наблюдается использование глаголов несовершенного вида (см. № 10, 21), что связано с особенностями аспектуальной интерпретации ситуации. Так, в № 10 форма *gitmiş, yatıp... çalışmıştım* передаёт итеративно-длительное действие, в то время как в русском переводе используется несовершенный вид (*ездил, пытался утешить*), акцентирующий процессуальность. В № 21 (цепочка форм *-yormuşuz*) несовершенный вид (*уходим, влюбляемся, целуемся*) отражает гипотетически воображаемую ситуацию, где аспектуальность оказывается более релевантной, чем эвиденциальность. Таким образом, выбор вида в русском переводе определяется не столько исходной формой *-miş*, сколько семантикой предиката (результативность vs. процессуальность) и типом контекста (реальное воспоминание vs. воображаемый сценарий).

Особый интерес представляют сложные глагольные формы с *-miş*, такие как *-mişti, -yormuş*, в которых сочетается несколько грамматических значений. Форма *-mişti* (см. № 9, 13, 14) объединяет плюсквамперфектное значение с эвиденциальностью, однако в переводе она последовательно передаётся как обычное прошедшее время, без эксплицитной маркировки источника знания. В форме *-yormuş* (№ 21) дополнительно выражается значение несовершенного вида и гипотетичности, что в русском языке реализуется через формы настоящего времени.

Важным аспектом является также противопоставление форм *-miş* другим прошедшим формам турецкого языка (напр., *-di, -yordu*), что позволяет выявить специфику эвиденциального значения. Так, в № 15 и 20 употребление *-miş* подчеркивает ретроспективную реконструкцию событий, тогда как формы на *-di* в аналогичных контекстах маркировали бы непосредственно пережитый опыт. В русском переводе данное противопоставление, как правило, нивелируется, поскольку обе формы передаются единым прошедшим временем, что ведёт к снижению семантической дифференциации источника информации.

Несмотря на общую тенденцию к нейтрализации, в ряде случаев в пределах данной группы сохраняются элементы инферентивного и репортативного значения. Так, в № 2 вывод о том, что адресат был обманут, делается на основании наблюдаемого результата (качество товара), что соответствует инферентивной эвиденциальности. Аналогичным образом в № 6 и 7 оценка ситуации основывается на совокупности фактов, а не на непосредственном восприятии.

Репортативное значение проявляется в примерах, связанных с передачей чужой информации или слухов: № 25 (сообщение о приглашении), № 24 (интерпретация общеизвестного факта), № 26 (введение источника *я как-то слышала*), № 27 (комментарий, апеллирующий к коллективному знанию). Однако в русском переводе эти значения чаще всего эксплицируются лексически или полностью нивелируются, что подтверждает тенденцию к переходу от грамматической к лексической маркировке эвиденциальности, представленной в следующей части анализа.

Лексическая компенсация

Материал показывает, эвиденциальная семантика переносится также в область эпистемической модальности. В диалогической речи перевод чаще использует лексические средства выражения модальности (*наверное, будто, оказывается, видно, вроде*), что позволяет передать субъективную оценку говорящего и сохранить прагматический эффект оригинала, см.

Таб. 2. Лексическая компенсация в русском переводе

№	Турецкий фрагмент (О. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (О. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
28	«Öteki ceketimin cebinde kalmış. »	«Она, наверное , осталась в нем».
29	Öğle güneşinden sonra gözlerim hâlâ dükkânın karanlığına alışmaya çalışıyordu; ama yüreğim, nedense, sahile vurmak üzere olan koskocaman bir dalga gibi ağzımın içinde kabarmıştı.	Глаза еще привыкали к темноте, когда меня вдруг будто жаром обдало.
30	«Sahi mi?» dedi babam. Yüzünde çantayı görmüş, çok beğenmiş ve oğlunun ve sevgilisinin mutluluğuyla mutlu olmuş gibi içten bir sevinç ifadesi belirdi, ama gözünü televizyondan ayır-mamıştı bile.	– В самом деле? – с интересом в голосе спросил отец. На его лице проявилось выражение искренней радости, будто он хорошенько разглядел подарок и рад , что его сын с любимой невестой счастливы . Но так и не оторвал глаз от телевизора.
31	«Hani senin kasvetlerin, sıkıntılarının geçmişti. » dedi annem babama.	– Ты вроде уже перестал грустить, – заметила мать.

№	Турецкий фрагмент (O. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (O. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
32	Şimdi ikimiz de Füsunu kaybettiğimiz için sanki birbirimize yakınlaşmıştık .	Казалось , нас обоих сблизила <u>внезапная</u> потеря Фюсун.
33	Cetveli kullandığı saatleri hatırlamak için, orada onunla oynayarak yatakta iki saat yatmışım . Bu o kadar iyi geldi ki, sanki Füsunu görmüşüm gibi mutlu hissettim kendimi.	Я пролежал так в кровати два часа. Линейка помогла мне почувствовать себя счастливым, будто и в самом деле рядом со мной была Фюсун.
34	«Çok ığrençmişsin ,» dedi Sibel.	– А ты мерзавец, оказывается , – всхлипнула она.
35	«Birbirinize o kadar âşıkmişsiniz ki, bazı Avrupalılar gibi, evliliğin aşkı öldürmesinden korktuğunuz için evlenmiyormuşsunuz ,» dedi.	– Вы так влюблены и не женитесь . Наверное , как европейцы, боитесь, что семейная жизнь убьет вашу любовь
36	«Yalıdan çıkılmışsın , ama annenle babanın evine de gitmiyormuşsun akşamları!» dedi.	– Оказывается , ты уехал с дачи, но и дома не ночуеть! – сказала она.
37	Sanki hayatımın merkezi dağılmış, geçmişim dünyaya gömlülmüştü .	Но теперь, казалось , центр моей жизни растворился, исчез, и прошлое утекло в землю.
38	Sonra Füsün'un ablası varmış diye düşündüm, çünkü kapının eşiğinde, babanın arkasında Füsuna benzeyen, ama esmer bir başka güzel kız görmüşüm .	А потом я вдруг увидел на пороге какую-то девушку и решил, что это старшая сестра Фюсун, потому что она была тоже красивой и похожа на Фюсун, только смуглой.
39	«Annemle konuşmuşsun . Şimdi biz konuşalım.»	Значит , ты поговорил с мамой. А теперь давай мы поговорим.
40	Gene de bir içgüdüyle «Dikkaat,» diye bağırdım, sanki olup bitene Füsün hiç dikkat etmiyormuş gibi .	И все равно у меня автоматически вырвалось: «Осторожно-о-о!», будто Фюсун сама не понимала того, что происходит.
41	Ama liseli kız istiyormuşmuş gibi de yapamadım artık. O evlenmiş, boşanmış , koskocaman bir kadın. Akli başında, ne yaptığını da çok iyi biliyor. Siz ikiniz aranızda her şeyi konuşmuş , her şeye karar vermişsiniz .	Правда, сделать вид, <u>будто</u> мы школьницу сватаем, тоже не смогла. Она была замужем, развелась , совершенно взрослая женщина. Все прекрасно понимает. Умная, прекрасно знает, что делает. Вы уже обо всем договорились , все сами решили .

№	Турецкий фрагмент (О. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (О. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
42	Evde, odasına girip yatmadan önce, annem « Haklıymışsın ,» dedi bana. «Güzel, akıllı kadınmış . Sana iyi karı olur. Ama dikkat et, çok çekmiş gibi duruyor. Tabii ben bilmem, ama içindeki öfke, kin, neyse artık, hayatınızı zehirlemesin.»	Дома, прежде чем уйти к себе спать, мать сказала мне: «Ты прав . Она красивая, умная женщина. Она станет тебе хорошей женой. Но будь осторожен. Видно , что она много страдала. Я, конечно, не знаю... Но лишь бы гнев, ненависть, которую она держит в себе, или что там еще, не отравила вам жизнь».

Источник: собственный материал.

Анализ контекстов, представленных в таб. 2, показывает, что при лексической компенсации турецкий показатель *-miş* кодирует не прямой доступ к информации (*индиректив*), который в русском переводе систематически переосмысливается с помощью эпистемической модальности. В отличие от случаев полной нейтрализации, здесь эвиденциальный компонент не исчезает полностью, а переносится в область лексических и прагматических средств выражения субъективного знания.

Прежде всего, следует отметить, что переводчик активно использует модальные слова и вводные конструкции. Наиболее частотными являются: *навверное*, *будто*, *казалось*, *оказывается*, *видно*, *вроде*, которые сигнализируют неуверенность, вывод или опосредованность знания. Так, в примерах № 28 и 35 употребление *навверное* передаёт значение эпистемической неопределённости, характерное для формы *-miş*, когда говорящий делает предположение на основе косвенных данных.

В ряде контекстов (№ 29, 34) наблюдается передача значения внезапности и неожиданного осознания, реализуемого в переводе через наречие *вдруг*. Здесь эвиденциальность пересекается с аспектом когнитивного «момента открытия», когда говорящий фиксирует результат неожиданного восприятия ситуации.

Особую группу составляют примеры с маркером *будто* (№ 30, 33, 40, 41), где реализуется значение сравнительно-инферентивной модальности. В этих случаях говорящий интерпретирует ситуацию, опираясь на наблюдаемые признаки, но не утверждает её достоверность. Таким образом, *будто* воспроизводит эпистемическую дистанцию, присущую форме *-miş*.

Маркер *вроде* (№ 31) выражает ослабленную уверенность и указывает на субъективное восприятие информации, тогда как *казалось* (№ 32, 37) сигнализирует интерпретацию внутреннего состояния или ситуации, формируя перспективу, в которой знание представлено как результат субъективного восприятия, а не объективного факта.

Особого внимания заслуживают примеры с *оказывается* (№ 34, 36), где реализуется значение ретроспективного открытия, характерное для результативно-эвиденциального употребления *-miş*. В этих случаях перевод достаточно точно воспро-

изводит прагматический эффект оригинала, передавая момент позднего осознания или неожиданного знания.

Наконец, в примере № 42 маркер *видно* указывает на инферентивный вывод, основанный на наблюдаемых признаках, что также соответствует одному из базовых значений *-miş*.

Следует подчеркнуть, что лексическая компенсация наиболее характерна для диалогической речи, где прагматическая установка на выражение субъективного отношения и оценочности играет ключевую роль. В этих условиях использование модальных маркеров позволяет сохранить коммуникативную функцию эвиденциальности, несмотря на отсутствие её грамматического выражения в русском языке.

Модальная переинтерпретация

В отличие от нейтрализации и лексической компенсации, модальная переинтерпретация представляет собой более глубокую трансформацию семантики показателя *-miş*, при которой его исходное эвиденциальное значение не просто ослабляется или компенсируется, а переосмысливается как выражение психического и эмоционального состояния говорящего.

Таб. 3. Модальная переинтерпретация

№	Турецкий фрагмент (О. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (О. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
43	Kalbim hafifçe kırılmış , kafam karışmıştı ; yazıhaneye dönerken derin bir huzursuzluk hissediyordum.	Мысли путались и вводили в уныние, обида не давала дышать; возвращаясь к себе в контору, я очень нервничал .
44	«Aklımıza hiç gelmemişti ,» dedim kendim de neden çok daha önceden aklımıza gelmediğine hayret ederek.	– Нам в голову это не приходило , – я и сам удивился, почему мы с Сибель не догадались встречаться в квартире матери.
45	Benden hoşlanmadığını hissetmek keyfimi kaçırmamıştı hiç.	Я чувствовал, что не нравлюсь ему, но это совершенно не огорчало меня.
46	Bir an Füsun ile Kenan'ın geldiğini zannettiğim için kalbim hızlanmıştı .	Мое сердце забилося чаще. Почему-то на мгновение я решил, что к нам направляются Кенан и Фюсун.
47	Daha önce böyle bir şeyi hiç yaşamadığım için, ilk defa baskına uğrayan mağrur bir komutan gibi, tam bir akıl karışıklığına sürüklenmiştim .	Так как раньше со мной никогда не бывало ничего подобного, я по-настоящему растерялся , как самонадеянный капитан, впервые попавший в шторм.
48	Hayır, aptal değildim: Çünkü o beni kandırmıştı .	Нет, не как дурак: ведь это она меня обманула .

№	Турецкий фрагмент (O. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (O. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
49	Nişanlandığım için bana kırılmışsa , benden ayrılmaya karar vermişse -ki bunlarda pekâlâ haklı olabilirdi- o zaman niye bana yalan söylemişti ?	Если она обиделась на меня за помолвку и решила со мной расстаться, тогда почему обманывала меня?
50	Şehir benim için onu hatırlatan bir işaretler âlemi olup çıkmişti .	И город превратился для меня в музей напоминавших её знаков.
51	O kadar istediği şeyi yapıp niye onunla bir kerecik bile Kilyos Plajına gitmemiş-tim! Niye Allah'ın bana verdiği bu büyük hediyenin kıymetini bilememiştim!	Почему мы не ездили на пляж, хотя столько раз делали, что хотели? Почему не ценил я дар Аллаха?
52	Aşk acısına, yarağım yanlışın utancı da eklenmişti .	К любовной боли добавился стыд за совершенное только что.
53	Merhamet Apartmanı'na gidip yatağa yatmak, bir eşya ile oyalanmak bana iyi gelmişti .	Признаться, мне действительно стало легче после посещения «Дома милосердия».
54	Fusun'u görmüş olmak, aylar süren acımın büyük bir kısmını alıp götürmüştü .	Встреча с ней почти полностью успокоила боль, ощущавшуюся многие месяцы.
55	İçimi kendimden gizleyemediğim bir yaşama sevinci, bir mutluluk sarmıştı .	Я был так счастлив, что не мог скрыть это от себя.
56	Karnımın sol üst yanındaki ağrı şimdiden yumuşamış , bacaklarımdaki isteksizlik, sırtımdaki yorgunluk hissi kaybolmuştu .	В верхней левой части груди боль уменьшилась , исчезли слабость в ногах и тяжесть в спине.

Источник: собственный материал.

Как показывает анализ таб. 3, в данных контекстах форма *-miş* функционирует как средство фиксации внутреннего опыта субъекта, реконструируемого постфактум. Иными словами, эвиденциальность трансформируется в интроспективную модальность. Значительная часть примеров связана с передачей эмоциональных и психических состояний. Так, в № 43, 47 и 55 формы на *-miş* передают состояние внутреннего замешательства, тревоги или счастья, однако в русском переводе это значение реализуется через лексическое развертывание эмоции (*мысли путались, я растерялся, я был так счастлив*), без указания на косвенный характер знания. Аналогично в № 45 и 48 субъективное восприятие ситуации (*я чувствовал, она меня обманула*) представляется как непосредственное знание, хотя в турецком тексте оно оформлено как результат осмысления.

Особый интерес представляют примеры, в которых *-miş* передаёт когнитивные процессы и состояния памяти. В № 44 и 46 речь идёт о воспоминании или внезапном осознании (*нам это не приходило в голову, я решил, что...*), где турецкая форма маркирует дистанцию между событием и его последующей интерпретацией.

В русском переводе эта дистанция нивелируется, а внимание переносится на сам акт мышления или осознания, выраженный глаголами *удивился, решил*.

В ряде случаев наблюдается также переосмысление *-miş* как маркера оценки и внутреннего конфликта (№ 49, 51). Здесь формы на *-miş* передают гипотетическое рассуждение или ретроспективную рефлексию, однако в переводе они преобразуются в риторические вопросы, усиливающие экспрессивность высказывания и подчеркивающие эмоциональную вовлечённость субъекта.

Отдельную группу составляют контексты с результативным значением, где *-miş* указывает на состояние, являющееся результатом предшествующего события, осознаваемого говорящим постфактум. К ним относятся: физическое состояние (*боль уменьшилась* – № 56), изменение восприятия мира (*город превратился...* – № 50), результат эмоционального переживания (*добавился стыд* – № 52).

Таким образом, модальная переинтерпретация характеризуется утратой эпистемической дистанции и представлением информации как непосредственно переживаемой; а также усилением субъективности и психологической глубины повествования.

Изменение нарративной перспективы

В отличие от нейтрализации, лексической компенсации и модальной переинтерпретации, стратегия изменения нарративной перспективы предполагает более радикальную трансформацию: в процессе перевода происходит перераспределение источника знания, точки зрения и фокуса высказывания. В результате эвиденциальное значение показателя *-miş* не просто ослабляется, а интегрируется в новую нарративную структуру, где изменяется соотношение между субъектом восприятия и сообщаемым фактом.

Таб. 4. Изменение нарративной перспективы

№	Турецкий фрагмент (О. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (О. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
57	Bulamıyordu, çünkü mutfağa gidiş gelişlerimde, kaşla göz arasında şemsiyeyi girişteki aynalı dolabın arkasına atmışım .	Поиски ни к чему не привели, потому что, готовя чай, я незаметно спрятал его в прихожей за вешалку.
58	Bu antropolojik bilgiyi buraya, Füsün'un aşk hikâyelerinin içimde uyandırdığı kıskançlıkla aramda bir uzaklık olsun diye koyduğumu dikkatli okurlar hissetmişlerdir . En çok Turgay Bey'i kıskanmışım	Я заговорил о женщинах, дабы несколько отдалиться от темы ревности, которую пробудили во мне истории Фюсун. Больше всего мне не давал покоя Тургай-бей.
59	«Görüyor musun?» dedi Sibel daha sonra kulağıma. «Çocuğu ürküttü. Alay etti sanmıştır. »	– Ну вот! – вздохнула через некоторое время Сибель. – Испугали парня. Он решил , что над ним смеются.

№	Турецкий фрагмент (О. Pamuk, <i>Masumiyet Müzesi</i> , 2008)	Русский перевод (О. Памук, <i>Музей невинности</i> , 2009)
60	Bunun «o» çanta olduğunu bile, Füsün'un kolunda ilk başta gördüğümde anlayamamıştım . Ama «o» çantayı ben, hayatımın en mutlu anından az önce, Şanzelize Butik'te Şenay Hanım'dan satın alıp, sonra sokakta Füsün ile rastlaşıp Merhamet Apartmanı'na geri getirmemiş miydim? Jenny Colon çanta dün de oradaydı. Nasıl oluyordu da şimdi buradaydı? Bir hokkabazın karşısında şaşırmış gibi kafam karışmıştı .	Я видел сумку на руке Фюсун, но не заметил , что она та самая, купленная мною. Но ведь мне её продала Шенай-ханым, и когда я встретил Фюсун на улице, то отнес сумку в «Милосердие»! Она еще вчера лежала там. Как же получилось, что сейчас эта сумка объявилась здесь? Я растерялся , как зритель в цирке перед ловким фокусником.
61	Satsat çalışanlarının en dikkatsizleri bile, patronlarına sinen kara hüznü fark etmişlerdi .	Даже самые рассеянные сотрудники «Сат-Сата» замечали , какая черная тоска обуяла их молодого директора.
62	Kışları İstanbul sokaklarında hep hissettiğim gibi, yazın fark ettiğim güzel kızlar ortalıktan kaybolmuş, kadınlar çirkinleşmiş, erkekler de daha karanlık ve daha tehditkar bir havaya bürünmüşlerdi.	Только красавиц девушек среди них поубавилось. Они, как цветы, появлялись только летом, а зимой обычно исчезали . Женщины стали некрасивыми , а мужчины выглядели мрачными и даже грозными.
63	Herkesin bildiği bu şeyi, benim de bildiğimi sanıyormuş .	Конечно, я был последним, кто об этом узнал .

Источник: собственный материал.

В ряде случаев (№ 57) в турецком тексте акцент делается на процессе действия и скрытой причине события, тогда как в русском переводе фокус смещается на результат ситуации: тур. «Bulamıyordu... atmıştım», буквально: «*Она не могла найти, потому что я (оказывается/незаметно) спрятал...*», лит. «*Поиски ни к чему не привели... я незаметно спрятал...*». Здесь исчезает имплицитная эвиденциальность (факт обнаруживается постфактум), а высказывание приобретает характер прямого объяснения ситуации.

В примере № 58 турецкий текст содержит метанарративный комментарий: тур. *dikkatli okurlar hissetmişlerdir*, буквально: «*внимательные читатели, вероятно, заметили...*», лит. «*Я заговорил о женщинах, дабы несколько отдалиться...*». В официальном переводе устраняется обращение к читателю и наступает переход к авторскому «я». Это пример смены коммуникативной перспективы: от интересубъективной (автор–читатель) к субъективной (автор–саморефлексия).

В диалогическом примере № 59: тур. *alay etti sanmıştır*, буквально: «*он, должно быть, подумал, что над ним смеются*», переводится как «*Он решил, что над ним*

смеются» приводит к исчезновению эпистемической дистанции и усилению определенности высказывания.

Особенно показателен пример № 60, в котором употребляется серия форм с *-miş* (*anlayamadım, karıştı*), что передает состояние растерянности и ретроспективного осознания. Русский перевод перестраивает текст в последовательность: утверждений и вопросов, ср. «Я видел... но не заметил... Как же получилось...». Таким образом разворачивается внутренний процесс понимания.

Выводы

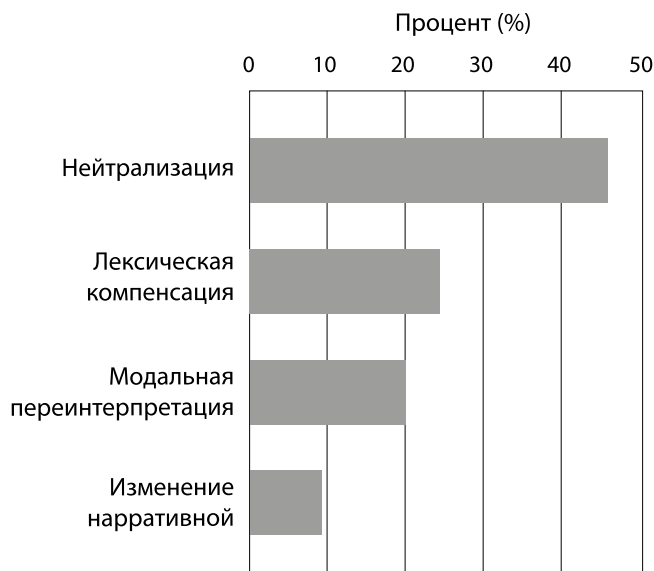

Рис. 1. Способы передачи эвиденциальности в русском переводе

Источник: собственный материал.

Наиболее частотной стратегией передачи эвиденциальности в русском переводе является нейтрализация, составляющая около 46 % всех проанализированных случаев. Значительно реже используется лексическая компенсация (около 24%), при которой значение эвиденциальности передаётся при помощи модальных слов и наречий (например, *наверное, будто, оказывается, видно*), а также средств, передающих внезапность (*вдруг*). Модальная переинтерпретация наблюдается приблизительно в 20% контекстов и проявляется в усилении субъективной оценки, эмоционального состояния или состояния памяти. Наименее распространённой стратегией является изменение перспективы (около 9%), при котором перевод трансформирует точку зрения или синтаксическую структуру высказывания.

Проведённый анализ показал, что турецкий показатель *-miş* представляет собой полисемантическую грамматическую единицу, совмещающую в себе эвиденциальные, перфектные и модально-оценочные значения. Его базовая семантика

сводится к указанию на не прямой доступ к информации, тогда как конкретный способ получения знания (инферентивный, репортативный или результативно-эвиденциальный) определяется контекстом и прагматическими условиями. Результаты сопоставительного анализа подтверждают, что в русском языке данная категория не имеет прямого морфологического эквивалента, вследствие чего в переводе наблюдается систематическое перераспределение семантической нагрузки показателя *-miş*. Прежде всего, его эвиденциальное значение в значительной степени утрачивается, тогда как временные и аспектуальные характеристики сохраняются и нередко усиливаются за счёт использования видо-временной системы русского глагола.

Наиболее частотной стратегией является нейтрализация, при которой формы на *-miş* передаются как обычное прошедшее время без указания на источник информации. Это приводит к смещению от грамматически маркированной эвиденциальности к нейтральному повествованию, в котором сообщаемая информация интерпретируется как достоверный факт, а не как результат косвенного знания или субъективной интерпретации. Вместе с тем в диалогических контекстах широко используется лексическая компенсация, при которой эвиденциальная семантика переносится в сферу эпистемической модальности. Модальные слова позволяют сохранить указание на не прямой характер знания и эпистемическую дистанцию говорящего. Таким образом, происходит функциональная трансформация эвиденциальности: из морфологической категории турецкого языка она переходит в область лексико-прагматических средств русского языка.

Стратегия модальной переинтерпретации демонстрирует ещё более глубокую трансформацию: эвиденциальность переосмысливается как выражение внутреннего состояния или эмоции. В этих случаях утрачивается значение источника информации, а на первый план выходит интроспективное повествование, характерное для художественного дискурса. При изменении нарративной перспективы происходит перераспределение источника знания и точки зрения, в результате чего эвиденциальность не сохраняется напрямую, а растворяется в новой структуре высказывания. Это ведёт к сокращению эпистемической дистанции и формированию более категоричного и определённого нарратива.

Особое значение имеет взаимодействие эвиденциальности с аспектуальными и перфектными значениями. В турецком языке форма *-miş* тесно связана с перфектностью и результативностью, тогда как в русском переводе эти значения распределяются между: видовой оппозицией (совершенный/несовершенный вид), лексическими средствами, синтаксической организацией высказывания. Таким образом, эвиденциальность в переводе оказывается подчинённой более широкой аспектуально-модальной интерпретации текста.

Полученные результаты имеют значение для сопоставительной аспектологии, тюркологии и теории перевода, поскольку позволяют уточнить механизмы взаимодействия эвиденциальности, модальности и аспектуальности в условиях межъязыкового соответствия.

Библиография / Bibliografiâ

Гузев В.Г. (1982), *Парадигма глагольных финитных форм как морфологическая категория*, «Советская тюркология», № 4, с. 67–77 / Guzev V.G. (1982), *Paradigma glagol'nyh finitnyh form kak morfoložičeskaja kategorija*, «Sovetskaja tjurkologija», № 4, s. 67–77.

Кибрик А.Е. (1977), *Опыт структурного описания арчинского языка*, т. 2, Москва: МГУ / Kibrik A.E. (1977), *Opyt strukturnogo opisaniâ arčinskogo âzyka*, t. 2, Moskva: MGU.

Кобрина О.А. (2005), *Категория эвиденциальности: ее статус и формы выражения в разных языках*, «Вопросы когнитивной лингвистики», № 1(004), с. 86–98 / Kobrina O.A. (2005), *Kategorijâ èvidencial'nosti: ee status i formy vyraženiâ v raznyh*, «Voprosy kognitivnoj lingvistiki», № 1(004), s.86–98.

Козинцева Н.А. (1994), *Категория эвиденциальности (проблемы типологического анализа)*, «Вопросы языкознания», № 3, с. 92–104 / Kozinceva N.A. (1994), *Kategorijâ èvidencial'nosti (problemy tipologičeskogo analiza)*, «Voprosy âzykoznanijâ», № 3, s. 92–104.

Козинцева Н.А. (2007), *Типология категории засвидетельствованности*, [в:] В.С. Храковский (ред.), *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*, Санкт-Петербург: Наука, с. 13–36 / Kozinceva N.A. (2007), *Tipologijâ kategorijâzasvidetel'stvovannosti*, [v:] V.S. Hrakovskij (red.), *Èvidencial'nost' v âzykah Evropy i Azii*, Sankt-Peterburg: Nauka, s. 13–36.

Кононов А.Н. (1956), *Грамматика современного турецкого литературного языка*, Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР / Kononov A.N. (1956), *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo âzyka*, Moskva–Leningrad: Izd-vo AN SSSR.

Кузнецов П.И. (1982), *Система функциональных форм глагола в современном турецком языке*, «Советская тюркология», № 1, с. 3–21 / Kuznecov P.I. (1982), *Sistema funkcional'nyh form glagola v sovremennom tureckom âzyke*, «Sovetskaâ tjurkologijâ», № 1, s. 3–21.

Любимов К.М. (1973), *Абстрактное наклонение в турецком языке*, «Советская тюркология», № 3, с. 9–22 / Lûbimov K.M. (1973), *Abstraktnoe naklonenie v tureckom âzyke*, «Sovetskaâ tjurkologijâ», № 3, s. 9–22.

Макарцев М.М. (2013), *Эвиденциальность в пространстве балканского текста*, Москва–Санкт-Петербург / Makarcev M.M. (2013), *Èvidencial'nost' v prostranstve balkanskogo teksta*, Moskva–Sankt-Peterburg.

Мельчук И.А. (1998), *Курс общей морфологии*, т. II, ч. II, Москва: Языки русской культуры / Mel'čuk I.A. (1998), *Kurs obšej morfologii*, t. II, č. II, Moskva: Azyki russkoj kul'tury.

Молошная Т.Н. (1989), *Категория пересказывательности болгарского глагола*, «Советское славяноведение», № 2, с. 63–73 / Mološnaâ T.N. (1989), *Kategorijâ pereskazyvatel'nosti bolgarskogo glagola*, «Sovetskoe slavânovedenie», № 2, s. 63–73.

Сорокин С.В. (2017), *К вопросу о реализации семантики результативности в турецком языке*, [в:] Prof. Dr. Talat Tekin Hatıra Kitabı, т. II, с. 1029–1077 / Sorokin S.V. (2017), *K voprosu o realizacii semantiki rezul'tativnosti v tureckom âzyke*, [v:] Prof. Dr. Talat Tekin Hatıra Kitabı, t. II, s. 1029–1077.

Храковский В.С. (2007), *Эвиденциальность, эпистемическая модальность, (ад)миративность*, [в:] В.С. Храковский (ред.), *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*, Санкт-Петербург: Наука, с. 600–632 / Hrakovskij V.S. (2007), *Evidencial'nost', èpistemičeskaâ modal'nost', (ad)mirativnost'*, [v:] V.S. Hrakovskij (red.), *Evidencial'nost' v âzykah Evropy i Azii*, Sankt-Peterburg: Nauka, s. 600–632.

Якобсон Р.О. (1971), *Круговорот лингвистических терминов*, [в:] Ф.П. Филин (отв. ред.), *Фонетика. Фонология. Грамматика: К 70-летию А.А. Реформатского*, Москва: Наука, с. 384–387 / Jakobson R.O. (1971), *Krugovorot lingvističeskikh terminov*, [v:] F.P. Filin (otv. red.), *Fonetika. Fonologija. Grammatika: K 70-letijû A.A. Reformatskogo*, Moskva: Nauka, s. 384–387.

Якобсон Р.О. (1972), *Шифтеры, глагольные категории и русский глагол*, [в:] О.Т. Ревзина (сост.), *Принципы типологического анализа языков различного строя*, Москва: Наука, с. 95–113 / Jakobson R.O. (1972), *Šiftery, glagol'nye kategorii i russkij glagol*, [v:] O.T. Revzina (sost.), *Principy tipologičeskogo analiza âzykov različnogo stroâ*, Moskva: Nauka, s. 95–113.

Aikhenvald A.Y. (2003), *Evidentiality in typological perspective*, [in:] A.Y. Aikhenvald, R.M.W. Dixon (red.), *Studies in evidentiality*, Amsterdam: Benjamins, s. 1–32.

Aikhenvald A.Y. (2004), *Evidentiality*, Oxford: Oxford University Press.

Chafe W., Nichols J. (red.) (1986), *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology*, Norwood (NJ): Ablex.

Guentcheva Z., Landaburu J. (red.) (2007), *L'énonciation médiatisée II: Le traitement épistémologique de l'information: illustrations amérindiennes et caucasiennes*, Louvain: Peeters.

Lazard G. (1957), *Caractères distinctifs de la langue tadjik*, «Bulletin de la Société de Linguistique de Paris», vol. 52, s. 117–186.

Slobin D.I., Aksu A. (1982), *Tense, aspect, and modality in the use of the Turkish evidential*, [w:] P. Hopper (red.), *Tense-aspect: Between Semantics and Pragmatics*, Amsterdam: Benjamins, s. 185–200.

Willett T. (1988), *A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality*, «Studies in Language», vol. 12(1), s. 51–97.

Источники эмпирического материала / Источники эмпирического материала

Pamuk O. (2008), *Masumiyet Müzesi*, İstanbul.

Памук О. (2009), *Музей невинности*, пер. А. Аврутиной, Санкт-Петербург: Амфора / Pamuk O. (2009), *Muzej nevinnosti*, per. A. Avrutinoj, Sankt-Peterburg: Amfora.

<https://doi.org/10.25312/j.10649>

Francesco Bressan <https://orcid.org/0009-0008-8654-3917>
University of Verona
e-mail: bressan.franz@gmail.com

«Язык придворных» как автобиографический мотив в прозе Л. Петрушевской

“The courtiers’ language” as autobiographical motif in the prose of L. Petrushevskaya

Аннотация

В данном исследовании выявляются функции «языка придворных» как автобиографического мотива в прозе Л. Петрушевской и определяется его роль в сохранении семейной и коллективной памяти. Материалом послужили автобиографические тексты писательницы: повесть «Маленькая девочка из „Метрополя“», эссе «Серебряный бор» и предисловие к книге «История глазами КРОКОДИЛА. Слова. 1922–1937». В работе применяется сравнительно-лингвистический метод в сочетании с мотивным анализом: «язык придворных» сопоставляется с описаниями детских тайных языков и тайного языка старообрядцев. В результате анализа установлено, что «язык придворных» представляет собой вариант тарабарского шифра, основанного на замене согласных, и функционирует в текстах Петрушевской одновременно как конспиративное средство общения в условиях сталинских репрессий и как нарративный инструмент воссоздания исторической атмосферы. Делается вывод о том, что данный мотив позволяет писательнице соединить личную биографию с коллективной травмой эпохи, превращая тайный язык в символ памяти о репрессиях 1930-х годов.

Ключевые слова: творчество Л. Петрушевской, автобиографический мотив, язык придворных, тайный язык

Abstract

This article examines the “courtiers’ language” as an autobiographical motif in the prose of L. Petrushevskaya and identifies its role in the preservation of family and collective memory. Three autobiographical texts by the writer are analysed: the novella *The Little Girl from the Metropol Hotel*, the essay “Serebryany Bor”, and the preface to the book *History Through the Eyes of KROKODIL. Words. 1922–1937*. The study employs a comparative linguistic method combined with motif analysis, comparing the “courtiers’ language” with descriptions of children’s secret languages and the secret language of the Old Believers. The analysis demonstrates that the “courtiers’ language” is a variant of the *tarabarsky* cipher – a consonant-substitution code – and operates in Petrushevskaya’s texts simultaneously as a means of covert communication under Stalinist repression and as a narrative device for reconstructing the historical atmosphere of the era. It is concluded that this motif enables the writer to interweave personal biography with the collective trauma of the period, transforming a secret code into a symbol of memory of the repressions of the 1930s.

Keywords: works of L. Petrushevskaya, autobiographical motif, courtiers’ language, secret language

Введение

Творчество Людмилы Петрушевской занимает особое место в современной русской литературе и относится к направлению, которое в литературоведении принято называть «женской прозой». В середине 80-х годов XX века в русской литературе активно обсуждался термин «женская проза», и с 1989 года стали выходить сборники современной женской литературы, включающие произведения как признанных, так и еще малоизвестных писательниц. В своих произведениях современные писательницы отражают женский мир, составленный из особой чувствительности, острой эмоциональности, крайней откровенности, своеобразной способности сопротивляться трудностям жизни (Кокетти / Cocchetti, 2009: 206–207). В последние десятилетия стали известны своими произведениями многие русские писательницы. Среди них вспоминаются прежде всего такие имена, как Л.С. Петрушевская, В.С. Токарева, Т.Н. Толстая, Л.Е. Улицкая и др. Среди наиболее значительных произведений можно назвать например повесть «Время ночь» (1992) Петрушевской, в которой рассказывается о трудной жизни женщины, лишённой радостей семейной и личной жизни. Все эти писательницы отдают свое предпочтение таким темам, как семья, любовь, страх, одиночество и отчаяние в современном мире; они делятся с нами своими впечатлениями о событиях собственной жизни¹.

Многие современные писатели используют в своём творчестве факты собственной биографии в качестве сюжета и эти сюжетные материалы могут стать основой автобиографической прозы (Кокетти / Cocchetti, 2009). К этому приёму относится и Л. Петрушевская. Автобиографические мотивы в её прозе наблюдаются в романе «Истории из моей собственной жизни» и, в частности, в повести «Маленькая девочка из „Метрополя“», изданной в 2006 году отдельным изданием. Это произведение является главным объектом нашего исследования. В основу этой повести легла

---

¹ В этой работе не уделяется внимание особенностям других писательниц современной русской женской прозы, данное исследование сосредоточивается прежде всего на характеристиках прозы Петрушевской.

собственная биография – история девочки из семьи репрессированных, выросшей, как многие дети войны, на улице и в детском доме.

В сталинскую эпоху родственники автора подвергались репрессиям. Некоторые из них были арестованы, другие были расстреляны, многим не давали работы, потому что считали их врагами народа. Писательница жила у бабушки и тётки, она вместе с ними пережила тяжёлый голод во время войны (Абдо / Abdo, 2020: 351). «Маленькая девочка из «Метрополя» как образец автобиографизма состоит из нескольких эссе, рассказов и новелл, написанных по разным поводам. Каждое из этих разножанровых произведений сопровождается самостоятельным подзаголовком (Абдо / Abdo, 2020: 352). Для нашего исследования особенно важен рассказ с подзаголовком «Язык придворных». Каждая история жизни автора складывается через описанные ею события. Различные истории связаны между собой и с судьбой автора. Однако, автобиографические мотивы встречаются не только в упомянутых выше повестях, но и в других произведениях писательницы, в том числе в пьесах и рассказах.

Среди множества автобиографических деталей особое место занимает упоминание так называемого «языка придворных» – тайного кода, которым пользовались члены семьи Петрушевской для конспиративного общения в условиях сталинских репрессий. Читая произведения Л. Петрушевской, замечается, что одним из частых мотивов в ее прозе является тот самый тайный код, использованный ее семьей для коммуникации между собой. Можно сказать, что упоминание данного кода считается попыткой писательницы представить настоящую картину истории и внести в сюжет исторический элемент с желанием сохранить семейную память. Дальше объясняются главные цели и задачи настоящей работы:

Цель данной работы – исследовать функционирование «языка придворных» как автобиографического мотива в прозе Л. Петрушевской и выявить его значение для понимания художественного мира писательницы.

Задачи исследования:

1. Определить лингвистическую природу «языка придворных» в контексте тайных языков.
2. Проанализировать использование этого мотива в автобиографических произведениях Петрушевской.
3. Выявить художественные функции «языка придворных» в структуре повествования.
4. Рассмотреть связь этого мотива с темами памяти, семейной истории и исторической травмы.

Основная часть

Для понимания феномена «языка придворных» необходимо обратиться к исследованиям детских тайных языков и тайного языка старообрядцев, поскольку обе лингвистические системы этих языков располагают аналогичными чертами. В поиске

определения того, что такое тайные языки, нам удалось найти интересные исследования, проведенные учёными в XX–XXI веках. Среди них, по нашему мнению, необходимо учитывать исследования профессора Г.С. Виноградова и Н.С. Канатьевой.

Учёный, профессор этнографии, доктор филологических наук, фольклорист Георгий Семенович Виноградов (1886–1945) написал много научных трудов в области этнографии и фольклора. Среди его работ по детскому фольклору есть работа под названием «Детские тайные языки» (Виноградов / Vinogradov, 1926), которая интересна необычной темой и своим содержанием.

Г. Виноградов, изучая жизнь детей, заметил, что в истории каждого детского поколения наблюдатель подмечает процесс, состоящий из трёх частей. Дети до семи лет стараются подражать старшим, их быт характеризуется признаками «первоначальной простоты». Период от семи до 12–13 лет характеризуется наибольшей самобытностью, яркостью; как утверждает Виноградов: «это период цветения и цветущей сложности». Затем наступает третий период – «период вторичной простоты» с его разрозненностью, вялостью, неуверенностью (Виноградов / Vinogradov, 1926).

Самый интересный и содержательный – второй период. В этот период дети всё более погружаются в мир собственной среды и последовательно отдаляются от повседневной жизни взрослых. У них формируются собственные игры и традиции, свои нормы, формы общения и коллективной организации, а также особый фольклор и язык. Именно это отличает детское сообщество в период так называемого «расцвета и усложнения» от взрослого мира. Стремление создать собственный язык служит важным признаком этой автономии: он дает детям возможность скрытно от взрослых выражать свои намерения и реализовывать замыслы, связанные с жизнью внутри группы. Группа детей окружает себя таинственностью, создаёт тайный язык из подражания образцам, чтобы обезопасить себя от насмешек взрослых и вообще людей чужих по интересам, а также из стремления казаться интересными, необыкновенными. В начале XX века различные виды тайных языков были распространены довольно широко, особенно в городах и больших селах. Материалы исследования Виноградова были собраны в разных местах Восточной Сибири: на Амуре (Зея и Благовещенск), в Забайкалье (Чита и Маккавеево), в Иркутской губернии (Иркутск и Тулун), в Енисейской губернии (Красноярск, Енисейск), в Томской губернии. В своем исследовании Виноградов разделил тайные языки на разные виды:

- заумный язык;
- языки из основы и утка²;
- тарабарский язык;
- детский блатной язык (argot).

В данной работе мы будем сосредотачиваться на тарабарском языке, так как его особенности встречаются и в произведениях Петрушевской. Итак, тарабарский язык

---

² В данном случае слово «уток» употребляется Виноградовым для обозначения искусственных слогов или звуков, которые дети вставляют в обычные слова, чтобы сделать свою речь непонятной для других. Слово пришло из ткацкого дела: уток – это поперечная нить, которую вплетают между основными нитями ткани.

представляет особый интерес для нашего исследования. Это тот же русский язык, но согласные буквы в каждом слове заменяются одни другими, а гласные остаются те же. Ниже проводится таблица, объясняющая, как работает тарабарский язык:

Таб. 1. Тарабарский шифр

Б	В	Г	Д	Ж	З	К	Л	М	Н
Щ	Ш	Ч	Ц	Х	Ф	Т	С	Р	П

Источник: Виноградов / Vinogradov, 1926.

В основе этого языка лежит замена десяти согласных, идущих от начала русского алфавита, на согласные, идущие от конца его. Гласные никуда не переставляются и не заменяются.

Пример: камашамлтий яфыт (тарабарский язык) (Виноградов / Vinogradov, 1926)

Кроме того, интересными являются замечания, предложенные Виноградовым в своём исследовании:

Тарабарский занимает особое место. Тарабарский язык, созданный средней взрослых, существующий едва ли менее полутысячелетия, может быть отнесен к детским тайным языкам только по одному признаку: он усвоен детской средой, перенят ею; но он не ушел окончательно из среды взрослых, создавшей его. В детскую среду он проник, надо думать, тоже через книгу. В моих материалах по детскому языку имеется такая запись: Мы в детстве охотно говорили на тарабарском языке, который вывели из бурсы мои дяди. Они взяли его у Мельникова-Печерского из романа «В лесах». В свое время имели большой спрос среди читателей и «Исторические очерки поповщины» этого автора, где дается ключ к тарабарскому языку и образцы разговоров (Виноградов / Vinogradov, 1926).

Тарабарский язык определяется экспертами тайным кодом какой-либо социальной группы, представители которых не хотят быть понятыми посторонними. Этот язык тесно связан с выражением *тарабарская грамота*, которое сегодня в русском языке обычно употребляется как синоним чего-то непонятого или бессмысленного. Уже с XVIII века этот термин фиксируется в переносном значении и используется для обозначения неразборчивых или тёмных текстов: сначала он относился к скорописному почерку, а затем был распространён на любые области знания, трудные для понимания. Одновременно в XIX веке формируется и закрепляется более узкое, терминологическое значение: *тарабарская грамота* как особый вид зашифрованного письма, применявшийся прежде всего в тайной переписке старообрядцев. Как подчёркивает М.Н. Приёмывшева в своих исследованиях, речь идёт о самостоятельной системе русской криптографии, известной ещё в Древней Руси под названием *литорея* и основанной на условной замене букв³ (этот принцип замены также описывается В.В. Виноградовым в статье о детских тайных языках 1926 года). Данная система была наиболее распространённой в русской криптографической традиции

³ Этот принцип замены также описывается Виноградовым в статье о детских тайных языках 1926 года.

и сохранялась в употреблении до XIX века. По мнению Приёмшевой, выражение *тарабарская грамота* объединяет в себе два плана: фразеологический – как обозначение непонятности, и историко-технический – как название реально существовавшего и социально маркированного тайного кода (Приёмшева, 2007: 106).

Тарабарский язык особенно упоминается в области изучения тайного языка старообрядцев (Канатьева / Kanat'eva, 2013) и в изучении детских тайных языков. По мнению чиновника Министерства внутренних дел Павла Ивановича Мельникова, тайный язык старообрядцев был сочетанием тарабарщины (искаженных слов) и иносказаний, то есть замены одних слов другими, отличными по смыслу. В результате слова «свиньи» и «воруйте» превращались в «лшипьи» и «шомуйке» (Канатьева / Kanat'eva, 2013: 42). Вот что Мельников писал в «Очерках поповщины»:

В иносказательном языке старообрядцев каждое слово имеет не прямое, а другое, условное значение. Нередко соединяют иносказательный язык с тарабарским. Для разговора на таком языке нужно необыкновенно быстрое соображение. Вот пример двойного тайного языка раскольников: “Ры туниси лось ца лымую, нмолувиси па мочохтаж и ллынаси ш лулет”. По переводу с тарабарского языка это будет: “Мы купили соль, да сырую, просушили на рогожах и ссыпали в сусек” [...]. (Канатьева / Kanat'eva, 2013: 42).

Сравнивая примеры, приведенные Виноградовым и Канатьевой и наблюдая схему в выше показанной таблице, можно заметить, что обе системы этих тайных языков похожи друг на друга. К тому же, тайный язык, представленный Петрушевской в ее творчестве, отражает те же самые характеристики. Поэтому, можно сказать, что «язык придворных», о котором пишет Петрушевская, является вариантом именно этой системы.

Как будет показано далее, данный тайный язык в семье Петрушевской получил трагическое историческое наполнение, став средством конспиративного общения в условиях политических репрессий 1930-х годов. Однако, перед тем, как рассмотреть каким образом Петрушевская представляет тайный код в её прозе, по нашему мнению важно кратко описывать стиль и языковые средства, которые считаются главными для авторского стиля Петрушевской и вообще типичными для других современных русских писательниц.

Современные тексты, написанные авторами-женщинами, объединены не только жанровыми сходствами, но и языковыми особенностями (Стрельцова / Strel'cova, 2014). В данной работе будем сосредоточиваться на характерных чертах языка женской прозы, особенно с фокусом на прозе Петрушевской. В первую очередь, важно подчеркнуть, что характерной чертой произведений, написанных женщинами, является частота употребления слов разговорного стиля (Стрельцова / Strel'cova, 2014: 137). Эта черта касается видно и прозы Петрушевской. В ее прозе наблюдается не только большое количество синтаксических конструкций, но и некую динамичность и выразительность. Одной из наиболее характерных черт творчества Петрушевской является использование большого количества слов разговорной и просторечной лексики. В речи её героев присутствуют жаргонизмы, устойчивые речевые штампы, дежурные слова-паразиты: всё то, что определяет разговорную речь русского

человека в современном мире (Белькова, Титаренко / Bel'kova, Titarenko 2016: 79). Её тексты пронизаны словами разговорной речи и просторечия: *баба, пацан, девка, ерунда* и т.д. (Скуднякова / Skudnjakova, 2023: 33–35).

Однако, по мнению некоторых ученых, самое своеобразное в стиле письма Петрушевской состоит именно в употреблении стиля, почерпнутого из разговорной, обыденной жизни, через который и с помощью языковых нарушений писательница строит свои произведения. Кроме того, важно подчеркнуть, что одним из главных признаков стиля Петрушевской является экспрессивный синтаксис, воздействующий резко на читателя. Согласно некоторым ученым, Петрушевская прибегает к использованию лексических языковых средств разговорной речи, чтобы достичь художественного правдоподобия (Скуднякова / Skudnjakova, 2023: 35).

Как уже выше сказано, Петрушевская вносит в свои произведения часто автобиографические элементы из собственной жизни, которые занимают особое место в сюжете её текстов. Главным примером этого приёма считается её автобиографическая повесть «Маленькая девочка из „Метрополя“».

В повести «Маленькая девочка из „Метрополя“», изданной отдельной книгой в 2006 году, Петрушевская воссоздаёт атмосферу своего военного детства. Персонажи повести, за редким исключением, не живут, а выживают. Вещные, бытовые детали отобраны точно и наполнены психологическим содержанием. Голод как вспомогательный и автобиографический мотив занимает большое место в произведении (Монгуш, Чигден / Monguš, Čigden, 2015: 132). Мотив голода пронизывает повесть от начала до конца. Можно сказать, что другим важным автобиографическим мотивом считается тайный код, использованный её семьёй.

Петрушевская признает, что автобиографическая повесть «Маленькая девочка из „Метрополя“» писалась в крайне тяжёлый период, когда она потеряла мать и бабушку. Кроме того, писательница утвердила, что она решила написать эту книгу, чтобы сохранить память о моей семье (Монгуш, Чигден / Monguš, Čigden, 2015: 132).

В повести присутствует маленькая глава с названием «язык придворных», в которой автор пишет:

Они тревожно переговаривались над моей бесшабашной головой, употребляя так называемый «язык придворных», код подпольщиков. Они не знали, что я научилась его понимать, я тоже это скрывала. Я помню, что они ругались словом «чашпо» (Петрушевская / Petruševskaja, 2017: 65).

В этом маленьком отрывке упоминается конкретная лексика: слово «чашпо», то есть ругательство (гавно). Далее Петрушевская вспоминает, как ее Дедя цитировал стишок Пушкина про князя Дундука:

«Отчего же, почему же Дундуку такая честь? Отчего он заседает?» – И тут Дедя торжествующе завершал: «Потому что хона есть!» (Петрушевская / Petruševskaja, 2017: 65).

Слово «хона» (то есть жопа) девочка быстро поняла, на улице «огольцы», то есть шпана, ругалась приблизительно так же. Затем Петрушевская подчёркивает семейный характер этого кода:

Вава, моя тетка, недавно открыла мне секрет этого кода. Он назывался у большевиков «язык придворных». Список согласных там делился пополам, и первая буква менялась на последнюю и т. д., «ж» на «х» и обратно, «г» на «ч», «н» на «п». Известное ругательство звучало бы как «жуй». То есть «И-ци-па-жуй», нечто китайское (Петрушевская / Petruševskaja, 2017: 65).

Наблюдая описание кода Петрушевской, можно заметить, что данный код работает так же как тайный язык детей и старообрядцев.

Этот язык упоминается писательницы и в других случаях. В предисловии к книге «История глазами КРОКОДИЛА. Слова. 1922–1937» Петрушевская приводит конкретные примеры того, что такое тарабарский язык и объясняет в чём его функционирование (Петрушевская / Petruševskaja, 2014). Но самое главное состоит в том, что в этом тексте Петрушевская ещё более подробно раскрывает историческое и семейное значение «языка придворных». Как она пишет:

И я в детстве понимала так называемый «язык придворных», на котором говорили у нас дома. Это был на самом деле язык подпольщиков, и им пользовались в случае внезапного ареста, для перестукивания из камеры в камеру, а моя бабушка с теткой – чтобы их никто не понимал (Петрушевская / Petruševskaja, 2014: 5).

Далее следует подробное описание страшных условий, в которых её семья жила:

Мы во время войны жили в эвакуации в Куйбышеве, во враждебной квартире. Причем там обитали военные и «спецы», а мы были члены семьи врагов народа, за неуплату у нас отрезали электричество, и соседи не разрешали ходить в ванную и на кухню – я пробиралась туда только ночью, волокла в комнату помойное ведро. Бабушка с теткой «добывали из ведра картофельную шелуху (не очистки, а соскобленную тонкую, как пленка, кожурку), верхние капустные листья, огрызки и селечные головы... И варили на керосинке суп – когда удавалось достать керосин. И всегда говорили между собой на подпольном наречии (Петрушевская / Petruševskaja, 2014: 6).

Можно сказать, что это описание создаёт контекст, в котором «язык придворных» был не просто семейной особенностью, но служит необходимостью выживания, средством коммуникации.

Петрушевская также подчёркивает уникальность своего знания, приводя пример зашифрованного текста:

Может быть, сейчас я единственный человек, который знает, как писать на этом языке придворных. «Рои щашувта и кекта илносьфошаси кок яфйт, токомыр чошомиси кеммомилкы, ноцносбити, точца иж амелкошышаси и пацо шысо нмемунмецикь о чёр-ко...⁴

Далее Петрушевская подчёркивает трагический исторический контекст и её роль в качестве свидетеля данного языка:

Повторяю: на этом языке они, возможно, перестукивались и на Лубянке. К моменту моего рождения трое из семьи были расстреляны. Итак, я свидетель того

---

⁴ «Моя бабушка и тетка использовали тот язык, которым говорили террористы, подпольщики, когда их арестовывали и надо было предупредить о чём-то...» (расшифровка сделана автором).

языка, языка 1930-х гг. На нем говорили мои родные. Правда, они никогда не ругались матом. И я не умею (Петрушевская / Petruševskaja, 2014: 6).

Язык придворных упоминается и в другом тексте писательницы с названием «Серебряный бор». В этом автобиографическом эссе, вошедшем в сборник «От первого лица. Разговоры о прошлом и теперешнем» в 2012 году, Петрушевская раскрывает историю своей семьи и обстоятельства собственного зачатия в августе 1937 года – во время Большого террора. Писательница описывает, как ее будущая семья сидела в Серебряном Бору, на госдаче брата бабушки. Положение в их семье было отчаянным. Неожиданно мама Петрушевской, её тетка Вера и её бабушка Валентина Ильинична стали ЧС, членами семьи врагов народа. Шли допросы, и родня ждала следующих арестов.

Петрушевская подчёркивает конспиративную природу семейного быта:

Мои жили как на конспиративной явке, бабушка по судьбе была подпольщица, несостоявшаяся террористка, член партии с 1912 года. Всю жизнь они с дочерью говорили на так называемом «языке придворных». Я в раннем детстве понимала этот язык, но по конспиративной привычке скрывала это от них (Петрушевская / Petruševskaja, 2012: 7).

Описывая ночные страхи своей бабушки Валентины, мучающейся бессонницей, прислушивающейся к шагам на гравии в ожидании ареста, Петрушевская приводит воображаемый диалог на «языке придворных» между тётей и бабушкой:

– Ша, ды ще кбача? Обядь?

– Цдо-до шолью обядь зотич. Бвяш ще сошу.

(«Ма, ты не спала? Опять?» – «Кто-то ночью опять ходил. Пряма не могу».) (Петрушевская / Petruševskaja, 2012: 8).

При этом автор оговаривается: «Причем я ни в чем не уверена, вроде бы они говорили не так...» (Петрушевская / Petruševskaja, 2012: 8).

В пьесе «Голова отца, или Щаца» (2011) мотив «языка придворных» получает дополнительное развитие. Само название текста содержит зашифрованное слово «щаца» (баба). Эта пьеса в форме монолога рассказывает о психически больной женщине средних лет, которая живёт в Москве с сыном Вадиком в коммунальной квартире и делает из пластилина голову своего умершего отца. В течение истории постепенно открывается, что Вадик родился от связи с её собственным отцом (художником), и эта травма связана с тем, что отец бросил их ради другой женщины, после чего умерла мать Щацы. Затем начинается новый кризис: Вадик встречается с Хавой, молодой беженкой, которая прячется в их квартире. В своём безумии женщина хочет воскресить отца через скульптуру, чтобы защитить квартиру от Хавы, и в конце признаётся пластилиновой голове в своей любви к отцу. В тексте героиня рассказывает о своей матери и об отце:

Она стеснялась своего туловища, своей толстой хоны, и потому всю жизнь ходила в рваном халате... Отец называл это «эка ее хона». Так его бабушка-большевичка говорила, это назывался «язык придворных». Отец говорил, шутливо так: «шле

щаци цумы», то есть «все бабы дуры». Я его баба, его щаци, я его одна понимала! Папа! (Петрушевская / Petruševskaja, 2011: 219).

В этом случае можно сказать, что тайный язык становится маркером особой близости, исключительного понимания между отцом и дочерью. Знание языка превращается в знак интимной связи, особого средства взаимопонимания. Интересным является тот факт, что здесь автобиографический мотив оказывается вне автобиографической прозы, показывая метод Петрушевской создать свои произведения на основе собственного опыта.

Во всех выше показанных примерах можно отметить, что Петрушевская неоднократно подчёркивает уникальность своего знания этого кода. Приводя конкретные примеры характеристик этого тайного языка, писательница превращается в свидетеля эпохи, в хранительницу утраченного не только семейного, но и культурного кода. Это язык, связанный с конкретными историческими событиями. Читая строки Петрушевской, мы понимаем, что речь идёт о семейном жаргоне, напрямую связанном с трагедией политических репрессий, с которыми Петрушевская позиционирует себя как свидетеля.

К тому же можно предположить, что «язык придворных» создаёт в произведениях Петрушевской особую атмосферу конспирации, страха, закрытости. Через образ секретного языка Петрушевская показывает, как её семья жила в своем замкнутом мире, изолированном от окружающих не только социально (они считались врагами народа), но и лингвистически. Всё это усиливается деталями быта и ужасными условиями, к которым её семья привыкла. Можно сказать, что в данном случае «язык придворных» становится последним убежищем, пространством, где семья могла говорить свободно.

Кроме того, можно предположить, что данный язык каким-то образом выполняет функцию передачи семейной памяти. Знание этого языка становится символом семейного наследия и в то же время способом сохранения памяти о периоде репрессий. Этот язык связывает три поколения: революционеров-подпольщиков (прадед Илья Сергеевич Вегер, «старый большевик»), мать, тётю и саму будущую писательницу. Согласно этому образу язык становится наследием, которое передаётся из поколения в поколение. При этом видно намерение писательницы сохранить память о собственной семье, прибегая к этому автобиографическому мотиву: «Я написала эту книгу, чтобы сохранить память о моей семье» (Монгуш, Чигден / Monguš, Čigden, 2015: 132). Так «язык придворных» в литературном тексте становится способом сохранения семейной и исторической памяти и актом сопротивления забвению.

Как уже было отмечено выше, Петрушевская выполняет роль свидетеля и хранительницы этого тайного языка и семейной памяти. Но не только. Если обратить внимание на то, что рассказывает писательница в собственном автобиографическом произведении, понятно, что этим кодом пользовались не только её родственники:

Они не знали, что я научилась его понимать, я тоже это скрывала [...] Слово «хона» я быстро поняла, на улице «огольцы», то есть шпана, ругалась приблизительно так же (Петрушевская / Petruševskaja, 2017: 65).

Рассматривая особенности детского тайного языка, описанные Виноградовым и то, что рассказывает Петрушевская о ненормативной лексике так называемых «огольцев», можно сказать, что мотив «языка придворных» в прозе Петрушевской функционирует как связующее звено между личной биографией автора и большой историей страны. Так, Петрушевская является не только свидетелем и хранительницей семейной памяти, но и коллективной. Этот язык каким-то образом пронизывает прозу писательницы в качестве связи личной и исторической травмы. Надо сказать, что автобиографическое и историческое в книге «Маленькая девочка из „Метрополя“» Петрушевской соединяются и сливаются в одно целое. Через собственную судьбу она выражает судьбу большинства русского народа советской эпохи (Абдо / Abdo, 2020: 361).

Согласно Абдо, Людмила Стефановна Петрушевская – одна из крупных представителей автобиографизма современной русской литературы. Её книга «Маленькая девочка из „Метрополя“» является образцом этого приёма постмодернистской эстетики. Автобиографизм представляет собой один из значительных художественных методов в литературе. Это трансформация автором событий и сведений из своей собственной жизни или отражение им жизненного материала в литературно-художественном произведении (Абдо / Abdo, 2020: 344). Автобиография считается документальным жанром, в рамках которых автор пишет сам про себе и описывает свою собственную жизнь. В данной прозе встречаются традиционные жанры: дневники, письма, очерки, эссе и другие тексты, основанные на реальных событиях из жизни автора. Все эти жанры объединяет одна общая тема – личность главного героя. Современные писатели, которые пишут о себе, опираются на документы и факты, используя различные доказательства. В книге «Маленькая девочка из „Метрополя“» Абдо выделяет три дискурса – литературный, автобиографический и исторический (Абдо / Abdo, 2020: 352).

Литературный дискурс занимает центральное место в книге. Писательница уделила большое внимание разговору о своих литературных выступлениях, пересказу классических произведений собственным стилем, объяснению того, что такое каждый жанр, средства его выражения. Относительно автобиографического дискурса писательница вводит истории из своей собственной жизни, рассказывает о прошлом, о детстве, об отрочестве, о школьных и университетских историях, о первой любви, о юности и о работе. Что касается исторического дискурса, произведение Петрушевской представляет собой панораму общественной жизни критического периода русской истории. Это время Великой Отечественной войны (1939–1945), послевоенные годы, массовый голод (1946–1947), возникший из-за последствий войны, всё это показывается как хронология многих фактов в переломные периоды русской истории. Как подчёркивает Абдо, все эти три дискурса, литературный, автобиографический и исторический объединены вместе в один текст, сливаются между собой, образуют сюжет книги. Более того, Абдо утверждает, что язык Петрушевской – художественно достоверный и самобытный. На основании этого, можно сказать, что Петрушевская выступает как свидетель реального исторического феномена. Достоверность этого языка объясняется тем, что она приводит конкретные

примеры, объясняя систему шифрования, давая расшифровки. Кроме того, используя богатство и выразительность синтаксиса, она непосредственно смогла выразить свои мысли, чувства и мировоззрение.

Кроме того, автобиографизм как особый приём применяется Петрушевской, как указывают Е. Монгуш и Н. Чигден не только в формировании идейно – эстетической картины мира, но и на сюжетном уровне, где на переднем плане прослеживается не просто личная судьба писательницы, а судьба её поколения (Монгуш, Чигден / Monguš, Čigden, 2015: 130).

Другой чертой прозы Петрушевской является метатекстовый характер. Метатекстовые комментарии о самом языке, его происхождении и функциях превращают художественный текст в свидетельство и этнографический документ. Это можно предположить на основе того, что Петрушевская объясняет как работает тайный код за счёт замены букв.

Как отмечает Кукулин, автобиографический мотив в прозе Л. Петрушевской следует рассматривать в рамках усиления в прозе последнего десятилетия XX века автобиографизма и особого рода репортажности (Монгуш, Чигден / Monguš, Čigden, 2015). «Язык придворных» становится центральным элементом этого автобиографизма, конкретной деталью, через которую раскрывается эпоха террора.

В контексте женской прозы автобиографический мотив приобретает особое значение. Поскольку женская проза характеризуется особой чувствительностью, острой эмоциональностью, крайней откровенностью. Петрушевская в своих автобиографических текстах демонстрирует всё это, описывая откровенно, эмоционально семейные трагедии, психологические нюансы и детали быта. «Язык придворных» в этом контексте становится символом женского способа сохранения памяти, передаваемый элемент от бабушки к дочери, от матери к внучке. Таким образом, Петрушевская подчёркивает женскую линию передачи: всю жизнь они говорили на так называемом «языке придворных» (Петрушевская / Petruševskaja, 2012).

Заключение

Подводя итоги на основе проведенного исследования, «язык придворных» в прозе Л. Петрушевской является не только особой деталью и элементом повествования, но и центральным автобиографическим мотивом, позволяющим писательнице соединить личную историю с историей страны, память о семье – с памятью о репрессиях, детский опыт – с трагедией целого поколения.

Этот мотив показывает, как в условиях тоталитарного режима тайные языки наполняются трагическим содержанием, как историческая травма передаётся через поколения и закрепляется в языке. «Язык придворных» становится символом этой памяти, которую писательница старается сохранить.

Фиксируя «язык придворных» в своих произведениях, Петрушевская выполняет важную культурную функцию – сохраняет для будущего свидетельство о времени, о людях, которые пытались выжить в трагический период русской истории.

В контексте женской прозы этот мотив приобретает дополнительное значение: женский мир – мир памяти, семейных связей, передачи опыта от матерей к дочерям – оказывается пространством сохранения исторической правды.

«Язык придворных» как автобиографический мотив показывает, как индивидуальная память становится частью коллективной памяти, как личная история превращается в историческое свидетельство, как художественная литература выполняет функцию сохранения культурного наследия. В этом и заключается ценность автобиографической прозы Петрушевской.

Библиография / Bibliografiâ

Абдо Д.М. (2020), *Новый автобиографизм в русской литературе на материале книги «Маленькая девочка из Метрополя» Л. Петрушевской*, «ALSUN Journal», т. 37, № 73, с. 339–366 / Abdo D.M. (2020), *Novyj avtobiografizm v russkoj literature na materiale knigi «Malen'kaja devočka iz Metropolja» L. Petruševskoj*, «ALSUN Journal», t. 37, № 73, s. 339–366.

Белькова А.Е., Титаренко С.В. (2016), *Речевые средства выражения авторского сознания в произведениях Людмилы Петрушевской*, [в:] А.В. Коричко (отв. ред.), *Восемнадцатая всероссийская студенческая научно-практическая конференция Нижневартковского государственного университета*, Нижнеартовск: Нижнеартровский университет, с. 78–81 / Bel'kova A.E., Titarenko S.V. (2016), *Rečevye sredstva vyraženiya avtorskogo soznaniya v proizvedenijach Ljudmily Petruševskoj*, [v:] A.V. Koričko (otv. red.), *Vosemnadcataya vserossijskaya studenčeskaya naučno-praktičeskaya konferencija Nižneartovskogo gosudarstvennogo universiteta*, Nižneartovsk: Nižneartovskij gosudarstvennyj universitet, s. 78–81.

Виноградов Г.С. (1926), *Детские тайные языки*. «Сибирская живая старина», № 6, с. 87–112 / Vinogradov G.S. (1926), *Detskie tajnye jazyki*, «Sibirskaia živaja starina», № 6, s. 87–112.

Канатьева Н.С. (2013), *Тайный язык старообрядцев*, «Научное мнение», № 8, с. 41–45 / Kanat'eva N.S. (2013), *Tajnyj jazyk staroobryadcev*, «Naučnoe mnenie», nr 8, s. 41–45.

Кокетти С. (2009), *Поговорим о России. Введение в русскую культуру*, Милан: Hoepli / Cocchetti S. (2009), *Pogovorim o Rossii. Vvedenie v russkiju kul'turu*, Milan: Hoepli.

Монгуш Е.Д., Чигден Н.Д. (2015), *Автобиографический мотив в прозе Л. Петрушевской*, «Национальная ассоциация ученых», № 5–4(10), с. 130–132 / Monguš E.D., Čigden N.D. (2015), *Avtobiografičeskij motiv v proze L. Petruševskoj*, «Nacional'naja asociacija učenyh», № 5–4 (10), s. 130–132.

Петрушевская Л. (2006), *Маленькая девочка из «Метрополя»*, Санкт-Петербург: Амфора / Petruševskaja L. (2006), *Malen'kaja devočka iz «Metropolja»*, Sankt-Peterburg: Amfora.

Петрушевская Л. (2011), *Не садись в машину, где двое: истории и разговоры*, Москва, Санкт-Петербург: АСТ Астрель-СПб / Petruševskaja L. (2011), *Ne sadis' v mašinu, gde dvoe: istorii i razgovory*, Moskva, Sankt-Peterburg: AST Astrel'-SPB.

Петрушевская Л. (2012), *Серебряный Бор*, [в:] *От первого лица. Разговоры о прошлом и теперешнем*, Москва: Астрель / Petruševskaja L. (2012), *Serebrjanyj Bor*, [v:] *Ot pervogo lica. Razgovory o prošlom i teperěšnem*, Moskva: Astrel'.

Петрушевская Л. (2014), *О чем речь*, предисловие к книге «История глазами КРОКОДИЛА. XX век. Слова. 1922–1937», <https://petrushevskaya.livejournal.com/331759.html> [доступ: 10.11.2025] / Petruševskaja L. (2014), *O čem reč*, predislovie k knige «Istorija glazami KROKODILA. XX vek. Slova. 1922–1937», <https://petrushevskaya.livejournal.com/331759.html> [dostup: 10.11.2025].

Петрушевская Л. (2017), *Никому не нужна. Свободна*, Москва: Эксмо / Petruševskaja L. (2017), *Nikomu ne nižna. Svobodna*, Moskva: Ėksmo.

Приёмышева М.Н. (2007), *Тарабарская грамота*, «Русская речь», № 4, с. 106–110 / Priemyševa M.N. (2007), *Tarabarskaja gramota*, «Russkaja reč», № 4, s. 106–110.

Скуднякова Е.В. (2023), *К вопросу о лексических языковых средствах разговорной речи в рассказе Л.С. Петрушевской «Не садись в машину, где двое»*, [в:] Е.В. Скуднякова, *Проблемы управления качеством образования*, Санкт Петербург: Сентябрь, с. 33–35 / Skudnjakova E.V. (2023), *K voprosu o leksičeskich jazykovych sredstvach razgovornoj reči v rasskaze L.S. Petruševskoj «Ne sadis' v mašinu, gde dvoe»*, [v:] *Problemy upravlenija kačestvom obrazovanija*, Sankt Peterburg: Sentâbr', s. 33–35.

Стрельцова Е.А. (2014), *Языковые особенности художественных текстов В. Токаревой, Л. Петрушевской, Л. Улицкой*, «Вестник Череповецкого государственного университета», № 3(56), с. 137–140 / Strel'cova E.A. (2014), *Jazykovye osobennosti chudožestvennyh tekstov V. Tokarevoj, L. Petruševskoj, L. Ulickoj*, «Vestnik Čerepoveckogo gosudarstvennogo universiteta», № 3(56), s. 137–140.

<https://doi.org/10.25312/j.10714>

Elena Nevzorova-Kmech <https://orcid.org/0000-0002-4032-1533>
University of Lodz
e-mail: elena.nevzorova@uni.lodz.pl

Лексико-фразеологический минимум для польскоязычных учащихся: лингводидактический аспект

Lexical and phraseological minimum for Polish-speaking learners: a linguodidactic perspective

Аннотация

Цель статьи – проанализировать принципы отбора лексических и фразеологических единиц для лексического минимума при обучении русскому языку как иностранному польскоязычных учащихся. В исследовании применяется сравнительный подход в сочетании с элементами корпусного и лингводидактического анализа. Материалом исследования послужили нормативные и авторские лексические минимумы, а также данные о лексическом покрытии и межъязыковой интерференции. Результаты исследования показывают значительную роль сходства славянских языков, которое способствует положительному переносу, но одновременно порождает трудности, связанные с интерференцией и иллюзией понимания. Полученные данные указывают на необходимость модификации существующих лексических минимумов с учётом родного языка учащихся, актуальности лексики и её коммуникативной ценности. В выводах подчёркивается необходимость разработки адаптивных, тематически дифференцированных и функционально структурированных лексических минимумов, способствующих развитию коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: лексический минимум, фразеология, лингводидактика, русский язык как иностранный, межъязыковая интерференция

Abstract

This article analyses the principles of selecting lexical and phraseological units for a lexical minimum in teaching Russian as a foreign language to Polish-speaking learners. The study applies a comparative approach combined with elements of corpus-based and language teaching analysis. Normative and authorial lexical minima as well as data on lexical coverage and interlingual interference are examined. The results indicate the significant role of similarities between Slavic languages, which facilitate positive transfer but at the same time generate difficulties related to interference and the illusion of comprehension. The findings point to the need to modify existing lexical minima by taking into account the learners' native language, the currency of vocabulary, and its communicative value. The conclusion emphasizes the necessity of developing adaptive, thematically diversified, and functionally structured lexical minima that support the development of communicative competence.

Keywords: lexical minimum, phraseology, language teaching, Russian as a foreign language, interlingual interference

Введение: проблема лексическо-фразеологических минимумов в лингводидактике

В современной лингводидактике и учебной лексикографии проблема отбора и минимизации лексико-фразеологического материала занимает одно из центральных мест. Идея отбора базовой лексики имеет более глубокие исторические корни, чем собственно термин «лексический минимум» (ЛМ). Уже в ранних разговорниках и практических пособиях, ориентированных на межъязыковую коммуникацию, наблюдается стремление к выделению наиболее употребительных слов и фраз. Хотя такие тексты не опирались на строгую научную методологию, они фактически выполняли функцию прототипов будущих лексических минимумов.

Появление понятия «лексический минимум» связано с развитием лингводидактики и структурной лингвистики в XX веке. В советской методической традиции особое значение приобрели исследования, направленные на научный отбор лексики для учебных целей. В этот период формируются ключевые принципы составления ЛМ: частотность употребления; коммуникативная значимость; тематическая релевантность; словообразовательная и семантическая ценность. В 1960–1980-е годы в СССР активно разрабатываются и публикуются первые стандартизированные лексические минимумы для различных уровней владения языком (напр., П.Н. Денисов, В.В. Морковкин). Эти списки создавались в рамках государственных программ и использовались в вузах, на подготовительных факультетах и в системе преподавания РКИ за рубежом. Важной особенностью данного этапа является ориентация на идею «необходимого и достаточного» объёма лексики.

Несмотря на значительные достижения, проблема отбора лексических единиц остаётся дискуссионной. В научной литературе подчёркивается, что универсального критерия отбора не существует. Частотность, например, не всегда коррелирует с коммуникативной значимостью, а тематический подход может игнорировать системные связи внутри лексики (Андрюшина, 2011: 648–650). Кроме того, исследователи обращают внимание на различия в понимании самого термина «лексический минимум». В одних работах он трактуется как строго ограниченный список, в других – как динамическая система, подлежащая адаптации в зависимости от

целей обучения (Маркина, 2011а). Отдельной проблемой является соотношение лексического минимума и реальной языковой практики. Как показывают исследования, многие учебные минимумы либо перегружены лексикой, либо, напротив, не обеспечивают достаточного уровня коммуникативной компетенции.

Эволюция принципов отбора лексики

На рубеже XX–XXI вв. в разработке лексических минимумов начинают активно использоваться корпусные методы. Национальный корпус русского языка и другие электронные ресурсы позволяют более точно определять частотность и контекст употребления слов. Это способствует переходу от интуитивного отбора к эмпирически обоснованному. Современные исследования также учитывают когнитивные и психолингвистические факторы, такие как: усваиваемость лексики; её семантическая прозрачность; частотность в учебных и аутентичных текстах.

В последние годы наблюдается тенденция к созданию адаптивных и цифровых ЛМ, интегрированных в онлайн-платформы и обучающие приложения. Такие ресурсы могут автоматически подстраиваться под уровень учащегося и его индивидуальные потребности.

Типы и структура современных лексико-фразеологических минимумов

Издательская практика лексических минимумов для русского языка достаточно разнообразна. Нормативные минимумы, утверждённые государственными или образовательными структурами и используемые в системе тестирования (например, ТРКИ). ЛМ представляют собой вид «куррикулярного документа, регламентирующего динамику развития словарного запаса учащихся и определяющего тем самым лексическую составляющую содержания обучения» (Маркина, 2011: 3). Разработка уровневых минимумов тесно связана с международными тенденциями, в частности, с общеевропейской системой CERF. Разработанные ЛМ – это комплексные лексикографические продукты. Они включают: алфавитный словник; тематические группы; синонимические и антонимические ряды; грамматические и словообразовательные комментарии (ЛМ2).

Объем отобранных для них единиц регулируется необходимостью и достаточностью для успешной коммуникации на определенном уровне владения языком (Маркина, 2011: 10; ЛМ3: 4).

Отдельно в современной методике выделяется фразеологический минимум, поскольку «овладение этой подсистемой языка позволяет иностранцам лучше понимать живую речь носителей языка и осваивать особенности функционирования слов в речи» (ЛМ3:6), являясь неотъемлемым компонентом вторичной языковой личности. Включение фразеологии в учебные курсы способствует комплексному

изучению языка и усвоению культурологического содержания (Адолина и др., 2017: 33).

Фразеология (в широком понимании) включается в отдельном приложении к изданиям со второго сертификационного уровня: ЛМ2 –145/147 (в зависимости от издания) (с предложением расширения до 300); ЛМ – 647 единиц) (Ганапольская, 2020: 502). На третьем уровне шире представлены все сферы общения, а также включена разговорно-сниженная лексика и увеличенный объем фразеологии (около 600–700 единиц) (ЛМ3).

На базе нормативных ЛМ построены учебные минимумы, включённые в состав учебников и учебно-методических комплексов; специализированные минимумы, ориентированные на определённые цели (деловой русский, профессиональная лексика и т.д.), и экспериментальные и авторские ЛМ, отражающие индивидуальные методические концепции в рамках образовательных программ¹.

Современные подходы к созданию лексическо-фразеологических минимумов для славянофонов

Идея учета родного языка учащегося при отборе материала ЛМ изложена в работах В.В. Морковкина, И.А. Дорогоновой (1976), А.Л. Бердичевского (2002), И.В. Катаевой, С.С. Миковой (2023) и др. Опираясь на данные исследований, можно выделить несколько ключевых направлений, в которых минимумы оказывают неоценимую помощь славяноязычной аудитории.

Одним из них является преодоление «простоты». Действительно, родство языков помогает в значительной степени ускорить процесс изучения языка. Дидактики подчеркивают, что разработанные для всех иностранцев минимумы, зачастую не могут отвечать в полной мере запросам преподавателей и польских учащихся. Проведенный нами сравнительно-сопоставительный анализ единиц ЛМ русского языка с единицами польского дал следующие результаты: доля совпадений по уровням различна, но имеет тенденцию роста. На уровне А1 обнаруживают совпадения, т.е. 27,3%. Это общеславянская лексика и базовые интернационализмы, называющие предметы и явления окружающей среды, относящиеся к темам: семья (*мама – tata, брат – brat, сын – syn; дом – dom*), части тела человека (*нога – noga, палец – palec, ухо – ucho, нос – nos*), продукты питания (*вода – woda, хлеб – chleb, масло – maslo, помидор – pomidor*), учеба (*университет – uniwersytet, школа – szkoła, студент – student*), на А2 – 34,5% (напр., *проблема – problem; группа – grupa; система – system; центр – centrum; интерес – interes; результат – rezultat*). Рост совпадений происходит за счет лексики социально-политического и медиадискурса, научной терминологии. На уровне В1 – 39,2% (напр., *анализ – analiza, теория – teoria, конфе-*

---

¹ Напр., ЛМ для поляков «Ну, ладно» Д. Дружиловской и Я. Вальчака (Drużyłowska, Walczak, 2022).

ренция – *konferencja*, лаборатория – *laboratorium*; информация – *informacja*; ситуация – *sytuacja*; организация – *organizacja*; культура – *kultura*; экономика – *ekonomia*; политика – *polityka*; программа – *program*); B2 – 44,2% (концепция – *koncepcja*; структура – *struktura*; функция – *funkcja*; метод – *metoda*; процесс – *process*); C1 – 48,2% (интерпретация – *interpretacja*; коммуникация – *komunikacja*; трансформация – *transformacja*; глобализация – *globalizacja*; идентичность – *identyczność*). Как видно из сопоставления доля тождественной лексики систематически возрастает от уровня A1 к C1 (с $\approx 25\%$ до $\approx 50\%$). Это подтверждает необходимость пересмотра объема ЛМ с учетом межъязыковой прозрачности с целью повышения эффективности обучения.

Одним из ключевых параметров эффективности является соотношение между объемом усвоенного лексического материала и степенью понимания аутентичного или учебного текста. В современной методике преподавания иностранных языков данное соотношение описывается через понятие лексического покрытия текста (англ. *lexical coverage*), которое отражает процент знакомых учащемуся слов в тексте (Laufer, 1992; Nation, 2001). Рамки «покрытия» для адекватного понимания текста, например, на базовом уровне устанавливаются в границах 95%, тогда как для уверенного и относительно полного понимания – 98% и выше (Nation, 2000; 2006). В контексте сертификационного уровня A1, где тексты характеризуются ограниченным объемом и контролируемой лексикой, допустимый процент незнакомых единиц обычно не превышает 1–2%, что соответствует 98 – 99% лексического покрытия. (Лапошина, 2021: 474) Проведенный нами анализ результатов понимания прослушанного текста на аудиторных занятиях (задание 1. «Здравствуйте, ребята! Прослушайте запись. Старайтесь понять диктора.» [в:] *Beceda 1* (Pado, 2019: 6) и данных, представленных «Текстометром», показал, что студенты-поляки на условном уровне «0» понимают 60%. Таким образом, дефицит достижения минимума A1 составляет 296–304 ЛФЕ. Данный показатель можно интерпретировать как необходимый прирост словарного запаса для перехода от допорогового к пороговому уровню понимания текста. Введем показатель темпа прироста лексического запаса (Т), который определяется как отношение количества усваиваемых лексических единиц (ΔL) к затраченному времени обучения (t):

$$T = \Delta L / t$$

В рассматриваемом случае $\Delta L \approx 300$ единиц. При почасовой организации обучения (например, 84 академических часа) темп составляет около 3–4 единиц в час.

Проблемы усвоения сходной лексики и фразеологии

Следует отметить, что в традиционной практике составления лексических минимумов нередко используется критерий исключения слов, обладающих прозрачной словообразовательной структурой, многозначностью, фразеологичностью, а также лексических единиц, имеющих общие корни с соответствующими словами родного языка обучаемых. Данный подход подвергается критике. Так, И.В. Катаева

и С.С. Микова указывают, что многие из подобных «исключаемых» единиц (например, *телефон, информация, интернет, вай-фай*) являются необходимыми для обеспечения базовой коммуникативной компетенции, особенно на элементарном уровне. Авторы подчёркивают, что: «Элементарный уровень владения русским языком как иностранным подразумевает «выживание» в стране изучаемого языка, что предполагает способность обучаемого решать коммуникативные задачи в повседневных ситуациях» (Катаева, Микова, 2023: 73). Ученые также обращают внимание на недостаточную разработанность критерия актуальности лексики. Так, в ряде минимумов сохраняются устаревшие единицы (*милиция, магнитофон, телеграмма*), в то время как современные реалии требуют включения таких слов, как *полиция, ноутбук, мейл* и др.

Включение интернациональной и общеславянской лексики способствует снижению субъективной сложности языка, повышению мотивации обучающихся, а также позволяет сосредоточиться на важных аспектах для выработки продуктивных навыков, какими является «письмо» (начертания букв кириллицы и орфография) и «говорение» (фонетика, грамматика). Не только этот фактор склоняет нас к мысли об обязательном внесении этих единиц в ЛМ, но и то, что ЛЕ даже с высокой степенью формального сходства (например, *он, мама, няня, столица*, а также *она, улица, работа*) могут вызывать затруднения при усвоении. Результаты промежуточного контроля (лексическая проверка с помощью устного перевода с русского языка на польский), проведённого в группах студентов-поляков (русистов) (на уровне В2), показали, что именно схожие единицы (составляющие 10% всего объема текста) (*dobro i zło, oznaczać, wywody, instynkt, atakować, bitwa, bogaty, wierność*) не извлекаются быстро из памяти и соответственно не воспроизводятся. Таким образом, наши данные в очередной раз подтверждают гипотезу о доминировании рецептивного уровня владения лексикой над продуктивным. При восприятии русских слов и выражений польскими учащимися активно задействуется механизм автоматического сопоставления с родным языком. Слова, имеющие формальное сходство распознаются быстрее и с меньшими когнитивными затратами. В психолингвистике данный процесс описывается как иллюзия понимания или как эффект узнавания без полного понимания.

Согласно теории глубины переработки (Craik, Lockhart, 1972: 671–673), прочность запоминания зависит от степени когнитивной обработки. В случае близкородственной лексики такая обработка носит поверхностный характер, отсутствует необходимость анализа формы и значения, что в результате не приводит к формированию необходимых устойчивых нейронных связей, а это, в свою очередь, вызывает незакрепленность схожих единиц в долговременной памяти и ошибки их использования в активном употреблении. Это создает автоматическую модель переноса, которая становится причиной трудностей при усвоении лексики определенных тематических групп. Практика работы в польской аудитории показывает, что ЛФЕ русского языка могут встраиваться в польские лексические сети, а граница между языками размывается из-за перекрывающихся представлений в ментальном лексиконе, на что указывают трудности в переключении с одного языка на другой и интерференционные

ошибки. Для решения этой проблемы дифференциации необходима специальная работа с учащимися, активизирующая когнитивные усилия и внимание. Особенно важно это для начальных этапов обучения, на которых формируются устойчивые навыки и умения. С одной стороны, легкость усвоения схожего лексического материала на начальном этапе помогает повысить мотивацию к изучению языка, с другой стороны, невнимательное отношение к этой материи приводит к поверхностному, а также порой неправильному усвоению, в связи с чем возрастает риск появления системных ошибок и снижения точности речи на продвинутых этапах.

Решая вопрос о включении/невключении сходных в русском и польском языке единиц считаем необходимым его увеличение с распределением единиц по степени фонетической, грамматической, синтаксической близости (особенно на элементарном и базовом уровне) с опорой на работы по лингвистической компаративистике, сравнительному языкознанию (Kogiakowsewa, 2010).

Межъязыковая интерференция и «ложные друзья переводчика»

Особый акцент необходимо сделать на решении главной лингводидактической проблемы для славянофонов – преодолении интерференции, связанной, в частности, с межъязыковой омонимией и паронимией (Kusal, 2002; Вучкович, 2019). Совпадение формы слова при существенном различии его содержания приводит к серьезным коммуникативным сбоям. Например: в польской аудитории существует множество своих «ложных друзей переводчика» (см. Kusal, 2002; Basko, Drużyłowska, Walczak, 2021). Специально отобранные минимумы позволяют преподавателям прогнозировать эти типичные ошибки интерференции и заранее предупреждать их появление, а не просто исправлять постфактум (Вязовская, 2015; Вучкович, 2018) Слова в родственных языках часто расходятся на уровне синтагматики в своей лексико-семантической валентности (сочетаемости) (Вучкович, 2018). Для нейтрализации скрытой интерференции лексика из минимумов отрабатывается не изолированно, а в составе устойчивых словосочетаний (коллокаций), которые логически не могут вызывать ложных ассоциаций с родным языком (Kogiakowsewa, 2010). Усвоение слов в правильном лексическом окружении блокирует ошибочный перенос конструкций из родного языка.

Ценность представляют специализированные фразеологические минимумы для славянофонов. Фразеология – это уровень языка, в котором национальная культура отражается максимально полно, и даже при совпадении лексического состава оборот может иметь другое значение. Неоценимое значение в этой области имеет труд опольских ученых под руководством В. Хлебды «Idiomatykon» (Chlebda, 2023). Специализированные минимумы максимально используют потенциал генетического и социокультурного родства: они дают прямые эквиваленты там, где это возможно, но при этом четко фиксируют зоны межъязыковой омонимии, культурных субститутов и безэквивалентных выражений, требующих отдельного комментария.

Таким образом, для славянофонов ЛФМ служат надежным навигатором, который позволяет максимально эффективно использовать положительный перенос знаний из родного языка, одновременно надежно блокируя скрытую межъязыковую интерференцию.

Методологические критерии отбора лексики и фразеологии

Методологическая основа ЛФМ «характеризуется высокой степенью гетерогенности» (Маркина, 2011б: 10). В теории учебной лексикографии критерии отбора делятся на лингвистические, статистические и методические (Маркина, 2011б: 18). Для ЛМ общего владения релевантна совокупность из пяти базовых критериев: частотность, семантическая ценность, сочетаемость, словообразовательная способность и стилистическая немаркированность с долей важной для понимания и общения разговорной лексики, а также общеупотребительного субстандарта.

Частотность (по данным частотных словарей и корпусов) является фундаментом для отбора ядра лексики (ЛМэ, ЛМб, ЛМ1, ЛМ2, ЗЛМ). В современной лексикографии активно используется понятие покрываемости текста: оптимальным считается минимум, обеспечивающий понимание большинства токенов неспециализированного текста (Морковкин, 1985; Муравьев, Ольшевская, 2019). Так, экспериментально установлено, что 1000 самых частотных слов покрывают около 67% текста, 2000 слов – 76%, 3000 слов – 81%, а 3500 слов – 83% (Власова, Карпова, Ольшевская, 2019: 72–73). При создании корпусно-ориентированных списков установлено, что после порога «в 3500 – 4500 единиц увеличение покрытия сильно замедляется», и на этом этапе понимание текста обеспечивается уже средствами связности и макроструктуры (Власова, Карпова, Ольшевская, 2019: 72–73). Статистический подход обязательно корректируется «здравым смыслом» и методической целесообразностью, чтобы исключить потерю коммуникативно важных, но низкочастотных слов повседневного обихода (например, *спасибо, до свидания*) (Муравьев, Ольшевская, 2019: 83). При составлении минимумов важно принимать во внимание «не только показатель абсолютной частотности, но и коэффициент из распределения по текстам самых разных жанров и стилей. Для создания неспециализированных лексических списков отбирается высокочастотная лексика, которая регулярно используется в максимально широком наборе письменных и устных текстов, что определяется методами статистического (корпусного) анализа» (Makarova, 2020: 482–483).

Проведенный статистический анализ при помощи AntConc показал, что существующие современные минимумы отвечают дидактическим запросам при работе в польской аудитории при этом, однако необходима частичная замена и наращение списка лексических единиц на каждом из уровней с учетом тем, вводимых на каждом из них, при чем упор должен делаться на единицах, которые способствуют развитию активной коммуникации (письменной и устной). Такой подход был предпринят Д. Дружиловской и Я. Вальчаком (Drużyłowska, Walczak, 2022), составителями

лексического минимума для поляков «Ну, ладно!». Авторы расширили список за счет единиц, которые могут быть полезны для студенческой аудитории. Кроме того, упор ими был сделан на разговорных словах и выражениях, используемых в бытовом ежедневном общении. Авторы использовали из ститистических методов отбора (на интуитивном уровне) критерии распространенности, употребительности, необходимости, при этом последний был первостепенным. Учет частотности и коэффициент распределения важен для отбора материала для минимума, однако он не может быть единственным.

Другим важным элементом является лингвистический и словообразовательный аспекты. Способность слова к образованию новых лексем служит важнейшим критерием отбора. Слова, обладающие высокой словообразовательной ценностью, формируют так называемый потенциальный словарный запас учащегося (ЛМэ; Маркина, 2011а). Опираясь на известные корневые морфемы и продуктивные аффиксы, студенты (особенно славянофоны) могут самостоятельно понимать дериваты и образовывать новые единицы (Лапошина, 2021: 477). Практика преподавания показывает, что в польской аудитории необходимо уделять внимание морфо- и фонотактическим особенностям, чтобы избежать ложных аналогий (напр., *отменить – отменять (odwołać – odwoływać) ≠ odmienić – odmieniać (изменить / преобразовать – изменять / преобразовывать)*). Русская видовая система представляет собой одну из ключевых трудностей для польских учащихся, несмотря на наличие категории вида в польском языке. Проблема заключается в несовпадении видовых пар и приставочных моделей. Считаем уместным перераспределить лексический материал между уровнями так, чтобы единицы, представляющие трудности для польскоязычных учащихся вводились в полном объеме сразу, а не дополнялись на последующих уровнях. Необходимо включать глагольные гнезда целиком и вводить их контрастивно, а не изолированно. Например, *zmieniać* покрывает значения *менять/изменять/сменять/поменять*. Кроме того, форма совершенного вида *zmienił* и формы *изменить* и *изменил* влияют на образование в русском языке неправильных глагольных форм, а также несуществующих отглагольных существительных. В лексические минимумы внесены следующие глаголы : *изменять – изменить, менять – поменять (А2); заменять – заменить (кого? что?), изменять – изменить (что?), изменяться – измениться, менять – поменять (что?) (В1); заменить – заменять, изменить – изменить (словосочетания: изменить свою жизнь, изменить ситуацию, изменить родине, изменить жене); изменяться, менять – поменять, меняться – поменяться (словосочетания: меняться книгами, погода меняется), обменивать – обменять, обмениваться – обменяться (~ визитками, мнениями), разменять – разменивать (В2), все выше указанные внесены в список С1. Ни в один из минимума не включены: *сменить/сменять, заменить/заменяться*.*

Необходимо полнее представлять также возвратность/невозвратность (*знакомить/знакомиться – przedstawiać kogoś z kimś/czymś, вернуться/возвращаться, учить/учиться, отказать/отказаться, добыть/добиваться*); уделить внимание управлению глаголов, роду существительных, формам местоимений, а также другим межъязыковым контрастам, представленным как в учебных пособиях по русскому языку,

так и описанным в научных работах. Включение трудного для освоения поляками материалами должно особо быть выделено в каждом из ЛМ.

Тематическая организация и научная лексика

Следующий принцип, важный при составлении минимума, – это принцип коммуникативной и тематической ценности. Тематическая классификация лексики восходит к идеографическому описанию (рубрикация понятий: «Человек», «Природа» и др.) (ЛМэ). В зарубежной и отечественной практике этот критерий также описывается как «присутствие в сознании» (*les mots disponibles*) – отбор слов, которые немедленно всплывают в сознании носителей языка применительно к конкретной речевой ситуации (Маркина, 2011а: 13), т.е. минимумами учитываются психофизиологические принципы.

Именно поэтому для многих конкретных слов можно определить степень необходимости внутри определенного ассоциативного комплекса, тогда, как статистика, базирующаяся на анализе текстов, не дает возможности выделить им постоянное и четко определенное место в иерархии частотностей (Мишеа, 1967: 293).

При пользовании словарем изменяется наш тезаурус, а тезаурус словаря остается прежним. (Фрумкина, Звонкин и др., 1990: 87; Касымова 2017: 680). Количественное наращивание словаря не свидетельствует о его востребованности для общения, поэтому «активный словарный запас учащихся может быть сформирован на основе ассоциативных связей слов» (Касымова, 2017: 680).

По такому принципу был построен минимум для поляков Д. Дружиловской и Я. Вальчака (Drużyłowska, Walczak, 2022). 24 тематических блока предложены изучения в польской аудитории и соответствует среднепродвинутому уровню. В нем единицы внутри блоков не размещаются в алфавитном порядке, а поделены на группы, объединяющие слова, выражения, предложения по принципу выстраивания в сознании ассоциативного ряда, как реакции на слова-стимулы. Все представленные темы входят в программу трехлетнего обучения на первой ступени в польских высших учебных заведениях, согласно которой студенты должны владеть русским языком на уровне В2. Для уровней В2+–С1+ используются ЛМ второго и третьего сертификационного уровня. Программы польских университетов в рамках курса «Практика русской речи (PNJR)» на второй ступени обучения (магистратура) могут включать следующие темы: «Человек и общество (социальные проблемы)»; «Рынок труда, карьера, профессии будущего»; «Частная жизнь и межличностные отношения»; «Наука и технологии (прогресс, угрозы, будущее)»; «Средства массовой информации»; «Государство, политика, экономика». Состав лексики, входящей в эти блоки, обновляется также регулярно, как меняется социально-политическая, культурная, научная ситуация в стране и в мире. Проверка тезауруса и дополнение за счет новых единиц, а также исключения устаревших считаем необходимым в условиях меняющейся действительности. Не менее важным является в польской аудитории дополнение лексикой, вышедшей за пределы строго научного дискурса,

а также оформление глоссариев, которые включали бы основные термины по таким областям знаний, как: математика, информатика, география, биология, химия, экология, физика, астрономия. Их объем регулируется критериями, принятыми для ЛМ общего владения языком. Например, слово *закономерность* относится к числу ключевых понятий научного мышления. Оно активно (лемма *закономерн** встречается по данным НКРЯ в 3889 текстах, образует 1381 коллокаций, ее ИРМ составляет 3,55) используется в различных областях знания: в математике (*закономерности числовых рядов*), в физике (*закономерности движения*), в лингвистике (*языковые закономерности*), в социологии (*социальные закономерности*). Включение этой лексемы (и ее производных) в ЛМ по русскому языку для поляков целесообразно, поскольку оно находится в зоне повышенной межъязыковой интерференции (пол. *zakon* ‘монастырь’); не имеет прямого однословного эквивалента в польском языке (*prawidłowość, regularność, zależność, prawo*); является ключевым элементом научного и академического дискурса; способствует развитию абстрактного мышления и точной аргументации, помогает избежать упрощения и неточностей в речи.

Жаргонно-разговорная и субстандартная лексика

Говоря об обновлении языка, нельзя не отметить важности включения в систему ЛМ жаргонно-разговорной лексики. В современном российском дискурсе активно функционируют новые ЛФЕ, метафоры и заимствования, часто приходящие из медиа, сленга и интернета (Basko, Drużyłowska, Walczak, 2021), «[...] многие доминантны весьма устойчивы и служат своеобразными «скрепами» различных текстов и речевых ситуаций. Вокруг них образуются широкие лексико-семантические зоны, поддерживающие их стабильность и детализирующие, нюансирующие саму доминанту. К такому набору относятся, например, слова и фраземы *беспредел, разборка, накрутка, тусовка, кайф, челнок, комок, бомж, баксы, бабки, халява, криминальные (мафиозные, властные) структуры, вешать лапшу на уши, за бугром, лишние люди, цивилизованные страны, новые русские, лицо кавказской национальности, ближнее (resp. дальнее) зарубежье, мыльная опера, процесс пошёл* (Вальтер, 2000). Если разговорные единицы стандарта не вызывают сомнений у составителей при занесении их в словарь-минимум, то объем субстандартных единиц может быть дискуссионным. Мы, вслед за Х. Вальтером, считаем, что должен быть внесен «тот пласт современного русского жаргона, который, не являясь принадлежностью отдельных социальных групп, с достаточно высокой частотностью встречается в языке средств массовой информации и употребляется (или, по крайней мере, понимается) жителями большого города, в частности образованными носителями русского литературного языка» (Вальтер, 2000). Интеграция такой лексики в словари-минимумы для продвинутых этапов позволяет адекватно описать современную языковую картину мира. ЛМЗ «включает приложение в составе, объем которого «более 260 единиц. Источником отбора лексики послужил материал специальных словарей [Елистратов 2005, Ермакова 1999, Химик 2004 и др.]» (Андрюшина и др., 2017).

В Приложении практически не отражены коннотации лексических единиц, что обусловлено отнюдь не невниманием к столь важному элементу значения слова, а исключительно стремлением минимизировать объем предлагаемого материала. Для более детального ознакомления с коннотативными компонентами значения жаргонных слов иностранцы должны познакомиться с материалом специальных словарей. В перспективе необходимо создать учебные пособия, способствующие освоению как основных денотативных значений, вошедших в Приложение лексем, так и их коннотаций (Андрюшина и др., 2017).

В «непоуровневом» лексико-тематическом минимуме для поляков Д. Дружиловской и Я. Вальчака (Drużyłowska, Walczak, 2022), отобранном на интуитивном уровне и собственном знании и опыте использования русского языка, находим единицы разного уровня сниженности. Они необходимы, потому что при их незнании, могут создаваться психологические барьеры на пути достижения успешной коммуникации: информационные, возникающий в результате информационного стресса; эмоциональные (отсутствие лексического запаса для выражения мысли); смысловые (понимание собеседника с первого раза) (Шевелева, Сивицкая, 2012) Тем не менее, можно отметить, что некоторые слова в минимуме для поляков не являются настолько частотными, коммуникативно-необходимыми, чтобы в него войти, напр., *верзила* разг. *dragal*, *byk* pot. (394 текста, 95 коллокаций, IPM 0,24). Пол. жрр. *byk* имеет полный эквивалент в русской разговорно-экспрессивной речи – *бык* насмеш. или неодобр. разг. ‘об очень сильном, здоровом, крупном, обычно упрямом и своевольном мужчине’ (Химик, 2004: 65); *коротышка* разг. *kurdupel* pot. (226 текстов; 105 коллокаций; IPM 0,27). Пол. жрр. *kurdupel* отличается прежде всего экспрессивностью и частотностью от русской лексемы. В свою очередь русское *коротышка* имеет положительную окраску и может ассоциироваться у современных носителей с героями трилогии Н.Носова о Незнайке. Польскому *kurdupel* ближе единица *недомерок* – презр. бран. разг.-сниж. ‘о человеке невысокого роста (иногда о животном небольшого размера)’ (Химик, 2004: 367). Сомнения возникают в отношении *ветрюган* м. разг. *wietrzyisko* n – НКРЯ не содержит данной единицы. В словаре же *ветрюган* ставится, как заглавное слово, а размещается рядом с *ветер*.

В нашем представлении, жаргонно-разговорная лексика должна включаться в минимумы каждого из уровней, как дополнительная к основному глоссарию. В учебнике «Успех1», «Успех2», «Успех3» Анны Падо (Pado, 2002; 2003; 2004) видим, как пошагово в каждой из тем, словарь расширяется за счет единиц субстандарта: *стукнуть* (сколько-то лет), *да потому* (ответ на вопрос Почему?), *кошмар*, *коряво*, *не суй свой нос в чужие дела* (неодобр. разг. *сниж*), *работяга* (1. одобр., 2. пренебр.), *нелады*, (нечаянно), *Да брось ты!*, *имотки*, *рыться в шкафу*, *валяется что-то ненужное*, *никак не вяжется*, *потащится*, *монстр* (некрасивый человек), *крутить роман*, *стрелять глазками*, *кукиш*, *плюнь на что-л.*, *диплом на носу*, *избавиться от хлама*, *баулы*, *пристал как банный лист* (к заднице), *вкалывать как лошадь*, *никогда не нагадит на полу*, *любит валяться в мягком кресле*, *паршивенько живется*. Семантизация производится за счет контекста. Польский эквивалент в значительной степени облегчил бы их понимание.

ЛМ, обладая функцией рекомендательно-регулирующего характера, помогут составителям учебников по русскому языку общего владения, так и учащимся, видеть как степень адаптированности слов и выражений в языке (напр., газет), так и степень трансформации жаргонного значения, что, в свою очередь, и быть осторожными при усвоении и дальнейшем активном использовании жаргонных и разговорно-экспрессивных лексем и фразеологизмов узкого употребления или вышедших из активного словарного запаса носителей, а также диалектизмов и просторечных форм и единиц [*кажись, пришедиши, вспоминаячи, ужассти подобно* – из учебника Й. Ожеховской и Х. Потехиной «Азбучные истины» (Orzechowska, Potiechina 2008)]. Кроме того, критерием отбора могут быть результаты анализа совпадений использования субстандартных единиц в схожих речевых ситуациях. Несмотря на важность описанного компонента в составе ЛМ, он должен быть дополнительным и исключительно в частях, где его включение оправданно. Необходимо снабжать такие единицы стилистическими пометами и раскрывать их семантику через нейтральные эквиваленты, так как разговорные средства стихийно появляются и уходят из языка (Drużyłowska, 2017: 94).

Заключение

Нам представляется, что приложением также может стать польско-русский список названий некоторых польских и европейских реалий, параллельно с российскими. Данный подход может рассматриваться как антилингвостранноведческий, однако «процесс усвоения иностранного / второго языка базируется в доминирующей части на родном языке» (Anisimowicz, 2000: 38), и он требует от учащихся перекодирующей интерпретации, а познание российских реалий и их описание происходит путем сопоставления с уже известными, т.е. польскими. Кроме того, Польшу и Россию многое связывает в ходе исторического их развития, поэтому можно считать, что включение в список закрепившихся названий польских реалий, вполне отвечает необходимости формированию у учащихся лингвокультурологических компетенций.

Проведенный анализ подтверждает, что проблема отбора и структурирования ЛМ сохраняет свою теоретическую и практическую значимость в современной лингводидактике. Многообразие подходов к определению его объёма, состава и функций свидетельствует об отсутствии универсальной модели, применимой к различным образовательным контекстам. Это обуславливает необходимость разработки гибких и адаптивных решений, учитывающих цели обучения, уровень владения языком, а также социокультурные и психолингвистические особенности аудитории.

Особую актуальность приобретает ориентация на родной язык учащихся, что особенно важно в условиях близкородственного билингвизма. Как показано в работе, сходство языковых систем может выступать как фактор ускорения усвоения, так и источник интерференционных трудностей. В этой связи представляется целесообразным создание специализированных ЛМ, направленных на оптимизацию

положительного переноса и минимизацию негативного влияния межъязыковой интерференции.

Мы считаем, что ЛМ следует рассматривать как многоуровневую систему, подлежащую регулярной верификации и обновлению. Только при таком подходе он может быть авторитетным источником-базой для иных учебных и учебно-контролирующих материалов, в том числе цифровых.

Список сокращений

ЛМ – лексический минимум / LM – leksičeskij minimum

ЛЕ – лексическая единица / LE – leksičeskaâ edinica

ЛФЕ – лексико-фразеологическая единица / LFE – leksiko-frazeologičeskaâ edinica

ЛФМ – лексико-фразеологический минимум / LFM – leksiko-frazeologičeskij minimum

ЛМэ – Андриюшина Н.П., Козлова Т.В. (ред.) (2011), *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Элементарный уровень. Общее владение*, Санкт-Петербург: Златоуст / LMĚ – Andrůšina N.P., Kozlova T.V. (red.) (2011), *Leksičeskij minimum po russkomu âzyku kak inostrannomu. Elementarnyj uroven'. Obšee vladenie*, Sankt-Peterburg: Zlatoust.

ЛМб – Андриюшина Н.П., Козлова Т.В. (ред.) (2016), *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Базовый уровень. Общее владение*, Санкт-Петербург: Златоуст / LMB – Andrůšina N.P., Kozlova T.V. (red.) (2016), *Leksičeskij minimum po russkomu âzyku kak inostrannomu. Bazovyj uroven'. Obšee vladenie*, Sankt-Peterburg: Zlatoust.

ЛМ1 – Андриюшина Н.П. (ред.) (2017а), *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Первый уровень. Общее владение*, Санкт-Петербург: Златоуст / LM1 – Andrůšina N.P. (red.) (2017а), *Leksičeskij minimum po russkomu âzyku kak inostrannomu. Pervyj uroven'. Obšee vladenie*, Sankt-Peterburg: Zlatoust.

ЛМ2 – Андриюшина Н.П. (ред.) (2017б), *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Второй сертификационный уровень. Общее владение*, Санкт-Петербург: Златоуст / LM2 – Andrůšina N.P. (red.) (2017б), *Leksičeskij minimum po russkomu âzyku kak inostrannomu. Vtoroj sertifikacionnyj uroven'. Obšee vladenie*, Sankt-Peterburg: Zlatoust.

ЛМ3 – Андриюшина Н.П. (ред.) (2019), *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Третий сертификационный уровень. Общее владение*, Санкт-Петербург: Златоуст / LM3 – Andrůšina N.P. (red.) (2019), *Leksičeskij minimum po russkomu âzyku kak inostrannomu. Treťij sertifikacionnyj uroven'. Obšee vladenie*, Sankt-Peterburg: Zlatoust.

Библиография / Bibliografiâ

Адонина Л.В., Лазарев С.В., Никитина В.В., Смирнова С.В., Фисенко О.С., Чернова Н.В. (2017), *Значение фразеологии в методике обучения русскому языку как иностранному*, «Современная высшая школа: инновационный аспект», Т. 9, № 2, с. 26–38, <https://cyberleninka.ru/article/n/znachenie-frazeologii-v-metodike-obucheniya-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu> [доступ: 21.03.2022] / Adonina L.V., Lazarev S.V., Nikitina V.V., Smirnova S.V., Fisenko O.S., Chernova N.V. (2017), *Značenie frazeologii v metodike obučenîâ russkomuâzyku kak inostrannomu*, «Sovremennââ vysšaâ škola: innovacionnyj aspekt», t. 9,

№ 2, s. 26–38, <https://cyberleninka.ru/article/n/znachenie-frazeologii-v-metodike-obucheniya-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu> [dostup: 21.03.2022].

Андрюшина Н.П. (2011), *Лексические минимумы по русскому языку как иностранному: Проблема отбора лексических и фразеологических единиц*, «Проблемы истории, филологии, культуры», с. 648–652, <https://cyberleninka.ru/article/n/leksicheskie-minimumy-po-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu-problema-otbora-leksicheskikh-i-frazelogicheskikh-edinits> [доступ: 1.03.2021] / Andryushina N.P. (2011), *Leksičeskie minimumy po russkomu ázyku kak inostrannomu: Problema otbora leksičeskikh i frazeologičeskikh edinic*, «Problemy istorii, filologii, kul'tury», s. 648–652, <https://cyberleninka.ru/article/n/leksicheskie-minimumy-po-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu-problema-otbora-leksicheskikh-i-frazelogicheskikh-edinits> [dostup: 1.03.2021].

Андрюшина Н.П., Козлова Т.В. (ред.) (2011), *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Элементарный уровень. Общее владение*, Санкт-Петербург: Златоуст / Andryushina N.P., Kozlova T.V. (red.) (2011), *Leksičeskij minimum po russkomu ázyku kak inostrannomu. Élementarnyj uroven'. Obšee vladenie*, Sankt-Peterburg: Zlatoust.

Андрюшина Н.П., Козлова Т.В. (ред.) (2016), *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Базовый уровень. Общее владение*, Санкт-Петербург: Златоуст / Andrúšina N.P., Kozlova T.V. (red.) (2016), *Leksičeskij minimum po russkomu ázyku kak inostrannomu. Élementarnyj uroven'. Obšee vladenie*, Sankt-Peterburg: Zlatoust.

Андрюшина Н.П. (ред.) (2017а), *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Первый уровень. Общее владение*, Санкт-Петербург: Златоуст / Andryushina N.P. (red.) (2017а), *Leksičeskij minimum po russkomu ázyku kak inostrannomu. Élementarnyj uroven'. Obšee vladenie*, Spnkt-Peterburg: Zlatoust.

Андрюшина Н.П. (ред.) (2017б), *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Второй сертификационный уровень. Общее владение*, Санкт-Петербург: Златоуст / Andryushina N.P. (red.) (2017б), *Leksičeskij minimum po russkomu ázyku kak inostrannomu. Vtoroj sertifikacionnyj uroven'. Obšee vlade vladenie*, Sankt-Peterburg: Zlatoust.

Андрюшина Н.П. (ред.) (2019), *Лексический минимум по русскому языку как иностранному. Третий сертификационный уровень. Общее владение*, Санкт-Петербург: Златоуст. / Andryushina N.P., Kozlova T.V. (red.) (2016), *Leksičeskij minimum po russkomu ázyku kak inostrannomu. Treťij sertifikacionnyj uroven'. Obšee vladenie*, Sankt-Peterburg: Zlatoust.

Андрюшина Н.П., Афанасьева И.Н., Дунаева Л.А., Клобукова Л.П., Красильникова Л.В., Яценко И.И. (2017), *Разговорно-сниженная лексика в лексическом минимуме третьего уровня общего владения русским языком как иностранным*, «Актуальные проблемы обучения русскому языку как иностранному и русскому языку как неродному. Сборник статей», Москва, с. 9–13, https://www.elibrary.ru/download/elibrary_28901025_48351571.pdf [доступ: 31.08.2021] / Andrúšina N.P., Afanas'eva I.N., Dunaeva L.A., Klobukova L.P., Krasil'nikova L.V., Ácenko I.I., (2017), *Razgovorno-snižennaá leksika v leksičeskom minimume tret'ego urovnâ obšego vladeniâ russkim ázykom kak inostrannym*, «Aktual'nye problemy obučeniâ russkomu ázyku kak inostrannomu i russkomu ázyku kak nerodnomu. Sbornik statej», Moskva, s. 9–13, https://www.elibrary.ru/download/elibrary_28901025_48351571.pdf [dostup: 31.08.2021].

Бердичевский А.Л. (2002), *Современные тенденции в обучении иностранному языку в Европе*, «Русский язык за рубежом», № 2, с. 60–65 / Berdichevskij A.L. (2002), *Sovremennye tendencii v obučenii inostrannomu ázyku v Evrope*, «Russkij ázyk za rubežom», № 2, s. 60–65.

Вальтер Х. (2000), *Нужен ли изучающему русский язык (как иностранный) русский жаргон?*, <https://ronl.org/stati/inostranny-yazyk/94886/?ysclid=mnbnshn8tml451526164> [доступ:

23.05.2022] / Valter H. (2000), *Nužen li izučašemu russkij âzyk (kakinostrannyj) russkij žargon?*, <https://ronl.org/stati/inostranny-yazyk/94886/?ysclid=mnbnshn8tml451526164> [dostup: 23.05.2022].

Власова Е.А., Карпова Е.Л., Ольшевская М.Ю. (2019), *Лексический минимум по языку специальности: сколько слов достаточно? Разработка принципов минимизации*, «Vestnik NSU. Series: Linguistics and Intercultural Communication», vol. 17(4), с. 63–78, <https://cyberleninka.ru/article/n/leksicheskiy-minimum-po-yazyku-spetsialnosti-skolko-slov-dostatochno-razrabotka-printsipov-minimizatsii/viewer> [доступ: 2.04.2024] / Vlasova E.A., Karpova E.L., Ol'shevskaa M.Yu. (2019), *Leksičeskij minimum poâzyku special'nosti: skol'ko slov dostatočno? Razrabotka principov minimizacii*, «Vestnik NSU. Series: Linguistics and Intercultural Communication», vol. 17(4), с. 63–78, <https://cyberleninka.ru/article/n/leksicheskiy-minimum-po-yazyku-spetsialnosti-skolko-slov-dostatochno-razrabotka-printsipov-minimizatsii/viewer> [dostup: 2.04.2024].

Вучкович Е.С (2018), *Языковая догадка: ошибки, обусловленные родством языков*, [в:] Язык. Культура. Перевод. Коммуникация: сборник научных трудов, Выпуск 2, Москва: КДУ, Университетская книга, с. 155–158, https://www.elibrary.ru/download/elibrary_35133736_81615426.pdf [доступ: 5.06.2022] / Vuchkovich E.S (2018), *Âzykovaâ dogadka: ošibki, obuslovlennye rodstvom âzykov*, [v:] *Âzyk. Kul'tura. Perevod. Kommunikaciâ: sbornik naučnyh trudov*, Выпуск 2, Москва: КДУ, Университетская книга, с. 155–158, https://www.elibrary.ru/download/elibrary_35133736_81615426.pdf [dostup: 5.06.2022].

Вязовская В.В. (2015), *Проблема межъязыковой интерференции при обучении близкородственным языкам (на материале русского и македонского языков)*, «Филологические науки. Вопросы теории и практики», № 12(54): Ч. II, с. 49–51, <https://philology-journal.ru/article/phil20152612/fulltext> [доступ: 23.03.2022] / Vyazovskaya V.V. (2015), *Problema mež"âzykovej interferencii pri obučenii blizkorodstvennym âzykam (na materiale russkogo i makedonskogo âzykov)*, «Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki», № 12(54): Ч. II, с. 49–51, <https://philology-journal.ru/article/phil20152612/fulltext> [dostup: 23.03.2022].

Гананольская Е.В. (2010), *Фразеологический минимум русского языка: реальность и перспективы*, «Вестник РУДН. Серия: Теория языка и семиотика. Семантика», Т. 11, № 3, с. 496–516, <https://cyberleninka.ru/article/n/frazeologicheskiy-minimum-russkogo-yazyka-realnost-i-perspektivy> [доступ: 24.04.2022] / Ganapol'skaâ E.V. (2010), *Frazeologičeskij minimum russkogo âzyka: real'nost' i perspektivy*, «Vestnik RUDN. Seria: Teoriâ âzyka i Semiotika. Semantika», Т. 11, № 3, с. 496–516, <https://cyberleninka.ru/article/n/frazeologicheskiy-minimum-russkogo-yazyka-realnost-i-perspektivy> [dostup: 24.04.2022].

Касымова Р.Т. (2017), *Отбор тематической лексики в учебных целях*, «Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность», 2017, Т.14, Номер 4, с. 676–686, <https://doi.org/10.22363/2312-8011-2017-14-4-676-686> [доступ: 1.04.2022] / Kasymova R.T. (2017), *Otbor tematičeskojleksiki v učebyh celâh*, «Vestnik RUDN. Seria: Voprosy obrazovaniâ: âzykii special'nost'», 2017, Т.14, Nomer 4, с. 676–686, <https://doi.org/10.22363/2312-8011-2017-14-4-676-686> [dostup: 1.04.2022].

Катаева И.В., Микова С.С. (2023), *Лексический минимум на элементарном уровне изучения русского языка как иностранного*, «Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева», с. 70–89, <https://cyberleninka.ru/article/n/leksicheskiy-minimum-na-elementarnom-urovne-izucheniya-russkogo-yazyka-kak-inostrannogo> [доступ: 2.04.2022] / Kataeva I.V., Mikova S.S. (2023), *Leksičeskijminimum na elementarnom urovne izučeniâ russkogo âzyka kak inostrannogo*, «Vestnik krasnoârskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universitetaim. V.P. Astaf'eva», с. 70–89, <https://>

cyberleninka.ru/article/n/leksicheskiy-minimum-na-elementarnom-urovne-izucheniya-russkogo-yazyka-kak-inostrannogo [dostup: 2.04.2022].

Лапошина А.Н. (2021), *Что значит «не входит в лексический минимум»? Подсчет процента незнакомой лексики в тексте по РКИ с учетом доступных словообразовательных моделей*, «Преподаватель XXI век», № 4, Ч. 2, с. 473–483, <https://doi.org/10.31862/2073-9613-2021-4-473-483> [dostup: 1.04.2022] / Lapošina A.N. (2021), *Čto značit «ne vhidit vleksičeskij minimum»? Podščet procenta neznakomoj leksiki v tekste po RKI sučetom dostupnyh slovoobrazovatel'nyh modelej*, «Prepodavatel' XXI vek», № 4, Č. 2, s. 473–483, <https://doi.org/10.31862/2073-9613-2021-4-473-483> [dostup: 1.04.2022].

Маркина Е.И. (2011а), *Лингводидактические основы разработки лексических минимумов по русскому языку как иностранному: для разных уровней и профилей обучения. АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук*; Москва: МГУ, <https://www.philol.msu.ru/~ref/avtoreferat2011/markina.pdf> [dostup: 1.04.2022] / Markina E.I. (2011а), *Lingvodidaktičeskie osnovy razrabotki leksičeskij minimumov po russkomu ázyku kak inostrannomu: dlá raznyhurovnej i profilej obučeníá. AVTOREFERAT dissertacii na soiskanie učenostepeni kandidata pedagogičeskijh nauk*, Moskva: MGU, <https://www.philol.msu.ru/~ref/avtoreferat2011/markina.pdf> [dostup: 1.04.2022].

Маркина Е.И. (2011б), *О соотношении понятий «лексический минимум» и «учебный словарь» в методике преподавания русского языка как иностранного*, «Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена», Выпуск 129, с. 247–250, <https://cyberleninka.ru/article/n/o-sootnoshenii-ponyatij-leksicheskiy-minimum-i-uchebnyj-slovar-v-metodike-prepodavaniya-russkogo-yazyka-kak-inostrannogo> [dostup: 1.04.2023] / Markina E.I. (2011б), *O sootnošenii ponátij «leksičeskij minimum» i «učebnyj slovar'» v metodike prepodavaniá russkogo ázyka kakinostrannogo*, «Izvestiá Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A.I. Gercena», Vypusk 129, s. 247–250, <https://cyberleninka.ru/article/n/o-sootnoshenii-ponyatij-leksicheskiy-minimum-i-uchebnyj-slovar-v-metodike-prepodavaniya-russkogo-yazyka-kak-inostrannogo> [dostup: 1.04.2023].

Маркина Е.И., Руис-Соррилья Крусате М. (2011), *Основные подходы к минимизации лексики в российской и европейской учебной лексикографии*, «Вестник РУДН, серия Вопросы образования: языки и специальность», № 3, с. 77–84, https://journals.rudn.ru/polylinguality/article/view/2308/ru_RU [dostup: 1.04.2022] / Markina E.I., Ruis-Sorriřl'á Krusate M. (2011), *Osnovnyepodhody k minimizacii leksiki v rossijskoj i evropejskoj učebnoj leksikografii*, «Vestnik RUDN, seriá Voprosy obrazovaniá: ázyki i special'nost'», № 3, s. 77–84, https://journals.rudn.ru/polylinguality/article/view/2308/ru_RU [dostup: 1.04.2022].

Мишеа Р. (1967), *Словари основной лексики. Методика преподавания иностранных языков за рубежом*, Москва: Прогресс / Mišea R. (1967), *Slovari osnovnoj. Metodika prepodavaniá inost prepodavaniá inostrannyh ázykov za rubežom*, Moskva: Progress.

Морковкин В.В., Дорогонова И.А. (1976), *О новом типе лексического минимума современного русского языка*, «Русский язык за рубежом», № 2, с. 59–62, <http://www.russianedu.ru/magazine/archive/viewdoc/1976/2/1660.html> [dostup: 14.06.2023] / Morkovkin V.V., Dorogonova I.A. (1976), *O novom tipe leksičeskogo minimuma sovremennogo russkogo ázyka*, «Russkij ázyk za rubežom», № 2, s. 59–62, <http://www.russianedu.ru/magazine/archive/viewdoc/1976/2/1660.html> [dostup: 14.06.2023].

Морковкин В.В. (ред.) (1985), *Лексические минимумы современного русского языка*, Москва: Русский язык / Morkovkin V.V. (red.) (1985), *Leksičeskie minimumy sovremennogo russkogo ázyka*, Moskva: Russkij ázyk.

Муравьев Н.А., Ольшевская М.Ю. (2019), *Подходы к составлению лексических минимумов в России и за рубежом: проблемы и перспективы*, «Вестник НГУ, Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация», Т. 17, № 1, с. 78–89, <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-sostavleniyu-leksicheskikh-minimumov-v-rossii-i-za-rubezhom-problemy-i-perspektivy> [доступ: 20.03.2022] / Murav'ev N.A., Ol'shevskaa M.Ū. (2019), *Podhodyk sostavleniŭ leksičeskikh minimumov v Rossii i za rubežom: problemy i perspektivy*, «Вестник НГУ, Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация», Т. 17, № 1, с. 78–89, <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-sostavleniyu-leksicheskikh-minimumov-v-rossii-i-za-rubezhom-problemy-i-perspektivy> [доступ: 20.03.2022].

Фрумкина Р.М., Звонкин А.К., Ларичев О.Н., Касевич В.Б. (1990), *Представление знаний как проблема*, «Вопросы языкознания», № 6, с. 85–101, <https://vja.ruslang.ru/ru/archive/1990-6/85-101> [доступ: 20.03.2022] / Frumkina R.M., Zvonkin A.K., Laričev O.N., Kasevič V.B. (1990), *Predstavlenie znaniĭ kak problema*, «Voprosy ŗzykoznanii», № 6, с. 85–101, <https://vja.ruslang.ru/ru/archive/1990-6/85-101> [доступ: 20.03.2022].

Химик В.В. (2004), *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи*. Санкт-Петербург: Норинт / Himik V.V. (2004), *Bol'soj slovar' russkoĭ razgovornoĭ ěkspressivnoĭ reči*, Sankt-Peterburg: Norint.

Шарандин А.Л. (ред.) (2023), *Экология языка и речи: материалы X Международной научной конференции (8–9 декабря 2022 г.)*, Тамбов: Издательский дом «Державинский», https://pureportal.spbu.ru/files/108595243/_X_2022.pdf [доступ: 24.05.2023] / Ŗarandin A.L. (red.) (2023), *Ėkologiā ŗzyka i reči: materialy X Meždunarodnoĭ naučnoĭ konferencii (8–9 dekabrá 2022 g.)*, Tambov: Izdatel'skij dom «Deržavinskij», https://pureportal.spbu.ru/files/108595243/_X_2022.pdf [доступ: 24.05.2023].

Шевелева С.И., Сивицкая Л.А. (2012), *Преодоление психологических барьеров в учебной деятельности при обучении русскому языку как иностранному*, «Вестник науки Сибири», № 1(2) Серия 9. Филология. Педагогика», с. 316–320, <https://cyberleninka.ru/article/n/preodolenie-psihologicheskikh-barierov-v-uchebnoy-deyatelnosti-pri-obuchenii-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu/viewer> [доступ: 14.10.2023] / Sheveleva S.I., Sivitskaya L.A. (2012), *Preodoleniye psikhologicheskikh bar'yerov v uchebnoy deyatel'nosti pri obuchenii russkomu yazyku kak inostrannomu*, «Vestnik nauki Sibiri, № 1(2) Seriya 9. Filologiya. Pedagogika», с. 316–320, <https://cyberleninka.ru/article/n/preodolenie-psihologicheskikh-barierov-v-uchebnoy-deyatelnosti-pri-obuchenii-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu/viewer> [доступ: 14.10.2023].

Лапошина А.Н. (2021), *Что значит «не входит в лексический минимум»? Подсчет процента незнакомой лексики в тексте по рки с учетом доступных словообразовательных моделей*, «Преподаватель XXI век», № 4(2), с. 473–483 / Lapošina A.N. (2021), *Čto značit «ne vĥodit v leksičeskij minimum»? Podščet protsenta slovoobrazovatel'nyh modelej*, «Prepodavatel' XXI vek», № 4(2), с. 473–483.

Anisimowicz B. (2000), *Alternatywne nauczanie języków obcych w XX wieku. Sugestopedia*, Warszawa: DiG.

Basko N., Druŭulowska D., Walczak J. (2021), *Frazeologia w rosyjskim dyskursie społeczno-politycznym. Przegląd i konfrontacja*, Kraków: Universitas.

Chlebda W. (red.) (2023), *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych. Tom zbiorczy. Podręcznego idiomatykonu polsko-rosyjskiego*, z. 6–10, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Craik F.I.M., Lockhart R.S. (1972), *Levels of processing: A framework for memory research*, «Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior», vol. 11(6), s. 671–684.

Drużyłowska D., Walczak J. (2022), *Nu, ladno! Minimum leksykalne języka rosyjskiego dla poziomu średnio zaawansowanego*, Kraków: Universitas.

Koriakowcewa E. (red.) (2010), *Aktualne problemy komparatywistyki słowiańskiej. Teoria i metodologia badań lingwistycznych*, Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, <https://www.scribd.com/document/746956296/Aktualne-problemy-komparatywistyki-slowianskiej-teoria-i-metodologia-badan-lingwistycznych-red-nauk-Elena-Koriakowcewa> [dostęp: 1.03.2023].

Kusal K. (2002), *Rosyjsko-polski słownik homonimów międzyjęzykowych*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Laufer B. (1992), *How much lexis is necessary for reading comprehension?*, [w:] P.J.L. Arnaud (red.), *Vocabulary and Applied Linguistics*, London: Palgrave Macmillan.

Makarova T.I. (2020), *К вопросу о базовой лексике и принципах ее описания в двуязычном словаре сочетаемости для начинающих / К вопросу о базовой лексике и принципах ее описания в двуязычном словаре сочетаемости для начинающих*, [w:] I. Lazar, A. Panjek (red.), *Mikro in makro. Pristopi in prispevki k humanističnim vedam ob dvajsetletnici UP Fakultete za humanistične študije. 2. knjiga*, Koper: Založba Univerze na Primorskem, s. 481–508, <https://zalozba.upr.si/ISBN/978-961-293-049-3/978-961-293-049-3.481-508.pdf> [dostęp: 23.04.2025].

Nation I.S.P. (2000), *Learning vocabulary in lexical sets: Dangers and guidelines*, «TESOL Journal», vol. 9(2), s. 6–10, <https://doi.org/10.26686/wgtn.12560363>

Nation I.S.P. (2006), *How large vocabulary is needed for reading and listening?*, «The Canadian Modern Language Review», vol. 63(1), s. 59–82, https://www.lexutor.ca/cover/papers/nation_2006.pdf [dostęp: 1.03.2023].

Nation I.S.P. (2012), *Learning Vocabulary in Another Language*, Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524759>

Orzechowska I., Potiechina E. (2008), *Azbuchnyye istiny. Uchebnik russkogo yazyka dlya nachinayushchikh filologov*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

Pado A. (2002), *Uspekh 1. Podręcznik do nauki języka rosyjskiego*, Warszawa: WSiP.

Pado A. (2003), *Uspekh 2. Podręcznik do nauki języka rosyjskiego*, Warszawa: WSiP.

Pado A. (2004), *Uspekh 3. Podręcznik do nauki języka rosyjskiego*, Warszawa: WSiP.

Pado A. (2019), *Beseda 1. Podręcznik do nauki języka rosyjskiego. Zakres podstawowy*, Kraków: Drago.

<https://doi.org/10.25312/j.10352>

Serhii Fominykh <https://orcid.org/0009-0004-8515-7118>
University of Szczecin
e-mail: 241823@stud.usz.edu.pl

Анализ изменений пропагандистских нарративов в выступлениях Владимира Путина в период с 2007 по 2024 гг.

Analysis of the transformation of propaganda narratives in Vladimir Putin's speeches (2007–2024)

Абстракт

В статье исследуется эволюция пропагандистских нарративов в официальных выступлениях Владимира Путина в период с 2007 по 2024 год. Цель исследования – выявить изменения в структуре политического дискурса, риторических стратегиях и механизмах манипулятивного воздействия в российской государственной риторике. Анализ основан на когнитивно-дискурсивном подходе и авторской модели 4М, охватывающей ментальные пространства, эмоциональную манипуляцию, метафорическое фреймирование и Массированные искажения. Материалом послужили избранные публичные выступления, связанные с международной безопасностью, Украиной и концепцией многополярного мира. Результаты показывают переход от сравнительно рациональной критики однополярного миропорядка в 2007 году к эмоционально мобилизующей риторике, основанной на фреймах экзистенциальной угрозы, исторической миссии и борьбы за выживание. Выявлено усиление оппозиции «Россия – Запад», рост стратегий запугивания и демонизации противника, а также активное использование историко-мифологических конструкций для легитимации политических решений. Делается вывод, что данные нарративы формируют устойчивую когнитивную модель, в которой Россия представлена одновременно как жертва внешней агрессии и защитник глобальной справедливости.

Ключевые слова: пропаганда, политический дискурс, нарратив, метафорическое обрамление, когнитивный анализ, ментальные пространства, Владимир Путин, модель 4М

Abstract

This article examines the evolution of propaganda narratives in Vladimir Putin's official speeches from 2007 to 2024. It aims to identify changes in political discourse, rhetorical strategies, and mechanisms of manipulative influence in Russian state rhetoric. The analysis is based on a cognitive-discursive approach and the author's 4M model, covering mental spaces, emotional manipulation, metaphorical framing, and large-scale distortion. The material consists of selected public speeches concerning international security, Ukraine, and the idea of a multipolar world. The findings show a shift from a relatively rational critique of the unipolar world order in 2007 to emotionally mobilising rhetoric based on frames of existential threat, historical mission, and struggle for survival. The analysis reveals the intensification of the Russia–West opposition, the growing use of intimidation and enemy demonisation, and the increasing reliance on historical and mythological constructs to legitimise political decisions. The article argues that these narratives construct a stable cognitive model in which Russia is presented both as a victim of external aggression and as a defender of global justice. The study demonstrates the usefulness of the cognitive-discursive approach for analysing contemporary political propaganda.

Keywords: propaganda, political discourse, narrative, framing, cognitive analysis, mental spaces, Vladimir Putin, 4M model

Введение

Вопросы пропаганды в последние годы приобрели особую научную значимость, что связано не только с ростом международной напряжённости, но и с изменением способов распространения информации. В условиях, когда медиaprостранство становится ключевой ареной формирования общественного восприятия, политическая коммуникация всё чаще используется как механизм влияния на коллективные представления и интерпретации событий.

Сегодня пропагандистские практики рассматриваются не столько как традиционные техники убеждения, сколько как сложные дискурсивные конструкции, создающие для аудитории определённую модель мира. Они опираются на набор культурно укоренённых образов, когнитивных схем и эмоциональных импульсов, которые определяют, как интерпретируются политические процессы и какие смыслы оказываются доминирующими.

Особое внимание в контексте подобных исследований привлекают публичные выступления политических лидеров. В условиях обострения глобальных конфликтов такие высказывания становятся не только отражением политического курса, но и средством идеологической консолидации общества, инструментом легитимации внешне- и внутривполитических решений.

С начала 2000-х годов дискурс Владимира Путина постепенно формирует устойчивую систему смыслов, противопоставляющую Россию внешним центрам силы. Уже в Мюнхенской речи 2007 года появляются ключевые элементы будущей риторики: критика однополярного мира, апелляции к справедливости, защита суверенитета и представление России как самостоятельного геополитического субъекта.

После 2014 года структура этих нарративов трансформируется: усиливаются исторические аргументы, расширяется эмоциональный компонент, вводятся категории «угрозы», «наследия», «миссии» и «борьбы». В период 2022–2024 годов риторика приобретает черты мобилизационного дискурса, где события интерпретируются

через противопоставление «своего» и «чужого», а политическая реальность описывается с помощью метафор войны, катастрофы и спасения.

Таким образом, дискурс российской власти за почти два десятилетия проходит путь от рационально-аргументированной критики мирового порядка к эмоционально-насыщенной конструкции, объединяющей исторические интерпретации, идеологические рамки и образы экзистенциальной угрозы. Эта динамика делает анализ подобных выступлений значимым для понимания механизмов современного политического влияния и трансформации государственной риторики.

Настоящая статья направлена на системное описание того, как менялись пропагандистские нарративы в публичных выступлениях Владимира Путина на протяжении 2007–2024 годов. Анализ проводится с опорой на дискурсивный и когнитивный подходы и охватывает ключевые этапы формирования риторики российской власти в условиях меняющегося политического контекста.

В рамках работы решаются следующие исследовательские задачи:

- выявить доминирующие нарративы в разные периоды политической коммуникации;
- проследить их трансформацию на уровне фреймов, концептов и эмоциональных стратегий;
- определить, какие элементы риторики становятся центральными в период кризисов и вооружённых конфликтов;
- показать, каким образом риторические структуры взаимодействуют с идеологическими и историческими интерпретациями.

Теоретические основания исследования

Анализ политического дискурса требует опоры на комплексный теоретический аппарат, способный учитывать когнитивные механизмы осмысления реальности, структуру высказываний и способы организации смыслов. В данной работе сочетаются подходы когнитивной лингвистики, теории фреймов, нарратологии и исследований дезинформации, что позволяет рассматривать пропагандистский текст одновременно как лингвистический, когнитивный и идеологический феномен.

Современная пропаганда представляет собой не только инструмент риторического воздействия, но и механизм конструирования определённой версии действительности. В её основе лежат устойчивые повествовательные схемы (нарративы), которые задают интерпретационные рамки для восприятия событий. Нарративы типа «мы – защитники», «Запад – угроза», «Россия – хранитель справедливости» функционируют как когнитивные структуры, определяющие эмоциональные реакции, оценки и поведенческие выводы аудитории.

Фреймовая модель объясняет, как язык активизирует определённые «сценарии» интерпретации. Согласно Ч. Филлмору (Fillmore, 1982: 111–137), значение слова опирается на более широкую структуру знаний – фрейм. Дж. Лакофф (Lakoff, 2004: 3–34) развивает эту идею, показывая, что политическая коммуникация прямо

опирается на конкурирующие фреймы. Например, употребление слов «угроза», «оборона», «геноцид», «освобождение» автоматически активирует необходимые для пропаганды структуры смыслов – защиту, моральный долг, противостояние врагу. Эти фреймы определяют, какие интерпретации становятся «естественными» или «правильными» для аудитории.

Нарратологический подход позволяет рассматривать политические высказывания как связанные системы, организующие события в логическую и эмоциональную последовательность. В когнитивной перспективе (Fauconnier, Turner, 1998: 133–187; 2002: 40–44) такая организация опирается на ментальные пространства – временные, исторические, эмоциональные и культурные. Политические лидеры активно конструируют и смешивают эти пространства: соединяют современность с прошлым, реальные события – с мифологизированными образами, что усиливает эмоциональное воздействие. Такое «когнитивное смещение» лежит в основе многих пропагандистских приёмов.

Для анализа политической риторики важно учитывать механизмы дезинформации и манипулятивного воздействия. Модель 4D, предложенная Беном Ниммо и подробно описанная в материалах Университета Мичигана (*What is Disinformation, Misinformation, and Fake News?*, 2022), выделяет четыре основных стратегии: отрицание, искажение, отвлечение и запугивание.

Настоящее исследование использует расширенную авторскую модель 4М, опирающуюся на модель 4D и результаты польских когнитивно-дискурсивных исследований выполненные Цезарем Орнатовским (Ornatowski, 2021: 14–39), Эльжбетой Табаковской (Tabakowska, 2010: 594–603), Романом Гаваркевичем (Gawarkiewicz, 2024: 181–197) и Агнешкой Либурой (Libura, 2010: 13–58).

Модель 4М включает четыре аналитических аспекта:

1. Ментальные пространства – реконструкция ключевых оппозиций («мы – они», «угроза – защита», «хаос – порядок»), исторических параллелей и символических структур, формирующих восприятие политической ситуации.
2. Манипуляция эмоциями – выявление апелляций к страху, гневу, гордости, жертвенности; анализ эмоциональных триггеров, используемых для мобилизации или демонизации.
3. Метафорическое кадрирование – изучение устойчивых образов («крепость», «борьба», «осада», «спасение», «историческая миссия»), определяющих структуру аргументации.
4. Массированное искажение – фиксирование случаев исторических манипуляций, подмены причинно-следственных связей, упрощения сложных процессов, гиперболизации угроз.

Данная модель позволяет системно анализировать риторику Путина на протяжении почти двух десятилетий и выявлять эволюцию стратегий политического воздействия.

Исследовательский материал и метод его анализа

Материалом исследования служат шесть ключевых публичных выступлений Владимира Путина, охватывающих период с 2007 по 2024 год и отражающих динамику российской внешнеполитической и внутреннеполитической риторики:

1. Мюнхенская конференция по безопасности (10.02.2007) (Putin, 2007).
2. Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай» (19.09.2013) (Putin, 2013).
3. Обращение по поводу «присоединения» Крыма (18.03.2014) (Putin, 2014).
4. Обращение к гражданам России (21.02.2022) – предвоенное выступление (Putin, 2022a).
5. Обращение к гражданам России (24.02.2022) – объявление о начале СВО (Putin, 2022b).
6. Встреча с руководством МИД России (14.06.2024) (Putin, 2024).

Эти выступления представляют последовательную линию эволюции пропагандистских нарративов, от рациональной критики международного порядка в 2007 году до эмоционально-мобилизационного дискурса 2022–2024 годов. Такой подбор корпуса позволяет проследить развитие ключевых фреймов, метафорических моделей, образов врага и стратегий идеологического воздействия.

Отбор материалов основан на трёх критериальных признаках:

- Политическая значимость – выступления представляют собой официальные заявления высшего государственного уровня.
- Репрезентативность – каждый текст отражает новый этап во внешнеполитической доктрине и служит маркером изменения риторики.
- Доступность и верифицируемость – тексты доступны на официальных платформах (Kremlin.ru), что исключает риск искажений.

Методы анализа включают взаимодополняющие аналитические подходы:

Контент-анализ

Используется для выявления:

- тематических групп и маркеров пропагандистского дискурса;
- повторяющихся метафорических цепочек (борьба, защита, угроза, гибель, очищение и др.).

Дискурсивный анализ

Позволяет исследовать структуру аргументации, способы конструирования образа врага, ролевые позиции («мы», «они», «Запад», «русский мир»).

Когнитивный анализ

Ориентирован на:

- реконструкцию ментальных пространств (Fauconnier, Turner, 1998: 133–187; 2002: 40–44),
- выявление концептуальных схем,
- анализ метафорических моделей и фреймов (Fillmore, 1982: 111–137; Lakoff, 2004: 3–34).

Сравнительно-исторический анализ

Используется для определения:

- устойчивых элементов риторики,
- изменений в идеологических акцентах,
- цикличности или усиления отдельных нарративов.

Микроконтекстный анализ

Предполагает детальное изучение минимальных контекстов:

- предложений,
- словосочетаний,
- коллокаций,

что позволяет выявить прагматический эффект каждого ключевого элемента.

Совмещение когнитивного, дискурсивного и контент-аналитического подходов позволяет:

- интегрально описать изменение пропагандистских нарративов;
- выявить глубинные когнитивные механизмы, скрытые за поверхностными лексическими изменениями;
- сопоставить эмоциональные, фреймовые и концептуальные стратегии воздействия;
- проследить переход от рациональной критики к эмоционально-апокалиптическому дискурсу.

Такой комплексный подход соответствует современной практике исследования политической риторики и обеспечивает высокую аналитическую точность.

Эволюция пропагандистских нарративов (2007–2024)

Эволюцию пропагандистских стратегий, манипуляции и общих нарративов в выступлениях Владимира Путина можно представить в виде таблицы 1: Хронологический анализ главных нарративов речи Владимира Путина в период с 2007 по 2024 гг., с ключевыми характеристиками для каждого периода:

Таб. 1. Хронологический анализ главных нарративов речи Владимира Путина в период с 2007 по 2024 гг.

Аспекты анализа	Мюнхенская конференция (10.02.2007)	Валдайский форум (19.09.2013)	Аннексия Крыма (18.03.2014)	Речь перед началом СВО (21.02.2022)	О начале СВО (24.02.2022)	Встреча с МИД (14.06.2024)	Изменения/Тенденции
Основные враги / Образ врага	США, НАТО, Западная гегемония	Запад, США, либерализм	Запад, Украина, предатели	Украина, коллективный Запад	Украина, НАТО, коллективный Запад	Коллективный Запад, США, НАТО	Углубление образа врага от конкретных стран до абстрактного «Запада», что объединяет США, НАТО, либерализм.
Ментальные пространства	Противопоставление однополярности и многополярности	Россия как хранитель традиций и суверенитета	Россия как защитник русского мира	Россия против агрессивного Запада и нацистской Украины	Россия как защитник Донбасса и русскоязычного населения	Россия как оплот многополярности и стабильности	Переход от борьбы за многополярность к защите «русского мира» и культурных ценностей, Россия – оплот стабильности.

Аспекты анализа	Манипуляция эмоциями	Мюнхенская конференция (10.02.2007)	Валдайский форум (19.09.2013)	Аннексия Крыма (18.03.2014)	Речь перед началом СВО (21.02.2022)	О начале СВО (24.02.2022)	Встреча с МИД (14.06.2024)	Изменения/Тенденции
		Страх перед потерей суверенитета	Гордость за «особый путь» России	Страх и гордость за возвращение Крыма	Страх за безопасность России и Донбасса	Страх геноцида и гордость за российскую независимость	Страх глобального кризиса и гордость за роль России в урегулировании	Эмоции становятся более ответственными и направлены на создание чувства осажденной крепости и миссии защиты.
		Борьба за многополярный мир	Защита традиций и суверенитета	Воссоединение с Крымом как восстановление справедливости	Россия как защитник против внешней агрессии	Метафора «осажденной крепости» и защиты	Россия как гарант глобальной безопасности	Углубление метафор защиты и борьбы за выживание – от защиты суверенитета до защиты глобального порядка.

Аспекты анализа	Мюнхенская конференция (10.02.2007)	Валдайский форум (19.09.2013)	Аннексия Крыма (18.03.2014)	Речь перед началом СВО (21.02.2022)	О начале СВО (24.02.2022)	Встреча с МИД (14.06.2024)	Изменения/Тенденции
Массированное искажение	Искажение роли Запада в мировой политике	Преувеличение морального упадка Запада	Историческая фальсификация о Крыме	Преувеличение угрозы для России от Украины и НАТО	Искажение истории, обвинения в геноциде	Обвинение Запада в разжигании мирового кризиса	Систематическая эскалация искажения фактов, акцент на глобальные угрозы и «справедливые» военные действия.
Главные нарративы	Запад пытается сохранить гегемонию	Россия – защитник традиционных ценностей	Россия восстановила справедливость через аннексию Крыма	Запад и Украина – прямые угрозы для безопасности России	Россия защищает Донбасс и мир от нацизма и западной агрессии	Россия – лидер многополярного мира и мировой стабильности	Нарративы становятся более воинственными, риторика борьбы и защиты от внешних угроз доминирует

Источник: собственная работа.

Мюнхенская речь (2007)

В 2007 году, в своей знаменитой Мюнхенской речи, Путин впервые открыто обозначил своё неприятие однополярного мира, сложившегося после холодной войны. Его риторика фокусировалась на необходимости многополярности, критике доминирования США и роли НАТО. Темы международной безопасности, уважения к суверенитету государств и угрозы новой гонки вооружений звучали относительно умеренно. Образ России представлялся как миролюбивой, но сильной державы, стремящейся к справедливости и равноправному диалогу. Это было время, когда отношения с Западом ещё сохраняли возможность компромисса, хотя недоверие уже нарастало.

Ключевые элементы нарратива 2007 года:

- дискурс международной справедливости (*«однополярная модель неработоспособна»*);
- рациональная критика Запада без демонизации;
- позиционирование России как равноправного игрока, а не жертвы;
- минимальная эмоциональная агрессия.

Фреймы:

- *многополярность*;
- *баланс сил*;
- *несправедливость международного порядка* (Fillmore, 1982: 111–137; Lakoff, 2004: 3–34).

Речь 2007 года остаётся наиболее «рациональной» и наименее пропагандистской среди всех анализируемых текстов.

К 2014 году, а особенно после аннексии Крыма, в риторике Путина произошёл качественный скачок. Его речи заполнили образы «исторической справедливости» и «воссоединения русского мира». Крым представлялся как символ восстановления национальной гордости и защиты русскоязычных граждан от якобы надвигающейся угрозы «фашизма» в Украине. Образ Запада трансформировался из гегемона в разрушителя мирового порядка, использующего Украину как инструмент против России. Этот период стал началом открытого противостояния с Западом, что отразилось в санкциях, изоляции и росте националистической риторики.

Валдай (2013) – формирование концепта «Русского мира»

В 2013 году (выступление на дискуссионном клубе «Валдай») дискурс смещается от глобальной критики к культурно-идеологической теме. Появляется систематизированный нарратив о «традиционных ценностях», представляющий Россию как цивилизационную альтернативу Западу.

Ключевые элементы:

- концепт «Русского мира» как наднациональной культурной общности;
- противопоставление: *духовность – декаданс, традиция – либерализм*;
- эмоциональная легитимация власти через заботу о «традиционной семье» и «моральном порядке».

Фреймы усиливаются:

- *культурная оборона*;
- *моральная миссия*;
- *Запад как нормативный враг*.

Здесь впервые появляются элементы сакрализации государства и исторического пути.

Аннексия Крыма (2014) – нарратив «исторической справедливости» и «защиты»

Речь 18 марта 2014 года знаменует резкий поворот в риторике. Впервые используются сильные эмоционально-мобилизационные нарративы, основанные на образах угрозы, восстановления «исторической правды» и защиты русскоязычного населения.

Основные элементы:

- нарратив «возвращения» («*Крым всегда был русским*»);
- историческое смешение ментальных пространств (Fausconnier, Turner, 2002: 40–44) сопоставление 2014 года с событиями XVIII–XX вв.;
- демонизация оппонента («*националисты*», «*путчисты*»);
- метафорика спасения и защиты, фрейм обороны;
- героизация России.

Речи февраля 2022 года

В 2022 году, накануне и после начала так называемой «специальной военной операции» в Украине, пропагандистская стратегия Путина достигла нового уровня. Его выступления стали насыщены драматизмом и манипуляцией. Центральными темами стали «угроза НАТО» необходимость «*денацификации*» Украины и защита «исторической правды». Использовались образы России как жертвы агрессии Запада и одновременно как защитника традиционных ценностей. Страх, ненависть и гордость стали основными эмоциональными рычагами, которыми Путин стремился мобилизовать общество на поддержку своих действий.

2022 год (21 февраля).

Обращение 21 февраля 2022 года — предвоенное, максимально насыщенное идеологическими конструкциями.

Главные характеристики:

- тотальная делегитимация Украины («искусственное государство»);
- исторический ревизионизм и ретроспективное смещение пространств (Fauconnier, Turner 2002: 38–52);
- фрейм катастрофы («угроза русскому миру») и фрейм морального долга («геноцид») (Fillmore 1982; Lakoff 2004);
- создание атмосферы неотвратимой угрозы;
- обвинение Запада в подготовке агрессии против России.

Это крупнейший скачок в радикализации дискурса с 2014 года.

2022 год (24 февраля). Речь о начале «СВО» — нарратив «освободительной войны»

Обращение 24 февраля 2022 года вводит новый уровень пропагандистской мобилизации.

Ключевые элементы:

- концепт «специальной военной операции» как миссии по «защите» и «очищению»;
- образ «нацистского врага»;
- фрейм избавления/очищения, характерный для мессианской риторики;
- образы жертвы и героя («Россия вынуждена защищаться»);
- чрезвычайно высокая эмоциональная насыщенность.

С 24 февраля 2022 года пропагандистский дискурс становится открыто милитаризованным и апокалиптическим.

2024 год и финальная радикализация

К 2024 году риторика Путина приобрела фундаментальный характер. Россия всё чаще описывалась как крепость, окружённая врагами, а борьба с Западом – как «крестовый поход за выживание» и защиту истинных ценностей. Образ Запада окончательно лишился человечности, превратился в символ моральной деградации и угрозы мировой стабильности. Метафоры «предательства» и «героизма» стали ключевыми элементами его выступлений, а риторика всё больше обращалась к эмоциональному восприятию аудитории. Эта эскалация совпала с продолжением международной изоляции России, усилением санкций и попытками Кремля заручиться поддержкой стран, настроенных против Запада.

Выступление 14 июня 2024 года демонстрирует максимальную идеологическую радикализацию. Россия позиционируется как «последняя крепость цивилизации», а Запад – как источник «разрушения», «морального разложения» и «чуждой агрессии».

Основные элементы:

- нарратив «миссии спасения мира»;
- тотальная демонизация Запада;
- фрейм предстоящей мировой катастрофы;
- мифологемы судьбы, жертвы, очищения;
- героизация России как уникального субъекта истории.

Стратегии модели 4М ярко выражены:

- ментальные пространства создают образ эпической борьбы;
- эмоции используются как инструмент мобилизации;
- метафорическое кадрирование строится на образах войны, тьмы, света, судьбы;
- фактические искажения становятся системными и ожидаемыми.

Изменение образа врага

2007–2014: на ранних этапах риторика Путина была сосредоточена на критике однополярного мира, где главной угрозой выступали США и НАТО. В выступлении на Мюнхенской конференции 2007 года США и их союзники изображались как силы, дестабилизирующие международный порядок и подрывающие суверенитет других стран. Эта риторика была построена на противопоставлении России как независимого игрока западной «гегемонии».

Пример: «Что же такое однополярный мир? Это один центр власти, один центр силы, один центр принятия решения».

Главный акцент был на критике системы международных отношений, навязанной Западом после окончания холодной войны.

2014–2022: после аннексии Крыма в 2014 году акцент на Запад как непосредственную угрозу для России значительно усилился. Враги превращались в активных участников подрыва российской государственности, что оправдывало агрессию по отношению к Украине. Запад теперь изображался не только как разрушитель международного права, но и как военная угроза для России, а Украина – как марионетка Запада.

Пример: «Страна [Украина] находится даже не под политическим и экономическим протекторатом, а сведена до уровня колонии с марионеточным режимом».

США и НАТО усиливают свои позиции как ключевые «агрессоры», а Украина приобретает статус «предателя», разорвавшего историческую связь с Россией.

В этот период также появляется концепция «русского мира», оправдывающая вмешательство России в соседние страны, где живёт русскоязычное население.

2022–2024: с началом войны в Украине враг приобрёл ещё более чёткие очертания – «коллективный Запад», который стремится ослабить Россию через поддержку Украины и санкционное давление. Образ врага стал символом глобального антагониста, угрожающего не только безопасности России, но и её существованию. Параллельно усиливается риторика «войны цивилизаций», где Запад представлен как деструктивная сила, разрушающая традиционные ценности, а Россия – как последний оплот морали и стабильности. Украина представляется не как самостоятельный участник, а как инструмент в руках НАТО и США.

Пример: «Западные страны взяли линию на поглощение и военно-политическое освоение близких к нам территорий. Они пытались превратить в свой плацдарм и Украину, сделать её «анти-Россией».

Изменения ментальных пространств

Путин активно использует ментальные пространства, где западная цивилизация изображается как чуждая и враждебная, тогда как Россия воплощает традиционные ценности и порядок.

Свой против чужого: на протяжении всего периода риторика Путина сохраняет чёткое разделение на «своих» (Россия, её союзники, русскоязычное население) и «чужих» (Запад, НАТО, либеральные ценности). Это разделение становится всё более жёстким к 2024 году.

Эволюция концепции «русского мира»: В 2014 году Путин вводит концепцию «русского мира», связывая её с защитой русскоязычного населения за пределами России, в частности в Крыму и Донбассе. В 2022 году эта идея расширяется, превращаясь в оправдание масштабной военной операции.

Сакрализация суверенитета: с 2014 года идея суверенитета становится центральной в ментальных пространствах. Россия изображается как последняя линия защиты от разрушительного влияния Запада, борющаяся за сохранение независимости. В 2022–2024 годах ментальные пространства стали ещё более чёткими и агрессивными, где Россия изображается не просто как защитник своих границ, но как защитник мировой стабильности. В это время особое внимание уделяется сакрализации суверенитета, изображаемого как священный долг государства, что оправдывает любые действия в защиту национальных интересов.

Изменения эмоциональных манипуляций

Эмоциональные манипуляции в выступлениях Путина стали важнейшим элементом его риторики, особенно в контексте мобилизации общественного мнения. На протяжении всего периода заметно преобладание двух эмоций: страха и гордости.

Страх: в ранних речах (2007) страх был направлен на угрозы гегемонии Запада и однополярного мира. В 2014 году, с аннексией Крыма, страх нарастает и конкретизируется: НАТО и США изображаются как непосредственная угроза безопасности России. Страх перед «Западной агрессией» становится доминирующей эмоцией. В 2022–2024 годах страх усиливается упоминанием угрозы геноцида русскоязычных, милитаризации Украины и военных действий НАТО.

Гордость: эта эмоция является важным элементом риторики Путина с самого начала его выступлений. Была важна в 2013 году, когда Россия позиционировалась как хранительница традиционных ценностей. В 2014 году особый акцент делается на гордость за возвращение Крыма и защиту русскоязычного населения. В более поздний период (2022–2024 гг.) гордость за участие России в «справедливой» борьбе за многополярный мир и защиту суверенитета становится одной из ключевых эмоций, на которых строится внутренняя поддержка правительства.

Невисть к Украине: в ранних речах Украина не занимала ключевой позиции, однако с 2014 года она становится главным объектом негативной риторики,

инструментом для мобилизации населения против Украины и коллективного Запада. Эта эмоция усиливается через образы предательства, агрессии и моральной деградации врага. С 2022 года образ Украины как «неонацистской марионетки Запада» достигает пика, что служит оправданием для военных действий.

Изменения метафорического обрамления

Изменения в метафорах в выступлениях Путина отражают динамику трансформации его пропагандистских нарративов. В риторике Путина на протяжении всех этих лет активно используются метафоры, способствующие укреплению восприятия внешней агрессии и внутренней борьбы.

Метафоры борьбы и выживания: в 2007–2013 годах ключевыми метафорами были борьба за многополярность и защита суверенитета. Россия представляется как страна, отстаивающая справедливость в международных отношениях. Однако к 2014 году метафоры становятся более конкретными: «воссоединение Крыма» изображается как восстановление исторической справедливости, а Украина – как «анти-Россия», созданная Западом для подрыва российской безопасности. В 2022–2024 годах Ключевой метафорой становится «осаждённая крепость». Россия изображается как страна, вынужденная защищаться от внешней агрессии, а Запад – как «империя лжи».

Метафоры защиты: с 2014 года Путин акцентировал внимание на «защите русскоязычных» в Крыму и Донбассе. К 2022 году эта риторика расширяется до нарратива защиты традиционных ценностей и глобального миропорядка, где Россия становится гарантом глобальной безопасности.

Военные метафоры: в 2022–2024 годах метафоры приобретают военный характер, что связано с оправданием реальных военных действий против Украины. Риторика «защиты» сменяется конкретными военными терминами, такими как «специальная военная операция», «оборона» и «военная угроза».

Массированное искажение фактов

Во всех речах Путин использует искажение фактов как элемент манипуляции, но с течением времени масштаб этого явления возрастает.

Искажение фактов о Западе: на протяжении всего периода Запад изображается как деструктивная сила, вмешивающаяся в дела других стран. В начале (2007–2014) акцент делался на критику Запада и его двойные стандарты. С 2014 года и особенно с 2022 года, искажение фактов достигает новых высот. Например, риторика о «неонацистах» на Украине используется для оправдания военных действий, а идея международной изоляции России изображается как западная пропаганда.

Исторические фальсификации: в 2014 году Путин использует исторические искажения для оправдания аннексии Крыма, представляя полуостров как «исконно русскую землю». В 2022–2024 годах искажения усиливаются, включая преувеличение угрозы геноцида и манипуляцию фактами о войне на Донбассе.

Изменения главных нарративов

Многополярный мир: с 2007 года Путин продвигает идею многополярности как альтернативы западной гегемонии. В 2022–2024 годах этот нарратив становится основой для оправдания войны.

Защита традиционных ценностей: с 2013 года Россия позиционируется как защитник традиционных ценностей против моральной деградации Запада.

Русский мир: с 2014 года концепция «русского мира» используется для оправдания вмешательства в дела соседних стран, особенно Украины.

Заключение

Проведённый анализ показал, что пропагандистский дискурс Владимира Путина в 2007–2024 гг. демонстрирует последовательную и многомерную эволюцию, отражающую изменения как внутренней идеологической повестки, так и международного контекста. На протяжении семнадцати лет риторика смещается от рационально аргументированной критики мирового порядка к эмоционально насыщенному, мобилизационному и во многом апокалиптическому нарративу.

В начальный период (2007–2013) выступления Путина строились преимущественно на логике международных отношений, дискурсе суверенитета и многополярности. Однако уже в 2014 году, после аннексии Крыма, наблюдается качественное усиление эмоциональных и символических элементов: формируются нарративы исторической миссии, культурной исключительности и обороны от внешних угроз.

К 2022 году происходит наиболее радикальный поворот: обе февральские речи – 21 и 24 февраля – содержат элементы тотального противостояния, в которых Украина и коллективный Запад описываются как силы, угрожающие самому существованию российского государства. Фрейм «безопасности» окончательно трансформируется в фрейм «выживания», что становится центральной когнитивной опорой пропагандистского дискурса.

В 2024 году, в условиях продолжительного вооружённого конфликта, риторика достигает максимальной степени драматизации: Россия предстает как «цивилизационная крепость», противостоящая глобальному злу. В этом периоде наиболее отчётливо проявляются элементы эмоциональной мобилизации, демонизации оппонента, историко-мифологического моделирования и стратегий запугивания, описанных в модели 4D, разработанной Беном Ниммо и подробно представленной в учебных материалах Университета Мичигана (*What is Disinformation, Misinformation, and Fake News?*, 2022), а также в авторской модели 4M.

Таким образом, можно выделить несколько устойчивых тенденций:

1. Усиление эмоционального компонента, доминирование чувств над аргументами;
2. Радикализация фреймов, смещение акцентов от политической критики к экзистенциальным угрозам;
3. Системная поляризация дискурса, основанная на бинарных оппозициях «мы – они», «истина – ложь», «цивилизация – варварство»;

4. Возрастающая роль историко-мифологических конструкций как средства легитимации решений.

Эти изменения свидетельствуют о превращении политического дискурса в инструмент идеологического конструирования реальности, где нарративы используются для формирования коллективных эмоций, восприятия угроз и представлений о миссии государства.

Полученные результаты могут служить основой для дальнейших исследований в области политической лингвистики, в частности — для анализа механизмов восприятия подобных нарративов в других культурных и медиальных контекстах.

Библиография / Bibliografiâ

Fauconnier G., Turner M. (1998), *Conceptual Integration Networks*, «Cognitive Science», nr 22(2), s. 133–187.

Fauconnier G., Turner M. (2002), *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York: Basic Books.

Fillmore C.J. (1982), *Frame Semantics*, [w:] *Linguistics in the Morning Calm*, Seoul: Hanshin, s. 111–137.

Gawarkiewicz R. (2024), *Narracja wojenna prezydenta Federacji Rosyjskiej. Analiza przestrzeni mentalnej wygenerowanej przez W. Putina w wystąpieniach do narodu*, «Przegląd Wschodnioeuropejski», nr 15(2), s. 181–197, https://www.uwm.edu.pl/cbew/2024-15-2/13_gawarkiewicz-r.pdf [dostęp: 27.11.2025].

Lakoff G. (2004), *Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate*, White River Junction, VT: Chelsea Green.

Libura A. (2010), *Teoria przestrzeni mentalnych i integracji pojęciowej. Struktura modelu i jego funkcjonalność*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 13–58, <https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/131383/PDF/A.%20Libura.pdf> [dostęp: 27.11.2025].

Ornatowski C. (2021), *Retoryka uzbrojona: walka o świadomość we współczesnej przestrzeni medialnej*, «Res Rhetorica», nr 8(4), s. 14–39, <https://resrhetorica.com/index.php/RR/article/view/617/314> [dostęp: 27.11.2025].

Putin V. (2013), *Zasedanie międzynarodowego dyskusyjnego klubu «Walдай», 19 сентября 2013 года / Zasedanie meždunarodnogo diskussionnogo kluba «Valdaj», 19 sentâbrâ 2013 goda*, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/19243> [dostęp: 27.11.2025].

Putin V. (2014), *Обращение Президента РФ по поводу принятия Крыма в состав России, 18 марта 2014 года / Obrašenie Prezidenta RF po povodu prinâtiâ Kryma v sostav Rossii, 18 marta 2014 goda*, <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> [dostęp: 27.11.2025].

Putin V. (2022a), *Обращение к гражданам России, 21 февраля 2022 года / Obrašenie k graždanam Rossii, 21 fevralâ 2022 goda*, <http://kremlin.ru/events/president/news/67828> [dostęp: 27.11.2025].

Putin V. (2022b), *Обращение к гражданам России, 24 февраля 2022 года / Obrašenie k graždanam Rossii, 24 fevralâ 2022 goda*, <http://kremlin.ru/events/president/news/67843> [dostęp: 27.11.2025].

Putin V. (2024), *Встреча с руководством МИД России, 14 июня 2024 года / Vstreča s rukovodstvom MID Rossii, 14 iúnâ 2024 goda*, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/74285> [dostęp: 27.11.2025].

Tabakowska E. (2010), *O przestrzeniach mentalnych i interpretacji tekstu*, [w:] J. Górniewicz, H. Grzmil-Tylutki, I. Piechnik (red.), *En quête de sens. Études dédiées à Marcela Świątkowska*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 594–603, <https://ruj.uj.edu.pl/bitstreams/43fbc4c4-a477-41ee-86d6-cf4baf37aba5/download> [dostęp: 27.11.2025].

What is Disinformation, Misinformation, and Fake News? (2022), University of Michigan, <https://online.umich.edu/teach-outs/disinformation-misinformation-and-fake-news-teach-out/lessons/4d-model-disinformation-campaigns/> [dostęp: 27.11.2025].

<https://doi.org/10.25312/j.10414>

Paulina Kłos-Czerwińska <https://orcid.org/0000-0001-7889-7813>
Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim
e-mail: pklos-czerwinska@ajp.edu.pl

Język i afekt w perspektywie posthumanistycznej. Przypadek Gillesa Deleuze'a i Jana Slabego

Language and affect in a posthumanist perspective. The case of Gilles Deleuze and Jan Slaby

Streszczenie

Artykuł analizuje relację między doświadczeniem afektywnym a językiem w perspektywie posthumanistycznej. Celem opracowania jest rekonstrukcja i interpretacja koncepcji Gillesa Deleuze'a oraz Jana Slabego w kontekście wprowadzania afektów do dyskursu społecznego. Zastosowano metodę analizy filozoficznej i porównawczej wybranych ujęć teoretycznych. Badanie koncentruje się na procesie przejścia od wewnętrznych intensywności afektywnych do ich językowej manifestacji, obejmując etapy doświadczenia, uświadomienia, nazwania i dyskursywnej obiektywizacji. Analiza wskazuje, że afekt i język pozostają w relacji współzależności: doświadczenie afektywne inicjuje proces tworzenia znaczenia, natomiast język umożliwia jego stabilizację i komunikowalność. Wykazano również, że tradycyjne, antropocentryczne modele znaczenia są niewystarczające do opisu tej relacji, ponieważ pomijają jej procesualny i dynamiczny charakter. W ujęciu posthumanistycznym znaczenie wyłania się jako efekt ciągłego negocjowania między doświadczeniem a jego wyrażeniem. Artykuł wskazuje, że integracja perspektywy afektywnej i lingwistycznej pozwala pełniej uchwycić mechanizmy powstawania sensu oraz rolę języka w kształtowaniu doświadczenia.

Słowa kluczowe: posthumanizm, teoria afektu, język i znaczenie, dyskurs, podmiotowość

Abstract

This article examines the relationship between affective experience and language within a posthumanist framework. The aim of the study is to reconstruct and interpret selected concepts developed by Gilles Deleuze and Jan Slaby in the context of introducing affect into social discourse. The study employs a philosophical and comparative analysis of theoretical approaches. It focuses on the process through which internal affective intensities are transformed into linguistic expression, including stages such as experience, awareness, naming, and discursive objectification. The analysis demonstrates that affect and language are mutually constitutive: affective experience initiates the production of meaning, while language enables its stabilization and communicability. It is also shown that traditional anthropocentric models of meaning are insufficient to account for this relationship, as they overlook its processual and dynamic character. From a posthumanist perspective, meaning emerges as the result of ongoing negotiation between experience and its expression. The article argues that integrating affect theory with linguistic analysis provides a more comprehensive account of meaning-making processes and the role of language in shaping experience.

Keywords: posthumanism, affect theory, language and meaning, discourse, subjectivity

Wprowadzenie

Przyjaciel Gillesa Deleuze'a, Michel Foucault (2006), w swojej pracy *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych* stwierdził, że pojęcie człowieka zniknie tak szybko jak napis na piasku na brzegu morza¹. Tymi słowami zainaugurował pojawienie się w myślenie filozoficznym epoki posthumanizmu, którego przykłady widoczne są w pracach Deleuze'a (1994). Konsekwencjami tego zwrotu w myśleniu filozoficznym są współcześnie podejścia mieszczące się w obszarze postantropocentryzmu, reprezentujące podmioty nomadyczne. Ten ostatni termin został spopularyzowany przez Rosi Braidotti (2014). Z kolei samo rozumienie podmiotu jako zdarzenia wykraczającego poza substancjalne, arystotelesowskie ujęcie, czyli podmiotu jako procesu stawania się, ma swoje źródła w pracach innego francuskiego badacza teorii informacji i termodynamiki, Gilberta Simondona (1964). Głównym założeniem jego koncepcji jest pojęcie transdukcji, które przewodzi wspomnianym procesom stawania się. Badacz przedstawia transdukcję jako

operację – fizyczną, biologiczną, umysłową, społeczną – przez którą aktywność postępuje krok po kroku w ramach danej domeny, i funduje to postępowanie na strukturuwaniu tej domeny, która realizuje się również krok po kroku: każdy obszar konstytuowanej struktury służy jako zasada i model dla następnego obszaru, jako podkład dla jej konstytucji, w wymiarze takim, że modyfikacja rozszerza się stopniowo wraz z operacją strukturyzowania. Kryształ, który z małego załączka rośnie i rozszerza się we wszystkich kierunkach w jego nasyconym, źródłowym roztworze, stanowi najprostsz obraz operacji transdukcji: każda już ukształtowana molekularna warstwa służy jako organizująca podstawa dla warstwy, która jest w trakcie formowania. Wynikiem jest rozrastająca się struktura siatkowa (Simondon, 1964: 18, cyt. za: Mills, 2016: 38)².

Reguła transdukcji oznacza, że każda kolejna warstwa bycia jest wyznaczana i organizowana przez zasady wpływające z poprzedniej. Reguła ta jednocześnie rządzi

¹ „Człowiek jest wynalazkiem, którego historia [...] jest krótka. A koniec, być może, bliski” (Foucault, 2006: 347).

² Tłumaczenia tekstów anglojęzycznych, jeśli nie jest podane inaczej, są autorstwa P.K.-C.

powstawaniem nie tylko przedmiotów lub zdarzeń na poziomach fizycznym (kryształ) czy biologicznym (komórki), lecz również bytów na wyższych poziomach stawania się, na przykład podmiotowym, kolektywnym czy też semiotycznym. Reguła transdukcji prowadzi więc procesom stawania się, które są rozciągnięte w czasie i uwzględniają moment inauguracji tegoż stawania się. Ten zaś jest nieobecny w powszechnie przyjmowanym, klasycznym ujęciu podmiotowości reprezentowanym przez teorię Kartezjusza (2002).

Badacz filozofii Deleuze'a, Conor Heaney (2018), wyjaśnia, że podmiot kartezjański zamyka się w granicach błędnego koła myślenia i wiedzy, gdy stwierdza: „myślę więc jestem”. W tej optyce punkt wyjścia i punkt dojścia wiedzy są określone. Pierwszym z nich jest myślenie, a drugim wiedza (zob. Heaney, 2018). Tę sytuację nazywamy „epistemologicznym zamknięciem” (Heaney, 2018: 377). Oznacza ona, że podmiot nie może wykroczyć poza swoje subiektywne doznania. W takim zamkniętym kole nie pojawi się moment inauguracji myślenia, ponieważ jego istnienie zależy od sytuacji, w jakich się znajdujemy i które wpływają na nas z zewnątrz. Gdy nic nie pobudza podmiotu do myślenia, to prawdopodobnie pozostanie on w zamkniętym kole tego, co już wie. Jest więc zamknięty w kręgu zdobytej wiedzy i w efekcie jego myślenie przestaje się rozwijać; nie potrafi wyjść poza stałe, ustalone przez niego elementy jego myślenia – nie może więc zdobywać nowej wiedzy ani się uczyć. Należy tu zauważyć, że w tym wypadku również jego język się nie rozwija i przestaje być nośnikiem nowych treści, ponieważ nie ma podstaw w doświadczeniu. W tym kontekście doświadczenie sprowadza się jedynie do potwierdzania tego, co leży w epistemologicznym kręgu podmiotowej wiedzy. Mamy tu również do czynienia z sytuacją, kiedy to dostępna podmiotowi wiedza opiera się na konstrukcjach językowych, którymi on operuje. Niemniej zależą one od tego, co podmiot jest w stanie doświadczyć w polu wyznaczanym przez tę wiedzę. Jeśli więc język danej osoby się nie rozwija (a nie może się rozwijać z braku transformujących doświadczeń), to i ilość dostępnych jej doświadczeń będzie ograniczona. Myślenie i doświadczenie mają swoje struktury, po których muszą przebiegać. Zgodnie z regułą transdukcji nowe obszary intencjonalności mogą się rozwijać jedynie w zależności od – i z poszerzenia – tych już istniejących. Jednak nie chodzi o to, by do podmiotu dotarły jedynie te sensy doświadczenia, które zmieszczą się w jego kategoriach, jak możemy sądzić na wzór kantowski. Opisane tu „zamknięcie epistemologiczne” może zostać przerwane, a myśli i doświadczenie nie muszą być traktowane jako dane. Zgodnie z Deleuzem można się skupić na tym, „jak są one produkowane” (Heaney, 2018: 376). Badacz ten się zastanawia, co prowadzi do poszerzenia tych dostępnych pierwotnie doświadczeń i wyrażającego je języka.

Afekt

Zwrot afektywny niejako zainaugurowany przez Deleuze'a³ uwzględnia, że zmiana w traktowaniu znaczenia powinna uwzględniać nie tylko konsekwencje wynikające

---

³ Teksty wyznaczające kierunki badań w obszarze dotyczącym afektów pojawiały się już w: B. Massumi (1995) oraz E. Sedgwick Kosofsky, A. Frank (1995).

ze zwrotu lingwistycznego (Derrida, 2010), lecz również to, że wyrażenie, znaczenie i sens są kształtowane nie tyle przez neutralny, niezaangażowany rozum, ile przez wszelkie czynniki opierające się na wrażliwości stojącego się podmiotu. Często nie mieszczą się one w ramach obiektywnie ustanowionych znaczeń. Te ostatnie ułatwiają komunikację, bazując na kolektywnych procesach dekodowania, jednocześnie mają charakter redukcyjny, ponieważ nie dopuszczają do publicznego dyskursu właśnie tego, co opiera się dekodowaniu, nie ma wspólnych odniesień i nie wskazuje na intersubiektywne możliwości porozumienia. Niemniej afekty dzięki sile rozsadzającej ustanowiony dyskurs otwierają na nowe znaczenia i wzbogacają doświadczenie o to, co możliwe do przeżycia, o te elementy, które nie mogą być przewidziane na podstawie wspólnych społecznych oczekiwań. Afekt przynależy zawsze do danej osoby, dlatego nie stanowi abstrakcyjnego odniesienia do znanego wszystkim znaczenia, ale ma charakter subwersywny. Rządzi nim konkretna intensywność przeżycia, która nie mieści się w dostępnych schematach znaczenia. Afekt wzbogaca dostępny sens, ponieważ jest heterogeniczny względem schematów (struktur i strategii) wyznaczających pożądane sposoby zachowania w konkretnych sytuacjach społecznych (zob. van Dijk, Kintsch, 1983: 65; Kłos-Czerwińska, 2015: 47–88). Jest on już zawsze ucieczką od tak rozumianego doświadczenia przebiegającego po ścieżkach wyznaczonych przez system społecznych nakazów. Stąd afekt, zaburzając łatwo rozpoznawalne ścieżki posłusznego regule postępowania, tworzy nowe pola heterotopii, które – poddane wielokrotnym problematyzacjom – dają impuls do powstawania nowych podmiotowych światów, nowych rytmów i kierunków stawania się. Należy dodać: stawania wymykającego się układowym oczekiwaniom, które nie prowadzą do niczego innego, jak tylko posłuszeństwa bez względu na to, czego ono dotyczy. Przeżycie afektywne zawsze specyfikuje, rozdziela i wprowadza różnicę, uszczegóławia, rozbudowuje i niuansuje, co jest niepożądane z perspektywy ujednocniającej wszystko tożsamości Tego Samego. Afekt wzbogaca to, co można powiedzieć o świecie, co jest dane przez pryzmat ustalonych językowych schematów. Znalezienie takiego nieredukowalnego, heterogenicznego sensu, który jest przez podmiot odczuwany, dla którego nie miał on jednak wcześniej narzędzi do wyrażenia, zdarza się w literaturze pięknej czy poezji i zawsze stanowi wielkie święto. Zwrot afektywny uwzględnia tę nieredukowalność przeżycia, a jej wydobycie na powierzchnię dyskursu czyni swoim zadaniem.

Spotkanie i manifestacja

To, że rzeczywistość wymyka się uważanym za podstawę komunikacji schematom językowym, widoczne jest również w deleuzjańskiej problematyce spotkania. Jak zostało to zaprezentowane, zwrot afektywny kładzie nacisk nie tylko na *episteme*, czyli poznanie, ani nie na *to on*, czyli bycie, ale na wrażliwość doświadczenia, która jednak musi być jakoś kształtowana. Sposobem jej formowania jest umiejętna organizacja podmiotowych spotkań (*encounter*). Zasadnicze więc pytanie dotyczące wymienionych ustaleń brzmi: jak wykroczyć poza doświadczenie, które znamy, a które jest nam dostępne, ponieważ mamy już ukształtowany język do jego odbioru? Kwestia ta odnosi się do życia wewnętrznego

podmiotu – jego wewnętrznych intensywności i tego, co zrobić, by dać im możliwość zaistnienia na powierzchni dyskursu. W gruncie rzeczy mamy tu do czynienia z dwoma pytaniami i wstępnie można określić, że odpowiedzią na pierwsze (jak wykroczyć poza dany nam język i doświadczenie, które może się w ten język wpasować?) jest idea spotkania jako przerywającego jednostajność doświadczeń i problematyzującego to, co już wiemy, z pozycji, której się dopiero uczymy. Pojawia się tu wiedza, niemieszcząca się w ramach ustalonych językowych schematów rozumu. Odpowiedź na drugie pytanie dotyczące tego, jak wprowadzić indywidualne, wewnętrzne intensywności i ich znaczenia do ogólnego odbioru oraz komunikacji, czyli przejść od wewnętrznych do zewnętrznych różnic, stanowi, paradoksalnie, przeciwieństwo pierwszej odpowiedzi. Tak jak tam musieliśmy znaleźć coś, co pozwoli przełamać stabilizujące znaczenie myślenie, szukaliśmy więc momentu krytycznego dla doświadczenia i znaczenia, tak tutaj potrzebujemy czegoś, co pozwoli wyprowadzić różnorodność i mnogość wewnętrznych przeżyć (intensywności) na jasną i szeroką ścieżkę znaczeń dostępnych ogółowi rozumienia. Można w tym wypadku posłużyć się deleuzjańskim sformułowaniem, zgodnie z którym szuka się tu sposobu, by znaczenia mniejszościowe wprowadzić do dyskursu większościowego. Pytamy więc, jak doprowadzić do tego, by to, co jeszcze przed chwilą znajdowało się w polu naszych wewnętrznych intensywności, stało się ich zapisem. Przyjmujemy więc definicję języka jako tego, który raczej ujednocila, tonuje, ma charakter porozumienia, niż tego, który służy wyrażaniu heterogenicznego Innego, niesprowadzalnego do Tego Samego, określanego przez tradycyjny dyskurs filozoficzny.

Aby zrozumieć, jak odbywa się to przejście od doświadczenia czegoś, co nie mieści się w naszych rozumowych oczekiwaniach (czyli pewnego rodzaju bierności), do uświadomienia sobie tego, czym to coś jest (czyli aktywności), należy uczynić kolejny krok. Ma on miejsce w czasie synchronicznym, wspólnym uświadomieniu i jest jego składową. Takim krokiem jest nazwanie zdarzenia niemieszczącego się w obszarze rozumowych oczekiwań, które wymyka się dotychczasowej podmiotowej wiedzy, czyli równocześnie wykroczenie poza koło „zamknięcia epistemologicznego”. Nadanie nazwy okazuje się kluczowe dla procesu doświadczenia i rozumienia, ponieważ stanowi jednocześnie manifestację sensu. Należy ją rozumieć nie tylko potocznie, ale przede wszystkim jako manifestację znaczenia dla siebie samego, czyli samozwrotną, niosącą sens dla samego doświadczonego podmiotu. Nazwanie jest włączeniem nowości doświadczenia do repertuaru dostępnych znaczeń.

Deleuze pisze o manifestacji w pracach *Essays. Critical and Clinical* (1997) i *Logika sensu* (2011). W pierwszym wypadku mówi o tym, że manifestacja sensu zachodzi stopniowo, a jej katalizatorem jest czas:

Czas jest tu „formą określaności” (Deleuze, 1997: 29). Ja myślane w czasie wprowadza więc różnicę, różnica jest konsekwencją rozwoju podmiotu, jest każdym kolejnym etapem drogi w czasie: gdy podmiot określa się w czasie „reprezentuje sobie samemu aktywność własnej myśli” (Deleuze, 1997: 29). Aktywność własnej myśli nie byłaby podmiotowi dostępna, gdyby nie umiał jej sobie przedstawić w oddzieleniu [...] (Kłos-Czerwińska, 2018: 98).

Ujęcie tego, co nie mieści się w rozumowych oczekiwaniach, a jest jedynie odczute, polega więc na wyizolowaniu partykularnego doświadczenia afektywnego z serii różnych

chaotycznych doświadczeń. To wyizolowanie doświadczenia może odbywać się na wzór wyizolowania słów ze strumienia liter lub dźwięków na podstawie ich znaczenia, co ma miejsce na przykład w nabywaniu kompetencji gramatycznej danego języka. W odniesieniu do uczenia się języka polega ona właśnie na tym, by umieć „przypisać dźwięki i litery do kształtów słów oddzielanych od siebie na podstawie ich znaczenia” (Finch, 1998: 17). Również porządkowanie doświadczeń afektywnych może odbywać się w ten sposób. Słowo „doświadczenie” jest tu kluczowe, ponieważ aby doświadczać, trzeba być świadomym doświadczenia, należy o nim „zaświadczyć”, nadać mu zatem nazwę. Uświadomienie odnajduje więc w doświadczeniu sens, co jednocześnie oznacza, że zostaje on nadany doświadczeniu, ponieważ uświadomienie jest pewnego rodzaju aktywnością, a nie jedynie bierną recepcją. W tym miejscu widoczna staje się również relacja doświadczenia afektu i myślenia pojęciowego. Ray Brassier (2011) podaje, że:

artykulacja myśli i bycia jest koniecznie pojęciowa [i] wynika z krytycznego nakazu, który wyklucza jakiegokolwiek odwołania do doktryny przedustawnej harmonii między rzeczywistością a idealnością [znaczenia]. Myśl nie gwarantuje dostępu do bycia; bycie nie ma koniecznie charakteru myśli. Nie ma kognitywnego przejścia do tego, co rzeczywiste, z wyjątkiem przejścia, które dokonuje się przez pojęcie (Brassier, 2011: 47).

Brassier twierdzi, że „zyskujemy dostęp do struktury rzeczywistości przez maszynę pojęciowości, która wydobywa inteligibilne wskazówki ze świata, który nie jest zaprojektowany tak, by być inteligibilnym i nie jest źródłowo wyposażony w znaczenie” (2011: 47). W związku z tym, że sens nie jest automatycznie przypisany rzeczywistości, musi zajść proces przypisywania go jej, co ma miejsce w doświadczeniu. Sens nie pochodzi więc z przetwarzania słów czy znaczeń, dowolnego bądź też losowego ich przemieszania; aby był sensem doświadczenia, musi reprezentować określone przeżycie. Znaczenie trzeba zatem słowom nadać, a tę umiejętność nabywamy dopiero wtedy, gdy doświadczamy przeżyć, które wymagają uporządkowania. Człowiek nie jest jedynym byciem, które doświadcza i sygnalizuje doświadczenie, niemniej jako jedyny potrafi wyizolować lub stworzyć pojęcia nadające znaczenia. Tego rodzaju nadawanie znaczenia może odbywać się między sferą doświadczenia, która ma charakter afektywny, a sferą pojęciowości, reprezentującą te doświadczenia doświadczającym podmiotowi. Znaczenie trzeba więc zmanifestować, a człowiek przypisuje sens pewnemu kształtowi dźwięku czy pisma po to, by móc ponownie odtworzyć ten sens w obrębie *milieu* tworzonych symbolicznie, by odzwierciedlić układ znaczeń znany mu z doświadczenia w innym uniwersum – uniwersum znaków. Manifestacja umożliwiła usytuowanie przeżycia gdzieś indziej, mianowicie w słowie. To odseparowanie pozwala przeżyciom na trwanie, jednocześnie pozbawiając je ich anihilującej siły. Tutaj wyjątkowo można przeżyć wszystko, zanim się tego doświadczy – tym jest literatura.

Reasumując, słowo może istnieć oddzielnie od swojego twórcy⁴ i otwierać drzwi do doświadczenia, może w ten sposób wpuszczać tam śmiałków, chcących przeżyć to, co

---

⁴ Zob. tekst Rolanda Barthesa *The Death of the Author* ([1968] 1977), gdzie ogłasza on śmierć autora, co sprowadza się do „potwierdzenia niezależności tekstu literackiego”: tekst nie potrzebuje już autora czy też kontekstu nadających mu jego sens – czytelnik sam może nadawać sens czytany słowom. Stąd równocześnie ze śmiercią autora mamy do czynienia z narodzinami czytelnika (zob. Barry, 2017: 65–66).

znajduje się w tym nowym uniwersum znaczenia. Jednak, aby to uniwersum powiększyć, czyli nadawać nowe znaczenia, wymaga się większego poświęcenia niż jedynie odczytanie tego, co już w tekście istnieje. Tym poświęceniem jest przeżycie.

Przeżycie

Podmiot, by rozumieć, musi wiedzieć, gdzie się zaczyna i kończy znaczenie – wtedy możliwe jest rozłożenie danego strumienia znaków na jego poszczególne elementy, czyli słowa lub zdania. Podstawą rozdzielenia są więc znaczenia. Kierują one podziałem strumienia według ustalonych wcześniej znaków. Jednakże podążając tym tropem, podmiot pozostaje wciąż w obszarze ustalonej wiedzy, schematów. Jeśli chce wiedzieć więcej, czyli wyjść poza to, co już ustalone, musi zacząć nadawać znaczenia temu, co jeszcze nie istnieje w dyskursie podmiotowym, ale już istnieje na poziomie afektów. Doświadczenie to trzeba wyprowadzić z poziomu afektów na powierzchnię dyskursu, z obszaru wewnętrznych różnic do tych zewnętrznych. Gdy przyjmiemy tu, że podstawą podziału strumienia jest sens, a ten musi wynikać z połączenia myśli i bycia w pojęciu lub do tego prowadzić, a ponadto że ów sens może nadać jedynie osoba, wtedy potwierdza się spostrzeżenie, że trzeba najpierw doświadczyć przeżycia, aby wyizolować znaczenie. Bez tego znaki będą jedynie tłem, amorficznym *continuum*. To przeżycie decyduje o tym, czy coś może zaistnieć jako sens. Można tu zastosować porównanie do cyklicznego charakteru czasu, który opisuje Deleuze. Według tego badacza czas jest wiecznym powrotem Tego Samego. Wyznaczałby tutaj zatem ciągłość strumienia znaków, a przeżycie byłoby załamaniem tej cykliczności, przerwą, dramatem i traumą. Gdy podmiot płynie „z czasem”, porusza się w obszarze tego, co już wie, w sferze nazw, które odnoszą się jedynie do tego, co już zostało ustalone, co nie wprowadza niczego nowego do repertuaru jego doświadczeń i języka. Przeżycie jest przejściem czasu, zaanektowaniem jego *continuum*, co skutkuje przerwą; strumień znaków zostaje zatrzymany, przeżycie rozsadza czas i wprowadza wahanie, niepewność, wątpliwość, a w efekcie potrzebę manifestacji, gdy podmiot szuka nazwy dla swojego doświadczenia oraz połączenia z ogólnym dyskursem. Ciąg znaków bez przeżycia stanowi tylko rozrywkę kompilacji, zabawę gramatyką, igraszkę umysłu bazującego na tym, co już wie, co służy mu jedynie jako potwierdzenie jego mocy, czyli pewnego rodzaju parawan, za którym może się ukryć. Zdania nie wprowadzają tu nic nowego, są zwykłą tautologią. Umysł, by się rozwinąć, stworzyć nowy język, musi coś przeżyć, czegoś doświadczyć lub doświadczyć czegoś na nowo. Elementem składowym będzie tu świadomość tego, co przeżyte, ponieważ tylko bycie czegoś świadomym jest samozwrotną manifestacją przeżycia. Bycie świadomym oznacza ogłoszenie doświadczenia doświadczającemu podmiotowi. Nazwanie doświadczenia pełni właśnie taką funkcję.

Druga wspomniana książka Deleuze’a, *Logika sensu* (2011), ukazuje sytuację znaczenia i jego manifestowania w inny sposób, już nie jako wydarzenie czasu, który rozcina doświadczenie na jego konstytutywne elementy w zależności od przeżycia, czyli stopniowo prezentuje je doświadczającej świadomości. Tutaj manifestacja nie ma charakteru gramatyki, która pozwala na pojawienie się jednych znaczeń, a uniemożliwia wystąpienie

innych, w zależności od istniejących w niej środków wyrazu. Tutaj następuje manifestacja całego żyjącego ciała, bez względu na to, jakie sposoby wyrażenia siebie ono posiada. Jest to manifestacja „jako stanowiąca całość żywa terażniejszość działających i doznających ciał, ale także [...] jako nieskończenie podzielna na przeszłe i przyszłe sfera bezcielesnych efektów wyłaniających się z tych ciał, z ich działań i doznań” (Deleuze, 2011: 20). Te „bezcieleśne efekty” są ugruntowane w wewnętrznych intensywnościach, uwarunkowane zewnętrznym ujęciem tych intensywności, które – odpowiednio często powtarzane – zostają wzmocnione i w ten sposób doprowadzone na powierzchnię dyskursu, gdzie pojawiają się jako tymczasowe obiektywizacje znaczenia⁵. Są „bezcieleśne”, ponieważ wciąż poruszają się w obszarze afektywnym między wyrażeniami, ale powoli zyskują kształt dyskursywny. Rozsadzają przestrzeń „pomiędzy” tym, co już językowo istnieje, ale wciąż nie znalazło wyrazu dla tego, co przeżywane. „Bezcieleśność” oznacza, że możemy schodzić coraz bardziej w dół drabiny doświadczeń, a sensory mogą coraz wyraźniej i bardziej adekwatnie wyrażać to, co jest doświadczane, jednak nigdy nie dojdą do końca tychże możliwości wyrażania – to, co językowo ustanowione, zawsze może bowiem zostać ponownie poddane problematyzacji i wejść w obszar wątpliwości, deliberacji, namysłu.

Połączenie manifestacji pierwszego i drugiego rodzaju bardzo dobrze ukazuje sytuacja Alicji w Krainie Czarów, gdy stwierdza ona: „gdybyśmy odzywali się tylko wtedy, gdy ktoś się do nas odezwie, [...] nikt nie mógłby się odezwać” (Carroll, 2001: 234, cyt. za: Deleuze, 2011: 37). Widać tu, że manifestacja jest zawsze początkiem sensu, a bez niej żaden sens nie byłby możliwy, nawet wtedy, gdyby został gramatycznie poprawnie wyrażony. Język może nieść przez obszar znaczeń, kierować tym, co może zostać wyrażone, jednak – by dopuścić do wyrażenia to, co nie mieści się w ramach dostępnych językowo – należy tę hegemonię języka przełamać, wchodząc w relację z innym, przekraczającym nasze intelektualne możliwości znaczeniem, którym z reguły okazuje się drugi człowiek. Musi więc nastąpić tu pewne przerwanie, zaburzenie czasu, załamanie cyrkularnej ciągłości „zamknięcia epistemologicznego” i wyjście poza to, co już językowo ustalone. Żaden język nie jest w stanie nigdzie poprowadzić, jeśli ktoś gdzieś nie spróbuje wyrazić tego, co przeżył. Bez tej – najpierw wewnętrznej, dla siebie, potem zewnętrznej, dla innych – manifestacji, sens by nie powstał. Można dzielić strumienie słów i znaków według istniejących znaczeń i w ten sposób izolować oraz wskazywać to, co mogłoby być przeżyte, ale bez autentycznego przeżycia konkretnej osoby, która tworzy nowy sens i dopuszcza do intersubiektywnego istnienia to, co w niej heterogeniczne, niesprowadzalne do większościowego dyskursu, nie wzbogacimy języka. Efektem braku języka tworzonoego na wzór heterogenicznych znaczeń i doświadczeń, które podmiot przeżywa, może być coraz większa kulturowa zapaść, stopniowe otępienie i odrętwienie, ponieważ za brakiem odpowiedniego wyrazu doświadczeń pójdzie brak doświadczeń wykracza-

---

⁵ „Pewnym pomysłem byłoby widzenie tej genezy [znaczenia] nie jako abstrakcyjnego matematycznego procesu, lecz jako konkretnego fizycznego procesu, w którym niezróżnicowana przestrzeń intensywna (to jest taka przestrzeń, która jest definiowana przez własności intensywne o charakterze ciągłym) różnicuje się stopniowo, doprowadzając w końcu do pojawienia się struktur ekstensywnych (nieciągłych struktur z określonymi własnościami metrycznymi)” – w ten sposób Manuel DeLanda widzi przejście od wewnętrznych intensywności do tego, co na powierzchni dyskursu (2011: 18).

jących poza to, co już jest. Słaba kultura zamknie na doświadczenie Innego, a powstałe w ten sposób ubóstwo symboliczne i afektywne (Stiegler, 2014) pomniejszy wrażliwość i stanie się dopełnieniem tego doświadczenia na gruzach, które już nijak się będzie miało do możliwości rozwoju i kreowania nowych, inkluzywnych modeli życia, tak przekonująco opisanych przez Deleuze'a. Nędza afektywna i symboliczna jest konsekwencją zamknięcia się w ramach ustalonej wiedzy i niepodważalnej pewności. Z kolei drugą stroną braku manifestacji znaczenia okazuje się to, że język może nie dogonić rzeczywistości, jeśli zaniknie umiejętność doprowadzania intensywności na powierzchnię dyskursu, czyli zdolność manifestacji, również komunikacja będzie utrudniona, znaczenia zaczną się separować w indywidualizmie, zamiast łączyć się w komunikacji.

Podstawowe pojęcia w teorii Jana Slabego

Uzupełnieniem zrozumienia tego, czym jest aktywne manifestowanie, może być teoria Jana Slabego. Jedno z jego pojęć, mianowicie pojęcie afektywnego pociągnięcia, wyjaśnia przejście afektów w stronę działania. Afekt ma tutaj dwie strony – jedną pasywną i drugą aktywną. Odzwierciedla to spinozjański podział na to, co podlega afektowi, i to, co wpływa afektywnie na inne byty (zob. Spinoza, 1954). Przejście między tą pasywną, odbiorczą stroną afektu do jego aktywnej strony jest określane w fenomenologii emocji jako *phasing over* (Slaby, 2012: 152). Zjawisko to – w rozumieniu Slabego – to przejście od doświadczenia i pasywnego uświadamiania do działania w obszarze języka, czyli do aktywnego uświadamiania sobie i manifestowania emocji, nazywania jej, co oznacza również czynienie jej obecną dla innych. Takie podejście jest również wyjściem ze spinozjańskiego klinczu, czyli niemożliwości wykroczenia poza dualizm „bycia pod wpływem afektu” i „wywierania afektywnego wpływu”, oraz wejściem do ontologii procesu, którą współcześnie odczytuje się również w ten sposób, że wiąże się z naciskiem na przekształcanie dostępnych zasobów językowych, a także z tworzeniem nowych po to, by móc się porozumieć.

Zapis doświadczeń: obiektywizacje

Aby podmiot mógł się rozwijać i komunikować społecznie, jego doświadczenia muszą być zapisywane jako produkty jego jaźni. Te tymczasowe zapisy, zwane tu obiektywizacjami, są kołem napędowym indywiduacji, czyli stawania się – ciągłego wykraczania poza to, co już jest, poza epistemologiczne zamknięcie w stronę nowego, w stronę otwarcia i uczenia się, w kierunku własnej transformacji.

Jeśli chcemy przejść od wewnętrznych do zewnętrznych różnic, musimy przejść od obszaru chaosu do komunikacji. Żeby wyrazić te wewnętrzne różnice na zewnątrz, potrzebujemy języka. Tutaj doświadczenie, czyli emocje i afekty, łączą się z wyrażaniem. Badanie mechanizmów przejścia między wskazanymi obszarami może dokonywać się w specyficzny sposób w ramach psychologii, a adekwatny opis tego przejścia i uchwycenie

jego istoty są domeną fenomenologii emocji. Niemniej filozoficzne zbadanie tego, jak znaczenia są pobudzane przez emocje i doświadczenie, dotyczy sfery indywidualizacji semantycznej.

To, co jest tu nazwane przejściem od wewnętrznych różnic intensywności do ich zewnętrznych odpowiedników po to, by utworzyć obiektywizacje znaczeń na powierzchni dyskursu, określa się w literaturze przedmiotu jako dynamiczny proces, który dzieje się „pomiędzy” doświadczeniem afektywnego wpływu i jego wywieraniem na innych. U Slabego sam „afekt nie może być uchwycony, nie może być «utrwalony», nie może być ujęty i przedstawiony intelektualnie ani opisowo” (Slaby, 2020: 283), ponieważ jest rozproszony w obszarze doświadczenia i wywierania wpływu. Trzeba więc podążać za nim stopniowo i odsłaniać go w „postępującym ruchu wyrażania” (Bowden, 2017: 224), gdzie to, co wyrażone, wpływa na kształt tego, co się wyraża. Dodatkowo otoczenie rozumiane jako jego *milieu*, w którym afekt ulega obiektywizacji, również wpływa na jego kształt. „Afekt jest dynamiczną otwartością i byciem-pomiędzy” (Slaby, 2020: 283), jest „skonstruowany jako twórczy wybuch, potencjalnie podlegający do przejścia z ustanowionego rozumienia w stronę nowych myśli i nowych dyskursywnych i praktycznych działań” (Slaby, 2020: 283). Deleuze wyjaśnia ten dynamizm na przykładzie procesu konstruowania eseju, gdzie widać relację między tym, co już napisane i sformułowane, a tym, co można jeszcze do niego włączyć, a co zależy od różnego rodzaju przeżyć. W eseju „myśl nie jest czymś od razu uformowanym, czymś co potrzebuje tylko zapisania. Pismo eseju [jest] walką, usiłowaniem wyartykułowania argumentu [...] jest ekspresywnym medium” (Bowden, 2017: 221). Deleuze wyjaśnia więc, że wyrażenie jest „eksplicacją, rozwinięciem, ewolucją” (1990: 14, 16, 18), „dynamicznym uskutecznianiem, dynamiczną realizacją” (Bowden, 2017: 221) wyrażającej się afektywności. Jednak nie możemy definitywnie stwierdzić, że coś zewnętrznego (na przykład emocja dana w spotkaniu) pobudza do czegoś wewnętrznego (doświadczenia). Temu procesowi rozpoznania potrzebne jest, jak wyjaśniliśmy już wcześniej, coś jeszcze, aby emocja zadziałała, pobudziła, a podmiot potrafił do niej się intencjonalnie odnieść – by mieć ją w świadomości, musi on ją nazwać, przejść od strony pasywnej językowo do aktywności językowej. Widać tu więc, że zwrot afektywny wymaga połączenia ze zwrotem lingwistycznym – afekt i język to tylko dwie strony tej samej monety. Niemniej nie jest też tak, że najpierw mamy do czynienia z emocją *ready-made and given*, a my tylko przyklejamy do niej etykietkę. Okazuje się bowiem, że proces uświadamiania sobie emocji (wprowadzania jej do świadomości) jest „stopniową determinacją” (Deleuze, 1994: 210–11) na wzór tej, która dokonuje się w trakcie formułowania wypowiedzi w eseju. Deleuze mówi więc, że „wyrażenie jest [...] ustanawianiem tego, co wyrażone” (1990: 14, 16, 18), ale jednocześnie „to, co wyrażone, komplikuje, wciąga do środka i zostaje implikowane w wyrażeniach” (Bowden, 2017: 222). Jeszcze raz na podkreślenie zasługuje „rola rozumienia w postępującym ruchu wyrażania” (Bowden, 2017: 224), gdy to, co już zrozumiane, wpływa na to, co dopiero się w rozumieniu konstytuuje. Zgodnie więc z regułą transdukcji powstające punkty odniesienia wpływają na genezę oraz produkcję sensu. Jeśli jeszcze dodatkowo uznamy, że „to, co wyrażone, nie jest w pełni uformowane” (Bowden, 2017: 221) przed wyrażeniem, to otrzymujemy koncepcję znaczenia, z pewnością nieimplikującą oddzielności

od podmiotu i samowystarczalności opartej na teorii obiektywnej substancjalnej pełni, do której dołącza się atrybuty, jak to ma miejsce w pracach Arystotelesa.

Do koncepcji afektywnego znaczenia należałoby jeszcze dodać ideę *searchlight* (Brown, Tucker, 2010: 235), która lepiej pozwala rozumieć stopniowe odsłanianie znaczenia i jednocześnie aktywny udział afektów w jego konstruowaniu. Pochodzi ona z pism Henriego Bergsona (1998: 198). Zgodnie z tym, co zostało sformułowane wcześniej, afekt jest tutaj również pewnym „poszukującym światłem”, które padając na coś, czyni to widzialnym dla już ustanowionej świadomości i rozwiewa jej wątpliwości, co umożliwia nadanie temu czemuś nazwy. Odkrycie staje się wtedy dostępne ogólnemu odbiorowi i komunikacji. Mechanizm ten działa również w drugą stronę – takie ustanowienie nazwy pozwala „zawiesić” na niej dotychczasowe znaczenie i szukać prawdy niżej, w jeszcze bardziej „niepoukładanej” rzeczywistości czy to psychicznej, czy też społecznej. Takie podejście uczy wrażliwości na nowe doświadczenia, nie pozwalając przeoczyć tego, co może pomóc w rozwikłaniu zagadki sensu. Wrażliwość ta może być również użyta po to, by dokładniej odczytywać znaczenia i intencje innych osób.

Zależności między tym, co już nazwane i umieszczone jako odnośnik w podmiotowym dyskursie, a tym, co jeszcze można uchwycić z przerw między tym dyskursem, oraz związku między przeżyciem i jego aktywnym wyrażaniem oraz ich wpływem na procesualne stawanie się można podsumować słowami Browna i Tuckera (2010: 236), którzy określają afekt jako

ważny, ponieważ wyznacza a-kognitywne i więcej-lub-mniej-niż-racjonalne modalności, przez które aktualna rzecz angażuje się w rzeczywiste działania. Co więcej afekt potwierdza nieokreśloną i zdarzeniową naturę konkretnych działań, gdy wyraża i następnie komplikuje materialny przepływ, w którym uczestniczy (Brown, Tucker, 2010: 236).

Wynika stąd, że afektywna aktywność przejawiająca się na poziomie społecznym w postaci komunikacji ma również swój wyraźny udział w komplikacji i adekwatnym porządkowaniu przepływów stawania się na poziomie wewnętrznym podmiotu. Afekt porusza się tu między myśleniem pojęciowym i racjonalnością w tym celu, by znaleźć swoje miejsce w działaniu. Ponownie to, co nazwane, może zatem uczestniczyć w budowaniu obszarów zdarzeń, które jeszcze nie zaistniały, ale również to, co jeszcze nie istnieje jako nazwane i uświadomione, może wpływać na racjonalne przejawy podmiotowości. Ostatecznie zaświadcza o tym również słynna *half second gap* (Massumi, 2002: 29, cyt. za: Brown, Tucker, 2010: 239). Półsekundowa przerwa w odbiorze doświadczeń „oznacza, że możemy jako podmioty czuć poza naszymi zdolnościami i możliwościami adekwatnego doświadczenia” (Brown, Tucker, 2010: 239). Według Patricii Clough (2007: 2, cyt. za: Brown, Tucker, 2010: 239) również różne technologie, które są przedłużeniem (lub zaburzeniem) podmiotowego doświadczenia, „pozwalają nam «widzieć» i «czuć» poza bieżącymi granicami naszych «organiczno-fizjologicznych obwarowań»”. Wyrażenie nie zawsze jest więc odpowiednikiem tego, co wyrażone, a to, co doświadczone, nie zawsze jest ostatecznie zdeterminowane przez to, co wyraża; między doświadczone a jego wyrażeniem może istnieć przerwa, z której nie wiadomo, co się wyłoni. Massumi mówi, że czujemy więcej niż to, na co pozwalają nam dostępne zasoby wyrażania, a nawet sposoby uświadamiania sobie. Język nie zawsze jest zatem przepustką do doświadczenia,

ale doświadczenie nie mogłoby być uświadomione bez języka. Systematyczne podążanie za afektywnym stawaniem się ma swój udział w produkcji znaczenia.

Powtarzając więc wstępny wywód dotyczący tworzenia kolejnych serii sensów i znaczeń na podstawie tych, które powstały wcześniej, co stoi za inauguracją idei stawania się i procesualności podmiotu dokonaną przez Simondona, możemy stwierdzić, że:

to, co było po prostu hałasem tła dla jednego poziomu, może mieć wartość informacyjną dla kolejnego. Z drugiej strony, co jest sygnałem dla jednego poziomu, może zostać doświadczone jako czysty hałas. Słowami Serresa: „Każdy poziom informacji funkcjonuje jako nieświadome dla globalnego poziomu graniczącego z nim, jako zamknięty i relatywnie izolowany system w efekcie na który para hałas–informacja, gdy przekroczy granicę, jest przełożona i którą kolejny system dekoduje lub rozszyfruje” (Serres, 1982, 80, cyt. za: Brown, Tucker 2010: 244; Brown, Tucker, 2010: 244)

i dalej:

ciało ludzkie w jego całości jest rozległym oceanem hałasu i sygnału. Jednakże, dzięki procesowi sukcesywnych reifikacji i integracji, bardziej wyrafinowane lub wyższego poziomu połączenia sygnału i hałasu pojawiają się jako świadomość [...] to, co się wyłania, to wynik łańcucha transformacji, gdzie to, co jest puszczone w obieg, nigdy nie jest ekwiwalentem tego, co otrzymywane i przekazywane dalej (Brown, Tucker, 2010: 244).

Ciało jest zawsze katalizatorem doświadczenia, podmiot otrzymuje hałas, przeżycia i emocje, a tworzy manifestacje oparte na wewnętrznych intensywnościach, które z kolei włączają się dzięki uświadomieniu i nazwaniu w łańcuch obiektywizacji i jako takie zostają wprowadzone do społecznego dyskursu oraz wymiany.

Podsumowanie

Współcześnie znajdujemy się w epoce postantropocentrycznej, w której człowiek jest już nie w centrum, ale „pomiędzy” wnętrzem i zewnątrzem, pomiędzy afektywnym wywieraniem wpływu a byciem pod wpływem afektu, w obszarze procesu, procesualnego stawania się, przejścia. W tym sensie mieści się on w simondiańskiej formule procesu dokonującego się między doświadczeniem, afektem a znakiem tego doświadczenia zapisanym na powierzchni dyskursu jako jego obiektywizacją, regułą rządzącą jego dalszym stawaniem się. Można więc powiedzieć, że każda kolejna obiektywizacja, tak jak kolejna warstwa simondiańskiego kryształu, staje się regułą rządzącą tworzeniem się kolejnych warstw morfologicznych zarówno w sensie biologii, jak i języka. Można też ująć to w ten sposób, że każda kolejna obiektywizacja, czyli pewien punkt odniesienia, umożliwia zejście głębiej po drabinie wrażliwości i dostrzeganie coraz bardziej skomplikowanych sensów oraz ich relacji. Każda taka obiektywizacja jest również pewnym światłem, które zakreśla krąg widzialności rzucający na rzeczy i sensory przez język. Nazwa stanowi tu symbol obiektywizacji, co powoduje, że podmiot może wytworzyć sieć językowych odniesień, w których, jako oświetlonych przez inne obszary graniczące z danym dyskursem, będzie mógł się łatwiej poruszać.

Obiektywizacje jako zapisy unikalnych doświadczeń mogą stanowić przejście między byciem pod wpływem afektu a wywieraniem afektywnego wpływu. W rezultacie są w stanie wypełnić spinozjańską przepaść między jednym a drugim simondiańskim procesem stawania się. Dochodzi do tego również deleuzjański proces przejścia od immanencji do transcendencji w wyrażeniu, które z jednej strony wypowiada, eksplikuje wnętrze, a z drugiej komplikuje je pod wpływem doświadczenia pochodzącego z zewnątrz. Natomiast w kwestii afektów można jeszcze dodać, że ta zależność nigdy nie zanika wraz z ustanowieniem obiektywnego sensu. Jest to proces rozciągnięty w czasie, dla którego dynamiczne uświadamianie w postaci języka może być jego jedyną realizacją.

Bibliografia

- Barry P. (2017), *Beginning Theory. An Introduction to Literary and Cultural Theory*, Manchester: Manchester University Press.
- Barthes R. ([1968] 1977), *The Death of the Author*, [w:] S. Heath (red.), *Roland Barthes: Image Music Text*, London: Fontana Press, s. 142–149.
- Bergson H. (1988), *Matter and Memory*, New York: Zone Books.
- Bowden S. (2017), *The Intensive Expression of the Virtual: Revisiting the Relation of Expression in Difference and Repetition*, „Deleuze Studies”, nr 11(2), s. 216–239.
- Braidotti R. (2014), *Po człowieku*, Warszawa: PWN.
- Brassier R. (2011), *Concepts and Objects*, [w:] L. Bryant, N. Srnicek, G. Harman (red.), *The Speculative Turn: Continental Materialism and Realism*, Melbourne: re.press Melbourne, s. 47–65.
- Brown S.D., Tucker I. (2010), *Eff the Ineffable: Affect, Somatic Management, and Mental Health Service User*, [w:] M. Gregg, G.J. Seigworth (red.), *The Affect Theory Reader*, Durham–London: Duke University Press, s. 229–249.
- Carroll L. (2001), *O tym, co Alicja odkryła po drugiej stronie lustra*, Warszawa: Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media.
- Clough P. (2007), *Introduction*, [w:] P. Clough, J. Halley (red.), *The Affective Turn: Theorizing the Social*, Durham, N.C.: Duke University Press, s. 1–33.
- DeLanda M. (2011), *Intensive Science and Virtual Philosophy*, London–New Delhi–New York–Sydney: Bloomsbury.
- Deleuze G. (1990), *Expressionism in Philosophy: Spinoza*, New York: Zone Books.
- Deleuze G. (1994), *Difference and Repetition*, London: Athlone.
- Deleuze G. (1997), *On Four Poetic Formulas that Might Summarize the Kantian Philosophy*, [w:] tegoż, *Essays. Critical and Clinical*, Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 27–35.
- Deleuze G. (2011), *Logika sensu*, Warszawa: PWN.
- Derrida J. (2010), *Dissemination*, New York: Continuum.
- Dijk T.A. van, Kintsch W. (1983), *Strategies of Discourse Comprehension*, New York–London: Academic Press.

- Finch G. (1998), *How to Study Linguistics*, London–New York: Palgrave.
- Foucault M. (2006), *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych*, Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria.
- Heaney C. (2018), *Pursuing joy with Deleuze: Transcendental empiricism and affirmative naturalism as worldly practice*, „Deleuze and Guattari Studies”, nr 12(3), s. 374–401.
- Kartezjusz (2002), *Rozprawa o metodzie właściwego kierowania rozumem i poszukiwania prawdy w naukach*, Kraków: Zielona Sowa.
- Kłos-Czerwińska P. (2015), *Discourse: An Introduction to van Dijk, Foucault and Bourdieu*, Wrocław–Washington: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu.
- Kłos-Czerwińska P. (2018), *Koncepcja czasu, sensu i sprawczości w pracach Maurice’a Blanchota oraz Gillesa Deleuze’a*, „Sensus Historiae. Studia Interdyscyplinarne”, nr XXXII(3), s. 95–106.
- Massumi B. (1995), *The Autonomy of Affect*, „Cultural Critique”, nr 31, s. 83–109.
- Massumi B. (2002), *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*, Durham, N.C.: Duke University Press.
- Mills S. (2016), *Gilbert Simondon. Information, Technology and Media*, London–New York: Rowman & Littlefield.
- Sedgwick Kosofsky E., Frank A. (1995), *Shame in the Cybernetic Fold: Reading Silvan Tomkins*, [w:] E. Sedgwick Kosofsky, A. Frank (red.), *A Shame and its Sisters. A Silvan Tomkins Reader*, New York: Duke University Press, s. 1–28.
- Serres M. (1982), *The Origin of Language: Biology, Information Theory, and Thermodynamics* [w:] J.V. Harari, D. Bell (red.), *Hermes: Literature, Science, Philosophy*, Baltimore, Md.: Johns Hopkins University, s. 71–83.
- Simondon G. (1964), *L’individu et sa genèse physico-biologique*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Slaby J. (2012), *Affective Self-Construal and the Sense of Ability*, „Emotion Review”, nr 4(2), s. 151–156.
- Slaby J. (2020), *Atmospheres – Schmitz, Massumi, and Beyond*, [w:] F. Riedel, J. Torvinen (red.), *Music as Atmosphere: Collective Feelings and Affective Sounds*, New York: Routledge, s. 274–285.
- Spinoza B. (1954), *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, Warszawa: PWN.
- Stiegler B. (2014), *Symbolic Misery*, vol. 1: *The Hyperindustrial Epoch*, Cambridge: polity.

<https://doi.org/10.25312/j.10364>

Radosław Lis <https://orcid.org/0000-0002-6801-1799>
Casimir Pulaski University of Radom
e-mail: r.lis@urad.edu.pl

Das propagandistische Bild der Polen und der Juden in der „Krakauer Zeitung“ 1939–1945

The propagandistic image of Poles and Jews in the “Krakauer Zeitung” 1939–1945

Abstrakt

Der Beitrag untersucht das propagandistische Bild der Polen und der Juden in der von den nationalsozialistischen Besatzungsbehörden im Generalgouvernement herausgegebenen „Krakauer Zeitung“ in den Jahren 1939–1945. Ziel der Studie ist es, zentrale sprachliche und propagandistische Strategien zu rekonstruieren, mit denen die Zeitung Feindbilder erzeugte, gesellschaftliche Wahrnehmungen steuerte und die deutsche Besatzungspolitik legitimierte. Das Untersuchungsmaterial bilden ausgewählte Pressebeiträge und darin verwendete Bezeichnungen, Metaphern und stereotype Zuschreibungen, die sich auf Polen und Juden beziehen. Methodisch folgt der Artikel einem historisch-linguistischen und diskursanalytischen Zugang, der presssprachliche Mittel im politischen und ideologischen Kontext des Nationalsozialismus interpretiert. Die Analyse zeigt, dass die Polen vor allem als chaotisch, kriminell, minderwertig und bedrohlich dargestellt wurden, während Juden systematisch entmenschlicht, dämonisiert und mit biologisierenden und kriminalisierenden Metaphern belegt wurden. Daraus ergibt sich, dass die „Krakauer Zeitung“ nicht nur ein Medium der Informationsvermittlung, sondern ein Instrument ideologischer Herrschaft, gesellschaftlicher Manipulation und nationalsozialistischer Informationskriegsführung war.

Schlüsselwörter: Sprachmanipulation, Generalgouvernement, Nationalsozialismus, Besatzungspresse

Abstract

This article examines the representation of Poles and Jews in the “Krakauer Zeitung,” a German-language newspaper published by the Nazi occupation authorities in the General Government between 1939 and 1945.

The aim of the study is to reconstruct the main linguistic strategies through which the newspaper created enemy images, shaped social perception, and legitimized the occupation policy of the Third Reich. The material consists of selected press articles as well as the labels, metaphors, and stereotypical characterizations used to describe Poles and Jews. Methodologically, the article adopts a historical-linguistic and discourse-analytical approach, interpreting press language within the broader political and ideological framework of National Socialism. The analysis demonstrates that Poles were primarily portrayed as chaotic, criminal, inferior, and threatening, while Jews were systematically dehumanized, demonized, and represented through biological and criminalizing metaphors. The study concludes that the “Krakauer Zeitung” functioned not merely as a source of information, but as an instrument of ideological domination, social manipulation, and Nazi information warfare.

Keywords: linguistic manipulation, General Government, Nazism, occupation press

Einleitung

Über viele Jahre hinweg übten die Nationalsozialisten nicht nur im Deutschen Reich, sondern auch in weiten Teilen Europas eine umfassende und nahezu uneingeschränkte Herrschaft aus. In diesem Zeitraum durchdrang ihre Ideologie – vermittelt unter anderem durch einen charakteristischen, propagandistisch geprägten Sprachgebrauch – nahezu alle Bereiche des gesellschaftlichen Lebens, sowohl in Deutschland als auch in den von ihnen im Zweiten Weltkrieg besetzten und unterworfenen Regionen. Auch in Polen waren sich die Besatzungsbehörden dessen bewusst, dass Sprache und Propaganda äußerst wirkungsvolle Instrumente politischer Kontrolle darstellen (Lis, 2008: 8).

Pressewesen im Generalgouvernement

Zum Herrschaftssystem der Nationalsozialisten gehörte in den besetzten polnischen Gebieten unter anderem die Einrichtung einer neu konzipierten Presse, die der deutschen Propaganda als zentrales Instrument zur Indoktrination und Verhaltenssteuerung des Volkes diente (Kołtunowski, 1990: 15). Neben der Beseitigung des polnischen und jüdischen Besitzes, Vernichtung der Intelligenz, Aufhebung polnischer Straßen- und Ortsnamen, Auflösung aller bisher funktionierenden polnischen Organisationen, betraf diese Entpolonisierung auch Verdrängung der polnischen Sprache aus der Öffentlichkeit und somit die Auslöschung der polnischen Kunst, Kultur, Literatur und Presse. Anstelle der von den polnischen Publizisten verfassten Druckschriften gründete man bereits 1939 neue, von den deutschen Verfassern und Propagandisten beeinflusste Tageszeitungen (Sobczak, 1988: 366–367). Neben den polnischsprachigen, von den nationalsozialistischen Machthabern kontrollierten Massenmedien – „Nowy Kurier Warszawski“, „Goniec Krakowski“, „Gazeta Lwowska“, „Kurier Częstochowski“ (Głowiński, 2000: 45) – trat auf die Stelle der vollständig verbotenen freien Druckerzeugnisse auch eine neuartige Besatzungspresse in der deutschen Sprache. Dieser deutschsprachigen Presse ist ein bedeutender Beitrag zuzurechnen, wenn es um die Beeinflussung der Besetzer im Sinne des nationalsozialistischen Systems geht (Jockheck, 2006: 80–81).

Es besteht kein Zweifel daran, dass das nationalsozialistische Regime Druckerzeugnisse als ein zentrales Mittel zur Ausweitung und Konsolidierung seiner Macht einsetzte.

Diese Beobachtung trifft nicht nur auf die Gebiete des Deutschen Reiches zu. Vielmehr entwickelte sich die Pressepropaganda auch im Generalgouvernement zu einem der zentralen Instrumente der deutschen Besatzungspolitik. Die annektierten Teile des polnischen Staates sollten dabei möglichst schnell einer systematischen „Entpolonisierung“ und „Eindeutschung“ unterzogen werden (Valentin, 1999: 624–625).

„Krakauer Zeitung“

„Krakauer Zeitung“ war ein 1939 von den nationalsozialistischen Besatzern im Generalgouvernement gegründetes Tagesblatt. Bereits wenige Monate nach dem deutschen Überfall auf Polen konkretisierten sich die Pläne zur Etablierung einer deutschsprachigen Pressepublikation für die Bedürfnisse der Besatzungsverwaltung. Die erste Ausgabe erschien am 12. November 1939, während die letzte Nummer am 17. Januar 1945 veröffentlicht wurde (Jockheck, 2006: 99). Das Blatt wurde im gesamten Distrikt Krakau vertrieben und war – mit Ausnahme gesetzlicher Feiertage – von Dienstag bis Sonntag erhältlich. Der Umfang der Zeitung variierte im Untersuchungszeitraum beträchtlich und lag zwischen vier und zwanzig Seiten (Kołtunowski, 1990: 15). Auch die tägliche Gesamtauflage unterlag Schwankungen und bewegte sich zwischen 50.000 und 160.000 Exemplaren, was auf ihre Bedeutung als zentrales Propagandainstrument im Generalgouvernement verweist (Jockheck, 2006: 111).

Im Allgemeinen lässt sich feststellen, dass sich die Redaktion der „Krakauer Zeitung“ auf eine begrenzte Anzahl thematischer Schwerpunkte konzentrierte, darunter Kultur, Unterhaltung, Wirtschaft und Sport. Vorrangig jedoch dominierte der Bereich der Politik. Die Zeitung verbreitete kontinuierlich propagandistisch gefärbte aktuelle politische Nachrichten aus dem In- und Ausland. Dieses Vorgehen entsprach den zentralen Zielsetzungen des nationalsozialistischen Regimes, das bestrebt war, die vermeintliche Stärke, Geschlossenheit und Überlegenheit des Deutschen Reiches zu beweisen und zugleich seine Herrschaft im Generalgouvernement zu legitimieren (Jockheck, 2006: 112).

Die Presse war von Beginn an als eines der zentralen Instrumente der Propaganda im Generalgouvernement. Der propagandistisch kontrollierten Informationsvermittlung wurde systematisch Priorität eingeräumt. Die zentrale Aufgabe der Redakteure bestand darin, die propagandistischen Vorgaben der nationalsozialistischen Besatzungsbehörden in einer für die Leserschaft möglichst akzeptablen Form darzustellen (Jockheck, 2006: 80–81).

Es ist hervorzuheben, dass diese Form der Presse – insbesondere die Tageszeitungen – auf eine vergleichsweise breite Nachfrage stieß (Jockheck, 2006: 134). Zu berücksichtigen ist jedoch dabei, dass das beträchtliche Interesse der Leser weniger auf der inhaltlichen Qualität dieser Publikationen beruhte, sondern primär auf ihrem faktischen Monopol als einzige verfügbare Quelle aktueller Informationen (Głowiński, 2000: 44–45).

Propagandasprache

Dass der strategische Einsatz von Sprache und Propaganda einen wesentlichen Bestandteil der nationalsozialistischen Manipulation des deutschen Volkes bildete, gilt als unbestritten. Nachrichtensendungen und politische Beiträge sind grundsätzlich nicht in der Lage, gesellschaftliche Realität vollständig wertneutral abzubilden (Mackensen, 1971: 143). In der Zeit des Nationalsozialismus zählten Druckschriften zu den am weitesten verbreiteten und günstigsten Informationsquellen der Bevölkerung. Die Propagandisten erkannten das enorme Potenzial dieser Medien und setzten sie gezielt ein – ohne moralische Skrupel und oftmals in radikal zugespitzter Form. Durch die konsequente Instrumentalisierung von Sprache und Presse in nahezu allen politischen und gesellschaftlichen Bereichen verfolgte das Regime seine ideologischen und repressiven Ziele mit einer Effizienz, die ohne diese Mittel der Massenbeeinflussung kaum zu erreichen gewesen wäre (Koftunowski, 1995: 179–180).

Die Sprache stellte eines der zentralen Werkzeuge der NS-Propaganda dar und trat in den Massenmedien als Instrument einer strikt erfolgsorientierten Kommunikationsstrategie auf. Die Nazis waren sich der Notwendigkeit bewusst, ein homogenes und bedingungslos gefügiges „Volkskollektiv“ zu formen, das ihre Ideologie verinnerlichte und deren weltanschauliche Prämissen widerspruchlos übernahm. Propaganda und Gewalt bildeten dabei die wesentlichen Mittel, um das gesamte öffentliche Leben der Kontrolle der Partei zu unterwerfen, oppositionelle Stimmen zu marginalisieren und die Bevölkerung schrittweise mit der eigenen Ideologie zu durchdringen – oftmals, ohne dass die Betroffenen den manipulativen Charakter dieser Prozesse erkannten (Schmitz-Berning, 1998: 475–476).

Die politische Sprache wie auch die propagandistische Ausdrucksweise dienten folglich weniger der neutralen Vermittlung von Informationen als vielmehr der gezielten Einflussnahme auf das Bewusstsein der Rezipienten. Ihr primäres Ziel bestand darin, bestimmte Einstellungen und Verhaltensweisen hervorzurufen oder zumindest die Wahrscheinlichkeit ihres Auftretens bedeutsam zu erhöhen (Wojtasik, 1973: 37).

Polen

Die Presse galt dem Regime als ein bereites Propagandainstrument. Viel Platz wurde in der „Kraakauer Zeitung“ den ehemaligen polnischen Regierungsschichten eingeräumt. Man versprach der Bevölkerung die Befreiung von „entsetzlichen Missständen“ und „Folgen einer unglaublichen Misswirtschaft“ der bisherigen Verwaltung (Vgl. *Jeder Pole muss arbeiten*, 1939: 3), einer gewissenlosen Clique (Vgl. *Schreckensszenen im brennenden Warschau*, 1944: 2), die „das Land von Katastrophe zu Katastrophe geführt“ hätte (Vgl. *Programmatische Erklärung Dr. Franks*, 1939: 1).

Nicht nur die ehemalige Führungsschicht, sondern auch die am 30. September 1939 in Paris gebildete polnische Exilregierung („Politischer Witz“, „Hasardeure und Deserteure“, „Emigrantencliquen“, „fiktive polnische Regierung“ (Vgl. *Rydz-Śmigły im Gefängnis*, 1940: 1), „die so genannte polnische Emigrantenregierung“ (Vgl. *Ein neues Opfer der*

englischen Politik: Emigrantengeneral Sikorski beseitigt, 1943: 1), „Gruppe polnischer Reaktionäre“ (Vgl. *Die exzentrischen Polen*, 1943: 1–2) in Misskredit zu bringen, war eines der grundsätzlichen Anliegen deutscher Propaganda im Generalgouvernement.

Zahlreiche Berichte in der „Krakauer Zeitung“ warnten auch wiederholt vor dem „verbrecherischen Verhalten“ (Vgl. *Polnisches Flintenweib hetzte zum Mord*, 1940: 1), das angeblich nicht nur vom regulären polnischen Militär, das die Deutschen „in viehischer Weise zu Tode gequält hätte“ (Vgl. *Sondergericht Lodz gegen zwei Deutschenmörder*, 1940: 1), sondern auch von verschiedensten politisch motivierten bewaffneten Banden (Vgl. *Flüchtlinge, Banden, Juden – so fing es an*, 1940: 1) ausging. Das Land litt unter den Verbrechern (Vgl. *Banden überfallen Bauernkaten*, 1939: 5), Banditen (Vgl. *Banditennester ausgehoben – bei 30 Grad unter Null*, 1942: 5–6), Untermenschen (Vgl. *Weit über 1 Million Ukrainer Opfer des polnischen Terrors*, 1940: 1–2), dem polnischen Fremdvolk (Vgl. *Deutsches Beamtentum im Osten*, 1940: 1–2), untergeordneten und fremden Volkstum (Vgl. *Die Partei – Mahner und Führungsfaktor*, 1940: 7–8; *Der Blick aufs Ganze*, 1941: 1–2), dem hasserfüllten polnischen Staat (Vgl. *Die deutsche Mission im Weichselraum*, 1940: 6), dessen bestialische Grausamkeiten (Vgl. *Die Reklameleiche*, 1940: 1–2) den Deutschen im besetzten Polen zu einer starken seelischen Belastung wurde (Vgl. *Arbeiter und Künstler im grünen Rock*, 1940: 6). Man beschuldigte die mordgierige Menge (Vgl. *Sühne für abscheuliche Misshandlung abgestürzter Flieger*, 1940: 1–2) zahlreicher Gewalttätigkeiten (Vgl. *Von der Kirche zum Deutschenmord*, 1940: 1), sadistischer Grausamkeit, blindwütenden Hasses (Vgl. *Sühne für abscheuliche Misshandlung abgestürzter Flieger*, 1940: 1), blutigen Ausschreitungen (Vgl. *Die „Jüdische Weltpest“ in Tschenschow*, 1944: 8), satanischer Taten“ (Vgl. *Von der Kirche zum Deutschenmord*, 1940: 1), unmenschlichsten Grausamkeiten und Bestialitäten (Vgl. *Die Ankläger*, 1943: 1–2). Auch solche Begriffe wie Polengräuel, Gräueltaten (Vgl. *Jetzt über 58 000 Morde an Deutschen festgestellt*, 1940: 1), Mörder (*Galizien vor einem Jahr und heute gesehen. Erfolge deutscher Führung auch in diesem Raum*, 1942: 3), Peiniger (Vgl. *Sühne für abscheuliche Misshandlung abgestürzter Flieger*, 1940: 1–2), Barbaren (Vgl. *Weit über 1 Million Ukrainer Opfer des polnischen Terrors*, 1940: 1–2), Ungeziefer (Vgl. *Die Judengesetze in Frankreich*, 1942: 2) usw. waren in den Artikeln der „Krakauer Zeitung“ an der Tagesordnung.

Juden

Die Juden, also der Hauptfeind NS-Deutschlands, waren stets in negativem Sinn als ein durchaus fremdes Volk bezeichnet (Vgl. *Aus fremden Redaktionen*, 1944: 2). Der Nationalsozialismus, dessen letztes Ziel die Entfernung der Juden überhaupt war, plädierte dafür, den germanischen Stamm so sehr als möglich von „fremdartigen Bestandteilen“ (Vgl. *Politische Soldaten*, 1939: 1–2) rein zu erhalten.

Die permanente Hetze gegen die Juden, die stereotype Darstellung der Nation in negativen Kontexten, verächtliche Bezeichnungen für die als rassistisch und moralisch minderwertig deklarierten Juden waren charakteristisch auch für die „Krakauer Zeitung“.

Schon beim Angriff auf Polen stellten die deutschen Propagandisten die Entfernung des Judentums aus dem europäischen Bereich als entscheidenden Beitrag zur Lösung der Judenfrage in Aussicht. Das Ungeziefer (Vgl. *Die „Jüdische Weltpest“ in Tschenschostochau*, 1944: 8) soll aus ganz Europa verschwinden. Man suggerierte ein baldiges Ende des großen Unglücks (Vgl. *Polen verprügeln jüdische Wucherer*, 1940: 3) und dieser jahrhundertelangen Plage (Vgl. *Die „Lehranstalt der Weisen Lublins“*, 1942: 5). Das blutsaugende Parasitenleben (Vgl. *Deutsche Handwerker in jüdischer Hand*, 1943: 1) durfte also nicht mehr existieren.

Man warnte auch oft vor dem wahren Gesicht des Weltjudentums (Vgl. *Die Auserwählten*, 1943: 1) und Vergiftung der Volksmassen (Vgl. *Klassische Juden Herrschaft*, 1942: 1). Die jüdische Weltpest wurde auch der größten Grausamkeiten beschuldigt. Die jüdischen Mörder (Vgl. *Das Herz Polens ein Judennetz*, 1940: 1) hätten beispielsweise für den Blutbad von Katyn (Vgl. *Die Henkersknechte waren Juden*, 1943: 1), d. h. die Massaker der polnischen Offiziere Verantwortung tragen sollen.

Der einzige Ausweg könnte also die Unschädlichmachung der Parasiten sein (Vgl. *Die Auserwählten*, 1943: 1), denn Vernichtung der jüdischen Seuche (Vgl. *Judenproblem in Ungarn*, 1944: 1) sei eine moralische Verpflichtung gewesen, deren Erfüllung der ganzen Menschheit zum Heil gereichen müsste (Vgl. *Bewährung im Sinn europäischer Mitarbeit*, 1944: 5–6). Neben der Seuche bediente sich die nationalsozialistische Propaganda in der „Krakauer Zeitung“ auch anderer Begriffe, die an die Juden gerichtet waren: Schädlinge, die jedem einzelnen Schaden zufügen (Vgl. *Politische Soldaten*, 1939: 1–2), Mischlinge (Vgl. *Die „Jüdische Weltpest“ in Tschenschostochau*, 1944: 8), Eiterbeule (Vgl. *Die ungarische Judenfrage. Erklärungen eines Pfarrers*, 1944: 2), Spaltfilz (Vgl. *Europas Sozialismus gegen jüdischen Bolschewismus*, 1943: 1), Piraten (Vgl. *Jüdische Schiebungen in Anatolien*, 1940: 1), Blutsauger (Vgl. *Das Gebot der Stunde: Höchster Kräfteinsatz*, 1944: 1), Verbrecher (Vgl. *Wie war es doch damals?*, 1944: 1–2), Krebsgeschwür, das sich weltweit ausbreitet (Vgl. *Politische Soldaten*, 1939: 1–2) und das man aus dem Leibe des Staates herauschneiden muss (Vgl. *Ein Schutzwall für das Nebenland*, 1944: 5) uvm.

Die obigen Beispiele für die Sprachmanipulation stellen lediglich eine exemplarische Auswahl dessen zu dar, was vom nationalsozialistischen Regime im Dritten Reich hervorgebracht wurde. Die Verdrängung oder gar Vernichtung der polnischen und jüdischen Bevölkerung wurde zu einer vermeintlich existenziellen nationalen Aufgabe erklärt. Durch radikal antipolnische und antijüdische Rhetorik versuchte das Regime, politische Konkurrenten zu überbieten, diese als angebliche Bedrohung für die europäische Ordnung zu präsentieren und zugleich nationalistisch orientierte Kreise zu mobilisieren und ideologisch zu integrieren.

Schlussbetrachtung

Wörter besitzen das Potenzial, Bewusstsein zu formen und soziale Wirklichkeit sprachlich zu gestalten. In totalitären und autoritären Systemen kommt der Sprache daher eine besonders zentrale Funktion zu. Die Nationalsozialisten beriefen sich – stärker als nahezu

jede andere politische Bewegung des 20. Jahrhunderts – auf die Kraft der Sprache, der sie einen herausragenden Stellenwert im Rahmen ihrer Ideologie und Herrschaftspraxis zuschrieben. Sie erkannten klar die politische Relevanz von Sprache und instrumentalisieren diese systematisch unter dem Aspekt der massenorientierten Einflussnahme (Grieswelle, 1984: 18–19).

Politik und Sprache stehen in einem untrennbaren Zusammenhang, da politische Handlungsfähigkeit und die Etablierung gesellschaftlicher Ordnungsstrukturen nur dann möglich sind, wenn politische Ziele klar formuliert, gebündelt und wirksam kommuniziert werden. Aus diesem Grund ist Sprache für politische Akteure ein unverzichtbares Instrument: Sie dient dazu, politische Absichten darzulegen, Programme durchzusetzen, angestrebte Ziele zu legitimieren und Zustimmung in der Bevölkerung zu erzeugen (Bergsdorf, 1991: 19). Sprache tritt dabei als zentrales Medium der Meinungsbildung, -verbreitung und -änderung auf. Darüber hinaus ermöglicht sie den Austausch von Positionen, unterstützt Entscheidungsprozesse und dient deren Verteidigung im öffentlichen Diskurs (Bachem, 1979: 11).

Sprache stellt somit einen festen Bestandteil politischen Handelns dar. Man kann sie sogar als eine der grundlegenden Voraussetzungen politischer Praxis bezeichnen. Ihre Wirkmacht gründet insbesondere in ihrem handlungsbezogenen Charakter. Wörter treten nicht lediglich als neutrale Bedeutungsträger auf, sondern besitzen das Potenzial, Handlungen auszulösen – mit ihnen lässt sich lügen, beleidigen, verleumden, denunzieren, aufdecken, und im Extremfall sogar töten oder Kriege legitimieren und gewinnen. Sprache kann, bildlich gesprochen, wie eine Waffe Verwundungen und Verletzungen hervorrufen und erweist sich damit als ein zentrales Machtinstrument im politischen Raum (Schiewe, 1998: 194).

Ohne Zweifel üben linguistische Faktoren einen erheblichen Einfluss auf menschliches Denken und Handeln aus – ein Umstand, dessen sich politische Machthaber in besonderem Maße bewusst sind und den sie gezielt zu nutzen wissen. Sprache nimmt in der Politik eine zentrale Stellung ein, sie gehört zu den grundlegenden Voraussetzungen jeglicher politischer Praxis. Es ist daher keineswegs übertrieben festzustellen, dass Politik in hohem Maße auf Sprache angewiesen ist (Klaus, 1969: 44).

Zwischen einem politischen System und der darin verwendeten politischen Sprache besteht ein reziprokes Verhältnis: politische Strukturen prägen die sprachlichen Ausdrucksformen, während die Sprache zugleich die politische Wirklichkeit konstruiert und stabilisiert. Insgesamt lässt sich festhalten, dass sich politische Realität und Sprache gegenseitig bedingen und andauernd beeinflussen (Lis, 2008: 14).

Das nationalsozialistische Regime erhob Sprache und Medien zu zentralen Instrumenten der Kriegsführung. In der „Krakauer Zeitung“ dienten sie der systematischen Verbreitung von Desinformation, der gezielten Beruhigung breiter Bevölkerungsschichten oder – im Gegenteil – der bewussten Erzeugung von Unruhe in ausgewählten Kreisen. Über sprachlich-mediale Strategien konnten politische und militärische Absichten entweder verschleiert oder vorgetäuscht werden. Durch propagandistische Aussagen, die in der „Krakauer Zeitung“ stets verbreitet wurden, steuerten die Nationalsozialisten maßgeblich die öffentliche Wahrnehmung und instrumentalisieren diese für ihre strategischen

Planungen. Ihnen gelang es, Erwartungen zu formen, Täuschungen zu verbreiten und Informationsprozesse aktiv zu kontrollieren. Auf diese Art und Weise machten sie Information und Desinformation zu einem eigenständigen Instrument der Gewalt und etablierten damit gewissermaßen eine neue Form der Kriegsführung: den Informationskrieg.

Die „Krakauer Zeitung“ stellt ein vortreffliches Beispiel für die von den Nationalsozialisten systematisch betriebene sprachliche Manipulation dar. Die Analyse ausgewählter Artikel des Blattes verdeutlicht, in welchem Maße durch den gezielten Einsatz spezifischer Sprachmittel die Meinungsbildung der unter der Besatzung lebenden Bevölkerung beeinflusst werden sollte und auf welche Weise ein ideologisch strukturiertes Bild der politischen Ereignisse sprachlich konstruiert und vermittelt werden konnte.

Primärliteratur

- Arbeiter und Künstler im grünen Rock* (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 45, S. 6.
- Aus fremden Redaktionen* (1944), „Krakauer Zeitung“, Vol. 124, S. 2.
- Banden überfallen Bauernkaten* (1939), „Krakauer Zeitung“, Vol. 10, S. 5.
- Banditennester ausgehoben – bei 30 Grad unter Null* (1942), „Krakauer Zeitung“, Vol. 33, S. 5–6.
- Bewährung im Sinn europäischer Mitarbeit* (1944), „Krakauer Zeitung“, Vol. 274, S. 5–6.
- Das Gebot der Stunde: Höchster Kräfteinsatz* (1944), „Krakauer Zeitung“, Vol. 217, S. 1.
- Das Herz Polens ein Judennetz* (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 259, S. 1.
- Der Blick aufs Ganze* (1941), „Krakauer Zeitung“, Vol. 17, S. 1–2.
- Deutsche Handwerker in jüdischer Hand* (1943), „Krakauer Zeitung“, Vol. 222, S. 1.
- Deutsches Beamtenum im Osten* (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 254, S. 1–2.
- Die „Jüdische Weltpest“ in Tschenschostochau* (1944), „Krakauer Zeitung“, Vol. 124, S. 8.
- Die „Lehranstalt der Weisen Lublins“* (1942), „Krakauer Zeitung“, Vol. 127, S. 5.
- Die Ankläger* (1943), „Krakauer Zeitung“, Vol. 93, S. 1–2.
- Die Auserwählten* (1943), „Krakauer Zeitung“, Vol. 246, S. 1.
- Die deutsche Mission im Weichselraum* (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 123, S. 6.
- Die exzentrischen Polen* (1943), „Krakauer Zeitung“, Vol. 255, S. 1–2.
- Die Henkersknechte waren Juden* (1943), „Krakauer Zeitung“, Vol. 92, S. 1.
- Die Judengesetze in Frankreich* (1942), „Krakauer Zeitung“, Vol. 185, S. 2.
- Die Partei – Mahner und Führungsfaktor* (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 254, S. 7–8.
- Die Reklameleiche* (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 20, S. 1–2.
- Die ungarische Judenfrage. Erklärungen eines Pfarrers* (1944), „Krakauer Zeitung“, Vol. 124, S. 2.

Ein neues Opfer der englischen Politik: Emigrantengeneral Sikorski beseitigt (1943), „Krakauer Zeitung“, Vol. 159, S. 1.

Ein Schutzwall für das Nebenland (1944), „Krakauer Zeitung“, Vol. 217, S. 5.

Europas Sozialismus gegen jüdischen Bolschewismus (1943), „Krakauer Zeitung“, Vol. 111, S. 1.

Flüchtlinge, Banden, Juden – so fing es an (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 254, S. 1.

Galizien vor einem Jahr und heute gesehen. Erfolge deutscher Führung auch in diesem Raum (1942). „Krakauer Zeitung“, Vol. 187, S. 3.

Jeder Pole muss arbeiten (1939), „Krakauer Zeitung“, Vol. 2, S. 3.

Jetzt über 58 000 Morde an Deutschen festgestellt (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 35, S. 1.

Judenproblem in Ungarn (1944), „Krakauer Zeitung“, Vol. 86, S. 1.

Jüdische Schiebungen in Anatolien (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 108, S. 1.

Klassische Judenherrschaft (1942), „Krakauer Zeitung“, Vol. 142, S. 1.

Polen verprügeln jüdische Wucherer (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 77, S. 3.

Politische Soldaten (1939), „Krakauer Zeitung“, Vol. 18, S. 1–2.

Polnisches Flintenweib hetzte zum Mord (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 4, S. 1

Programmatische Erklärung Dr. Franks (1939), „Krakauer Zeitung“, Vol. 1, S. 1.

Rydz-Śmigły im Gefängnis (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 254, S. 1.

Schreckensszenen im brennenden Warschau (1944), „Krakauer Zeitung“, Vol. 218, S. 2.

Sondergericht Lodz gegen zwei Deutschenmörder (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 13, S. 1.

Sühne für abscheuliche Misshandlung abgestürzter Flieger (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 16, S. 1–2.

Von der Kirche zum Deutschenmord (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 39, S. 1.

Weit über 1 Million Ukrainer Opfer des polnischen Terrors (1940), „Krakauer Zeitung“, Vol. 56, S. 1–2.

Wie war es doch damals? (1944), „Krakauer Zeitung“, Vol. 19, S. 1–2.

Literaturverzeichnis

Bachem R. (1979), *Einführung in die Analyse politischer Texte*, München: Oldenbourg Verlag.

Bergsdorf W. (1991), *Zur Entwicklung der Sprache der amtlichen Politik in der Bundesrepublik Deutschland*, [In:] F. Liedtke, M. Wengeler, K. Böke (Hrsg.), *Begriffe besetzen. Strategien des Sprachgebrauchs in der Politik*, Opladen: Westdeutscher Verlag, S. 19–33.

Głowiński T. (2000), *O nowy porządek europejski. Ewolucja hitlerowskiej propagandy politycznej wobec Polaków w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Grieswelle D. (1984), *Rhetorik und Politik. Kulturwissenschaftliche Studien*, Stuttgart: Metzlersche J.B. Verlagsbuchhandlung.

Jockheck L. (2006), *Propaganda im Generalgouvernement. Die NS-Besatzungspresse für Deutsche und Polen 1939–1945*, Osnabrück: Fibre Verlag.

Klaus G. (1972), *Sprache der Politik*, Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Kołtunowski P. (1990), *Strategia propagandy hitlerowskiej w Generalnym Gubernatorstwie na podstawie „Krakauer Zeitung” (1939–1945). Studium historyczno-filologiczne*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Kołtunowski P. (1995), *Metody kształtowania morale wojennego na podstawie tekstów przemówień ministra propagandy III Rzeszy Josepha Goebbelsa z okresu drugiej wojny światowej (1939–1945). Aspekt argumentacyjno-psychologiczny*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Liedtke F., Wengeler M., Böke K. (Hrsg.) (1991), *Begriffe besetzen. Strategien des Sprachgebrauchs in der Politik*, Opladen: Westdeutscher Verlag.

Lis R. (2008), *Propagandasprache im Dritten Reich anhand der NS-Besatzungspresse im Generalgouvernement*, München: Grin Verlag.

Mackensen L. (1971), *Die deutsche Sprache in unserer Zeit. Zur Sprachgeschichte des 20. Jahrhunderts*, Heidelberg: Quelle & Meyer.

Schiewe J. (1998), *Die Macht der Sprache. Eine Geschichte der Sprachkritik von der Antike bis zur Gegenwart*, München: Verlag C.H. Beck.

Schmitz-Berning C. (1998), *Vokabular des Nationalsozialismus*, Berlin: Verlag Walter de Gruyter.

Sobczak J. (1988), *Polska w propagandzie i polityce III Rzeszy w latach 1939–1945*, Poznań: Instytut Zachodni.

Valentin V. (1999), *Geschichte der Deutschen*, Köln: Kiepenheuer & Witsch Verlag.

Wojtasik L. (1973), *Zarys psychologii propagandy*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

<https://doi.org/10.25312/j.10422>

Katarzyna Roszkowska-Bachanek <https://orcid.org/0000-0002-7060-5393>
The University of Silesia
e-mail: katarzyna.roszkowska@us.edu.pl

Impact of language anxiety on speaking in English in the group of male and female secondary school learners: Comparative analysis

Wpływ lęku językowego na mówienie w języku angielskim wśród uczniów szkoły średniej – analiza porównawcza dziewcząt i chłopców

Abstract

This article examines the level of foreign language anxiety among secondary school students and explores its association with speaking performance. The article identifies motivational and demotivational factors influencing learners' engagement in English language learning. Data were collected using a questionnaire adapted from the Foreign Language Classroom Anxiety Scale developed by Horwitz in 1986, consisting of sixteen Likert-scale items. Speaking performance was assessed through an oral task, and the obtained scores were compared with questionnaire results. 33 students aged 15–16, including 23 female and 10 male learners participated in the study. The findings indicate that female students reported higher levels of foreign language anxiety than male students. Simultaneously, the female group achieved higher speaking task scores. In the analysed sample, higher anxiety levels co-occurred with better oral performance. Due to the limited and uneven sample size, the results should be interpreted with caution and cannot be generalised.

Keywords: language anxiety, gender, secondary school teaching, speaking

Streszczenie

Celem badania było określenie poziomu lęku językowego wśród uczniów szkoły średniej oraz analiza jego związku z wykonaniem zadania ustnego. Dodatkowo zidentyfikowano wybrane czynniki motywujące i demotywujące uczniów do nauki języka angielskiego. W badaniu uczestniczyło 33 uczniów w wieku 15–16 lat, w tym 23 uczennice oraz 10 uczniów. Dane zebrano za pomocą ankiety, której bazę stanowiła skala Foreign Language Classroom Anxiety Scale opracowana przez Horwitza w 1986. Narzędzie obejmowało szesnaście pozycji ocenianych w pięciostopniowej skali Likerta. Umiejętność mówienia oceniono na podstawie zadania ustnego, a uzyskane wyniki zestawiono z rezultatami ankiety. Wyniki wskazują, że uczennice deklarowały wyższy poziom lęku językowego niż uczniowie. Jednocześnie grupa uczennic uzyskała wyższe wyniki w zadaniu ustnym. W analizowanej próbie wyższy poziom lęku językowego współwystępował z lepszym wykonaniem zadania ustnego. Ze względu na ograniczoną i nierównoliczną próbę wyniki należy interpretować ostrożnie i nie można ich uogólniać.

Słowa kluczowe: lęk językowy, płęć, nauczanie w szkole średniej, mówienie

Introduction

Speaking is widely regarded as one of the most essential language skills. Without the ability to speak, individuals are unable to express their thoughts, feelings, or emotions effectively. Furthermore, in the contemporary world, functioning without a communicative command of English has become increasingly challenging. The average person is constantly exposed to English-language input, as English loanwords permeate many other languages and frequently enter everyday communication. For this reason, curriculum designers and developers of language teaching methodologies place particular emphasis on the development of communicative competence. Consequently, secondary school learners are generally expected to achieve a level of spoken English that allows for effective and relatively fluent communication.

There is no doubt that the pressure associated with using English as a foreign language may lead to anxiety among learners. In some cases, despite having a solid grasp of grammatical structures and an adequate range of vocabulary, students remain unable to produce spoken language in English, which prevents them from attaining a communicative level of proficiency.

Therefore, this paper distinguishes between the facilitating and debilitating effects of anxiety on speaking in English. The study places particular emphasis on the role of gender in the context of spoken English by examining differences between male and female students' attitudes and their influence on speaking performance.

Theoretical framework

Anxiety as the general psychological term

The definition of anxiety

Anxiety is commonly defined as an emotional state characterised by psychological discomfort, tension, and persistent worry, often accompanied by physiological reactions and nervous behaviours (Kazdin, 2000; Seligman, Walker, Rosenhan, 2000). Major English

dictionaries similarly describe anxiety as a state of nervousness or concern related to the anticipation of negative events, emphasising its cognitive and affective dimensions (Tóth, 2010). In the context of applied linguistics, these characteristics are particularly relevant to foreign language learning, where learners frequently anticipate negative evaluation or communicative failure.

Although anxiety is often viewed as a debilitating factor, it may also function as a universal human experience that can, under certain conditions, play a facilitating role (Boyce et al., 2015). Anxiety involves both psychological and physical components and is associated with a range of somatic symptoms, including sweating, trembling, dizziness, shortness of breath, nausea, and fatigue (Boyce, 2006). Such reactions reflect the body's physiological response to situations perceived as challenging or threatening, including speaking in a foreign language. In this sense, anxiety may serve as a signal that heightened cognitive or emotional demands are present and require attention (Smail, 2015).

Boyce and other authors (2015) conceptualise anxiety as a process initiated by a perceived threat, followed by activation of the fight-or-flight response and the release of stress hormones. This model is particularly applicable to foreign language speaking situations, which are often evaluated and time-pressured. Unlike animals, humans are capable of abstract thinking, which allows them to anticipate future events and reflect on past experiences. Consequently, imagination and rumination play a significant role in language anxiety, as learners may repeatedly construct negative scenarios related to speaking performance, potentially intensifying anxiety and inhibiting oral production.

Language anxiety

The division of language anxiety

Foreign language anxiety (FLA) can arise from the transfer of other forms of anxiety – such as trait, test, or public speaking anxiety – or be situation-specific, occurring only in particular language learning contexts (Horwitz, Young, 1991, as cited in Cassady, 2010). Trait anxiety is a stable tendency to worry, while situation-specific and state anxiety vary with context and moment (Cassady, 2010; Liu, Huang, 2010).

Kralova and Tanistrakova (2017) distinguish skill-based and system-based FLA. Skill-based anxiety affects specific language skills, with productive skills like speaking and writing generally more stressful than receptive ones (Hilleson, 1996). Anxious learners may pause more, avoid mistakes, and produce less continuous speech, while comprehension in listening and reading may also suffer. System-based anxiety involves knowledge of language components: vocabulary causes the most concern, grammar less, and cultural aspects the least. Pronunciation is particularly critical, as errors can impede communication and are linked to communication apprehension, fear of negative evaluation, and test anxiety (Horwitz, Horwitz, Cope, 1986, as cited in Kralova, Tanistrakova, 2017).

The main causes of language anxiety in general

After examining types of language anxiety, it is important to consider its causes. Oteir and Al-Otaibi (as cited in Luo, 2012), building on Young (1991), identify six contributing

factors: interpersonal and personal anxiety, learners' beliefs, classroom procedures, teacher-centred methods, teachers' beliefs, and language examinations. These can be grouped into three main sources: the learner, the teacher, and instructional practices.

Classroom atmosphere is also crucial, as a supportive environment helps reduce anxiety and signals that assistance is available (Luo, 2012, as cited in Oteir, Al-Otaibi, 2019). Other influences include learner characteristics, features of the target language, and the language learning process itself. Foreign language classroom anxiety is typically situation-specific, with Horwitz (Horwitz, Horwitz, Cope, 1986) highlighting key contextual causes.

Communication apprehension

Communication apprehension (CA) is a form of anxiety related to actual or anticipated communication, often leading to avoidance (McCroskey, 1977). It can occur in interpersonal, group, and public speaking contexts, especially when learners have mature ideas but limited communication skills (Aydin, 2008; Blume et al., 2013).

CA has been classified in various ways: Berthon, Hulbert and Pitt (1999) distinguish trait-based, situation-specific, audience-related, and interaction-specific CA, while Watson (2007) views it primarily as a stable personality trait. McCroskey (1977) notes that individuals with high CA experience greater anxiety and tend to avoid speaking or participate minimally.

Sources of CA include personal emotions, introversion, low self-esteem, cultural differences, and limited communication skills (MacIntyre, Gardner, 1994, as cited in Watson, 2007; Carr, 1996). It is also linked to broader social anxiety, with socially anxious individuals showing higher CA (Blume, Baldwin, Ryan, 2013). High CA can reduce learners' sense of control, leading them to avoid questions, opinions, or engagement in dialogue (Blume, Baldwin, Ryan, 2013).

Fear of negative evaluation

In education, evaluation provides feedback and indicates areas for improvement (Hamer, 2007), but it can also trigger fear of negative evaluation, a key component of foreign language anxiety (Horwitz, Horwitz, Cope, 1986). This fear arises when learners worry about being judged and may lead to avoidance of evaluative situations (Aydin, 2008).

Fear of negative evaluation is closely linked to social anxiety, in which individuals anticipate or perceive judgment in real or imagined contexts and may interpret situations pessimistically (Schlenker, Leary, 1982, as cited in Blume, Baldwin, Ryan, 2013; Foa, Franklin, Kozak, 2001, as cited in Talat, Aslam, 2012). In classrooms, it often emerges during speaking tasks, presentations, or oral exams and may be intensified by maladaptive perfectionism (Iqbal, Ajmal, 2018).

Research also indicates that female learners, especially adolescents, are more prone to fear of negative evaluation, though both genders can experience it at different stages, potentially affecting oral communication and social confidence (Iqbal, Ajmal, 2018).

Test anxiety

Test anxiety, identified by Horwitz (Horwitz, Horwitz, Cope, 1986) as a source of foreign language anxiety, refers to apprehension related to academic evaluation and fear of failure

(Aydin, 2008). It involves physiological, cognitive, and behavioural reactions that can impair performance, and is closely linked to fear of negative evaluation (Olorunfemi-Olabisi, 2014). Testing procedures are among the most anxiety-provoking aspects of the classroom.

Zeidner (1998) identifies three coping strategies for test anxiety: problem-solving, which promotes realistic appraisal and tolerance for negative evaluation; motivational, which increases effort and engagement; and mastery, which focuses on regulating worry and maintaining emotional control. Factors influencing test anxiety include individual characteristics, such as low self-confidence and emotional sensitivity, and environmental conditions, including peer competition and parental pressure (Casbarro, 2003).

Learner profiles also affect responses to test anxiety: true perceivers accurately assess their preparation, unfocused students fail due to concentration issues, and misapprehenders overestimate their knowledge and realize deficiencies only during or after the test (Mealey, Host, 1992, as cited in Cizek, Bunch, 2007).

Main factors affecting speaking anxiety

Speaking anxiety arises from a combination of learner-related and context-related factors, classified as internal and external (Rajitha, Alamelu, 2020). Internal factors include stage fear, linked to speaking before an audience; lack of self-confidence, often due to perceived weaknesses in vocabulary, grammar, or pronunciation; and shyness, a stable personality trait that heightens discomfort in oral tasks.

External factors involve linguistic demands, such as limited vocabulary, grammar, or pronunciation, and social classroom influences, particularly fear of negative evaluation by peers. Together, these internal and external factors shape learners' willingness to engage in oral communication, making speaking anxiety a multidimensional phenomenon (Rajitha, Alamelu, 2020).

Methodology

The aim of this study was to examine the impact of anxiety on speaking skills among male and female secondary school learners. It was assumed that identifying gender-related differences in speaking anxiety might contribute to more effective strategies for managing this phenomenon in the classroom. The findings of the study might therefore offer practical implications for English language teachers, particularly those preparing students for communicative tasks such as oral examinations at the end of secondary education.

It was hypothesised that there was a significant relationship between the level of anxiety experienced while speaking English as a foreign language and learners' oral language performance. Furthermore, considering biological and psychological differences between genders, it was assumed that the effects of speaking anxiety might vary between male and female students. Consequently, the study addressed the following research questions:

Q1: What is the influence of anxiety on speaking in English?

Q2: What generates anxiety among female and male students in the language learning environment?

Q3: Is there any difference between the level of anxiety among female and male students?

Participants

The research group consisted of thirty-three first-year students from the secondary school in Opole (the city on the east of Poland). This school was ranked fourth in the provincial high school rankings published by *Perspektywy* in 2021, achieving 52.43 points in the ranking index.

All participants had a B2 level of English according to the CEFR. They had learned all English tenses, most grammar structures, and possessed a rich vocabulary sufficient for communicating on a wide range of topics. They were also able to comprehend spoken English effectively. The author of this paper, who was also their teacher observed that the students were ambitious, diligent, and highly motivated to develop their language skills.

The study included students aged fifteen and sixteen, divided into male and female groups. The researcher included the option to form a third group consisting of non-binary participants, but none of the participants chose it. Due to the higher number of female students in the school, the groups were uneven: twenty-three girls and ten boys participated. The students came from three different English classes taught by the same teacher. The classes were equivalent in level, covering the same material and using the same coursebooks. Two classes were mixed gender, while one consisted entirely of female students.

The first stage of the research involved a questionnaire, which was based on the questionnaire created by Horwitz in 1986 and included in Foreign language classroom anxiety. Modern Language Journal (Appendix A). It contained thirty closed-ended questions and two open-ended questions. The purpose of including open-ended questions was to identify the type of anxiety which appeared among students both factors that provoke language anxiety in students and those that alleviate it. The close-ended questions included a combination of questions about the sources of language anxiety, such as communication apprehension, test anxiety and fear of negative evaluation, as well as questions about external and internal factors causing this anxiety. Questions about the negative physical effects of anxiety and questions about self-confidence, which should be treated as an individual student characteristic, were also included. In addition, because the author's teaching practice has shown that perfectionism observed in students is also a significant trait, questions that emphasize its importance were asked. The close-ended questions were structured using a five-point Likert scale, where students indicated their level of agreement with each statement, ranging from "I do not agree" (1) to "I agree" (5). In most cases, a 5 on the Likert scale corresponds to the maximum score representing the level of anxiety experienced. Because some of the statements were reversed, the scale used also had to be changed to the reverse scale. In such cases, a 5 on the Likert scale corresponds to a complete lack of anxiety. All this information was taken into account when adding up the final results.

The second stage of the research aimed to assess the students' speaking proficiency and consisted of three tasks used on the Polish Matura exam (Polish equivalent of A-levels). In the first task, students were asked to discuss a scenario in which a student prepared

a presentation on teenagers. Participants were expected to address relevant topics, including peer interactions, fashion trends, and typical interests of adolescents.

The second task involved describing a single photograph. Students were required to provide a detailed description of the visual content and offer their own interpretation, followed by responding to questions from the teacher. In the final task, participants were shown three photographs and asked to select their preferred image, justify their choice, and evaluate the advantages and disadvantages of all the photos.

Each task was evaluated by the students' English teacher according to four criteria. The first criterion, range of lexical and grammatical structures, assessed the use of sophisticated vocabulary and advanced grammatical forms, including passive voice and "have something done" constructions, with a maximum of three points. The second criterion, accuracy of lexical and grammatical structures, measured the correctness of language use, awarding three points for error-free performance, two points for minor mistakes, one point for serious errors, and zero points if comprehension was impeded.

The third criterion, pronunciation, had a maximum of two points, with partial accuracy earning one point and unintelligible speech receiving zero. The fourth criterion, fluency, was also rated on a two-point scale, with partial fluency earning one point and speech that hindered understanding receiving no points. Each task was scored individually, and the results were then averaged across tasks to obtain an overall performance score. Students who failed to address the task appropriately received no points.

The total scores were subsequently converted into traditional marks, with a minimum mark of one corresponding to fewer than three points across all criteria and a maximum mark of five awarded for nine to ten points in total. The points and the corresponding grades were as follows:

Points:

9–10 – grade: 5

7–8 – grade: 4

5–6 – grade: 3

0–4 – grade: 2

Participation in the study was entirely voluntary. Following data collection, the results were analysed by correlating the average questionnaire scores of the two groups – male and female students – with their average marks from the oral tasks, in order to examine the relationship between self-reported speaking anxiety and actual oral performance.

Data analysis and results

The data analysis method which was used was the quantitative analysis. Due to the unequal number of study participants (girls and boys), the exact number of people who responded in a given way is given in parentheses. There are the results presented below.

Close-ended questions (Likert Scale) questions (combined results)

In this section the combined results from close-ended questions from the questionnaire are presented.

There were two statements in the questionnaire which related to communication apprehension (questions: 18 and 25), three statements which related to test anxiety (questions: 2, 13 and 30) and five statements which related to fear of negative evaluation (questions: 5, 10, 15, 16, 19). The points from Likert Scale in each category were summed and divided by the number of participants in each group and by the number of statements in each category. The average number of points received by the female and male research group was compared in table 1. As it could be observed, the level of anxiety was higher in the group of female students, even if we take into consideration all the compared categories.

Tab. 1. The average number of points (Likert scale)

	Communication apprehension	Test anxiety	Fear of negative evaluation
Male	2.05	2.43	2.60
Female	2.20	3.29	2.95

Source: own elaboration.

In the next part of the study the internal and external factors that cause anxiety among both research groups were compared. According to the study, both types of factors appear more often in the female research group, although the difference was more significant in terms of internal factors.

Tab. 2. The average number of points (Likert scale): internal/ external factors causing anxiety

	Internal factors	External factors
Male	2.50	2.64
Female	3.37	2.93

Source: own elaboration.

Having analysed the differences between internal and external factors causing anxiety, the average number of points received in different categories of external factors were compared. According to the study, vocabulary, grammar and peer factors were the factors which appeared in the female group more frequently. Pronunciation factor was the factor which affected the level of language anxiety in the male group to the largest extent (see: tab. 3).

Tab. 3. The average number of points (Likert scale): external factors

	Vocabulary and grammar factors	Pronunciation factor	Peer factor
Male	2.40	2.95	2.45
Female	3.22	2.76	2.96

Source: own elaboration.

Perfectionism was hypothesised as contributing to language anxiety. According to the study, female research group could be mainly characterised with this feature.

Tab. 4. The average number of points (Likert scale): perfectionism

	Perfectionism
Male	2.70
Female	3.35

Source: own elaboration.

Taking into consideration the level of anxiety it is crucial to indicate the importance of physical symptoms which sometimes appear once the anxiety is felt. According to the research results, in this case it was the male research group, who experienced the negative effects of language anxiety to a greater extent, such as hand trembling, sweating, or difficulty making eye contact with their interlocutor.

Tab. 5. The average number of points (Likert scale): physical symptoms

	Physical symptoms
Male	2.80
Female	2.46

Source: own elaboration.

Open-ended questions

In the final section of the questionnaire, students were asked to describe factors that triggered their speaking anxiety in English and strategies that helped them feel more comfortable.

Male participants reported that their anxiety was primarily related to imperfect pronunciation and comparisons with classmates who they perceived as more proficient, which made them worry about negative evaluation. They also expressed concern about potential misunderstandings, having difficulties to ask for repetition, and the stress of listening to peers with particularly good pronunciation.

Female students identified being asked to speak in front of the class as a major source of anxiety, as it drew the attention of all peers. Anxiety was exacerbated by difficulties recalling vocabulary or grammar under pressure, as well as a tendency to self-evaluate in a negative way, which left them unsatisfied with their performance. One participant highlighted the challenge of selecting precise words to express her thoughts, which often led to pauses that further increased anxiety.

Regarding strategies that reduce anxiety, male students emphasized the support of someone who could correct mistakes, speaking with familiar or nonjudgmental peers, and interactions where grammatical accuracy was less strictly monitored. Female students highlighted the importance of a positive teacher attitude, where constructive guidance replaced criticism, as well as informal conversations on topics of interest shared with peers they felt comfortable with.

Both genders noted that speaking in pairs or small groups, rather than in front of the entire class, and fostering a positive classroom atmosphere helped reduce stress. Students stressed the need for sufficient time to express their ideas and recognised that making mistakes was a natural part of the language-learning process. Awareness that errors were inevitable and common also helped learners manage their anxiety and improve their confidence in speaking English.

Speaking activity

The same students who completed the questionnaire also participated in the oral activity conducted by the author of present paper. The grades awarded varied, ranging from a minimum of “3” to a maximum of “5.” The detailed results of the oral task are presented below.

Tab. 6. Speaking task assessment

	3	4	5
Male	60% (6)	20% (2)	20% (2)
Female	9% (2)	39% (9)	52% (12)

Source: own elaboration.

The analysis of grades revealed a notable gender difference. Most male students received a mark of “3,” whereas the majority of female students earned a “5.” A clear disparity was also evident in the number of boys receiving “4” or “5” compared to those receiving “3.” Among girls, there was a wider distribution of grades. Based on the table above, it could be concluded that male students either had less developed speaking skills compared to female students or faced greater challenges in preparing for a high-quality oral performance. In contrast, female students appeared to be more proficient in English speaking.

It was also important to note that gender differences were evident across the individual assessment criteria. The table below illustrates the points awarded to male and female students specifically in the category of range of vocabulary and grammatical structures.

Tab. 7. Variety of language and grammar structures

	1 point	2 points	3 points
Male	50% (5)	40% (4)	10% (1)
Female	22% (5)	39% (9)	39% (9)

Source: own elaboration.

The table presented above indicates that female students demonstrated a broader range of vocabulary and grammatical structures. Gender differences were also apparent in the second assessment category, language correctness. The table shows that female students generally demonstrated greater grammatical accuracy than male students, most of whom earned only one point in this category.

Tab. 8. Language correctness

	1 point	2 points	3 points
Male	50% (5)	30% (3)	20% (2)
Female	4% (1)	48% (11)	48% (11)

Source: own elaboration.

The table below displays the results for the pronunciation criterion, in which students generally performed well.

Tab. 9. Pronunciation

	1 point	2 points
Male	0%	100%
Female	4% (1)	96% (22)

Source: own elaboration.

Having examined the first three assessment categories, the final category, fluency, is presented. Notably, male students scored higher in this category, indicating better performance in terms of speech fluency.

Table 10. Fluency

	1 point	2 points
Male	30% (3)	70% (7)
Female	48% (11)	52% (12)

Source: own elaboration.

Based on the results, it could be concluded that female students generally demonstrated strong grammatical accuracy and a wide range of vocabulary and structures. In contrast, male students exhibited greater fluency in speaking but tended to make more grammatical errors and used fewer advanced words and structures.

Discussion

To analyse the correlation, the average marks from the oral activity with the students' reported levels of anxiety were compared. To provide a clear measure of speaking anxiety, only the closed-ended questions from the questionnaire were used. The average percentage of students who identified specific speaking-related situations as stressful was calculated. The detailed results are summarised in the table below.

Tab. 11. The impact of anxiety on speaking English

	An average mark from speaking activity	Measurement of anxiety
Male	4.43	43%
Female	3.60	28%

Source: own elaboration.

An analysis of the data indicated that anxiety exerted a significant influence on English speaking performance. However, the findings contradicted the initial expectations of the author. Surprisingly, students who reported higher levels of anxiety tended to achieve better speaking results. This might be explained by the tendency of anxious students to carefully monitor their language output, paying close attention to vocabulary choice and grammatical accuracy in order to present their skills in the best possible way. In contrast, students who reported low anxiety often spoke more casually, which was associated with a higher frequency of grammatical and lexical errors.

Conclusion

There was a notable difference in speaking anxiety between male and female students. Female participants exhibited higher levels of anxiety, particularly regarding lexical and grammatical accuracy. This heightened sensitivity may be linked to both biological and psychological differences between genders, with girls generally demonstrating greater attentiveness and self-awareness during speaking tasks. Consequently, they felt most comfortable when able to prepare their speech in advance, which allowed them to manage their anxiety and enhance performance.

In contrast, male students reported lower levels of speaking anxiety and expressed less concern about preparation or the correctness of their language use. They tended to feel more comfortable in spontaneous conversations with proficient speakers. However, this relative ease was reflected in their oral performance, as they received lower marks than the female students. This suggested that lower anxiety could lead to a more relaxed but less precise use of language, whereas moderate, short-term anxiety may motivate learners to focus and produce more accurate and structured speech.

The analysis suggested that short-term, task-related anxiety could positively influence speaking performance by fostering concentration and careful language use. Female students appeared to benefit from this form of anxiety, using it to prepare and control their speech effectively, whereas male students relied more on spontaneous expression and were less attentive to grammatical and lexical accuracy. These findings indicated that speaking anxiety interacted with performance differently across genders, highlighting the importance of adapting teaching strategies accordingly. Moreover, it is important to indicate, that the number of participants in each research group was not equal and the overall number of participants was not large enough so that the study could be considered representative.

For optimal development of speaking skills, it could be essential for teachers to create a supportive classroom environment that minimizes long-term, detrimental anxiety. Negative attitudes from teachers or peers could discourage participation, inhibit communication, and hinder the development of speaking skills. Teachers should focus on fostering a positive, confidence-building atmosphere while ensuring that students possess adequate grammatical and lexical knowledge to participate successfully in oral tasks.

Overall, this study highlights the significant role of anxiety in foreign language speaking and its complex effects on performance. Further research to deepen understanding of these dynamics and to explore pedagogical strategies that maximize the positive aspects of anxiety while mitigating its negative effects on learners' speaking development is encouraged.

References

- Berthon P.R., Hulbert J.M., Pitt L.F. (1999), *To Serve or Create? Strategic Orientations Toward Customers and Innovation*, "California Management Review", vol. 42(1), pp. 37–58.
- Blume B.D., Baldwin T.T., Ryan K.C. (2013), *Communication apprehension: A barrier to students' leadership, adaptability, and multicultural appreciation*, "Academy of Management Learning & Education", vol. 12(2), pp. 158–172, <https://doi.org/10.5465/amle.2011.0127>
- Boyce C. (2006), *Conducting in-depth interviews: A guide for designing and conducting in-depth interviews for evaluation input*, Washington: Pathfinder International.
- Boyce P.M., Harris A., Drobny J.V., Lampe L., Starcevic V., Bryant R.A. (eds.) (2015), *The Sydney Handbook of Anxiety Disorders: A Guide to the Symptoms, Causes and Treatments of Anxiety Disorders*, Sydney: University of Sydney.
- Casbarro J. (2003), *Test anxiety and what you can do about it: A practical guide for teachers, students, and parents*, Washington: National Education Association.
- Cassady J. (ed.) (2010), *Anxiety in schools: The causes, consequences and solutions for academic anxieties*, New York: Peter Lang.
- Cizek G.J., Bunch M. (2007), *Standard setting: A guide to establishing and evaluating performance standards on tests*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Foa E.B., Franklin M.E., Kozak M.J. (2001), *Social phobia: An information-processing perspective*, [in:] S.G. Hofmann, P.M. DiBartolo (eds.), *From Social Anxiety to Social Phobia: Multiple Perspectives*, Needham Heights, MA: Allyn & Bacon, pp. 268–280.
- Harmer J. (2007), *The practice of English language teaching*, 4th ed., Harlow: Pearson Longman.
- Hilleson M. (1996), *"I want to talk with them, but I don't want them to hear": An introspective study of second language anxiety in an English-medium school*, [in:] K.M. Bailey, D. Nunan (eds.), *Voices from the language classroom: Qualitative research in second language education*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 248–275.
- Horwitz E.K., Horwitz M.B., Cope J. (1986), *Foreign language classroom anxiety*, "The Modern Language Journal", vol. 70(2), pp. 125–132.
- Horwitz E.K., Young D.J. (eds.) (1991), *Language anxiety: From theory and research to classroom implications*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

- Iqbal A., Ajmal A. (2018), *Fear of negative evaluation and social anxiety in young adults*, "Peshawar Journal of Psychology and Behavioral Sciences", vol. 4(1), pp. 45–53.
- Kazdin A.E. (ed.) (2000), *Encyclopedia of psychology*, vol. 1–8, Washington, DC: American Psychological Association; Oxford/New York: Oxford University Pres.
- Kralova Z., Tanistrakova G. (2017), *The subtypes of foreign language anxiety*, "Slavonic Pedagogical Studies Journal", vol.6(2), pp. 347–358.
- Liu M., Huang W. (2010), *An exploration of foreign language anxiety and English learning motivation*, "Education Research International", vol. 12(5), <https://doi.org/10.1155/2011/493167>
- Luo H. (2012), *Sources of foreign language anxiety: Towards a four-dimensional model*, "Contemporary Foreign Languages Studies", vol. 384(12), pp. 49–61.
- MacIntyre P.D., Gardner R.C. (1994), *The Subtle Effects of Language Anxiety on Cognitive Processing in the Second Language*, "Language Learning", vol. 44(2), pp. 283–305.
- McCroskey J.C. (1977), *Willingness to communicate, communication apprehension, and self-perceived communication competence: Conceptualizations and perspectives*, New York: Hampton Press.
- Mealey D.L., Host T.R. (1992), *Coping with test anxiety*, "College Teaching", vol. 40(4), pp. 147–150.
- Olorunfemi-Olabisi F.A. (2014), *Effects of Problem-Solving Technique on Test Anxiety and Academic Performance among Secondary School Students in Ondo State*, "IOSR Journal of Research & Method in Education (IOSR-JRME)", vol. 4, issue 4, ver. IV, pp. 20–26
- Oteir I.N., Al-Otaibi A.N. (2019), *Foreign Language Anxiety: A Systematic Review*, "Arab World English Journal", vol. 10(3), pp. 309–317, <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol10no3.21>
- Rajitha K., Alamelu C. (2020), *A study of factors affecting and causing speaking anxiety*, "Procedia Computer Science", vol. 172, pp. 1053–1058.
- Schlenker B.R., Leary M.R. (1982), *Social anxiety and self-presentation: A conceptualization model*, "Psychological Bulletin", vol. 92(3), pp. 641–669.
- Seligman M.E.P., Walker E.F., Rosenhan D.L. (2000), *Abnormal psychology*, 4th ed., New York: W.W. Norton & Company.
- Smail D. (2015), *Illusion and reality: The meaning of anxiety*, London: Routledge.
- Talat K., Aslam N. (2012), *Fear of Negative Evaluation and Psychological Distress among Patients of Drug Addiction*, "Journal of the Indian Academy of Applied Psychology", vol. 39(special issue), pp. 44–54.
- Tóth Zs. (2009), *Foreign Language Anxiety: For Beginners Only?*, [in:] R. Lugossy, J. Horváth, M. Nikolov (eds.), *UPRT 2008: Empirical Studies in English Applied Linguistics*, Pécs: Lingua Franca Csoport, pp. 225–246.
- Watson B.R. (2007), *Speaking up in the 21st century: The effects of communication apprehension and internet self-efficacy on use of social networking websites*, Master's thesis, Columbia, MO: University of Missouri-Columbia, Graduate School of Journalism.
- Zeidner M. (1998), *Test anxiety: The state of the art*, New York: Plenum Press.

Appendices

Appendix A: The questionnaire

Płeć: K/M/NB

Zaznacz, w jakim stopniu zgadzasz się z poniższymi stwierdzeniami.

5 – zgadzam się

4 – raczej się zgadzam

3 – nie mam zdania

2 – raczej się nie zgadzam

1 – nie zgadzam się

1. Czuję dużą pewność siebie, kiedy mówię w języku angielskim. ....
2. Myśl o byciu wywołanym do wypowiedzi w języku angielskim powoduje we mnie lęk. ....
3. Wolę wcześniej przygotować swoją wypowiedź ustną w języku angielskim. ....
4. Wypowiedzi ustne w obecności całej klasy są dla mnie stresujące. ....
5. Obawiam się krytyki ze strony innych uczniów. ....
6. Często zgłaszam się na ochotnika do odpowiedzi ustnej w języku angielskim. ....
7. Staram się unikać mówienia w języku angielskim. ....
8. Patrzenie w stronę rozmówcy, podczas rozmowy w języku angielskim, sprawia mi trudność. ....
9. Uważam, że lepiej radzę sobie z ćwiczeniami ustnymi, niż z ćwiczeniami pisemnymi. ....
10. Błędy gramatyczne i leksykalne, które zdarza mi się popełniać podczas wypowiedzi ustnej są powodem mojego stresu. ....
11. Często dzielę się swoimi pomysłami i opiniami, nawet jeśli muszę je przedstawić w języku angielskim. ....
12. Niepokoi mnie to, że mój akcent nie jest doskonały. ....
13. Ćwiczenia ustne podlegające ocenie wywołują we mnie duży niepokój. ....
14. Zauważam u siebie fizyczne objawy stresu (pocenie się, trzęsienie rąk) w czasie wypowiedzi ustnej. ....
15. Uważam, że osoby mówiące lepiej w języku angielskim negatywnie mnie oceniają. ....
16. Obawiam się, że ktoś zacznie poprawiać moją wymowę. ....
17. Nie lubię wypowiadać się w języku angielskim przed dużą grupą uczniów. ....
18. Przebywanie z osobami mówiącymi po angielsku sprawia, że czuję niepokój. ....
19. Obawiam się tego, że inni zaczną wyśmiewać moje umiejętności językowe. ....
20. Często zastanawiam się, czy słowo, którego właśnie użyłem/użyłam, było poprawne. ....
21. Mówiąc w języku angielskim zazwyczaj mówię cicho. ....
22. Nie lubię, kiedy inni słuchają moich wypowiedzi w języku angielskim. ....

23. Nawet kiedy jestem dobrze przygotowany/przygotowana, mówienie w języku angielskim wywołuje u mnie stres. ....
24. Zdecydowanie pewniej czuję się podczas sprawdzianów pisemnych, niż podczas ustnych. ....
25. Obawiam się, że nie zostanę dobrze zrozumiany/zrozumiana. ....
26. Dobra atmosfera podczas zajęć zmniejsza mój lęk. ....
27. Praca grupowa na lekcjach angielskiego sprawia, że czuję lęk. ....
28. Stosunek innych uczniów do mnie jest dobry. ....
29. Stosunek nauczyciela do mnie jest dobry. ....
30. Otrzymywanie złych ocen z wypowiedzi ustnych w języku angielskim wywołuje u mnie lęk. ....

1. Wymień czynniki, które wywołują u ciebie największy niepokój dotyczący mówienia w języku angielskim.

.....
.....

2. Wymień czynniki, które sprawiają, że mówienie w języku angielskim jest dla ciebie bardziej komfortowe.

.....
.....

<https://doi.org/10.25312/j.10631>

Angelika Lis <https://orcid.org/0009-0007-7720-430X>
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
e-mail: angelikalis@interia.eu

Politolingwistyka w niemieckojęzycznym dyskursie. Funkcja apelatywna w przemówieniu politycznym w analizie translologicznej

Political linguistics in german-language discourse. Appellative function in a political speech in a translation comparative analysis

Streszczenie

Artykuł podejmuje problematykę politolingwistyki w kontekście przekładu tekstów politycznych. Celem pracy jest analiza porównawcza tłumaczenia przemówienia niemieckiego polityka Bernharda Vogla na język polski ze szczególnym uwzględnieniem relacji między funkcjami informacyjną a apelatywną języka polityki. W części teoretycznej omówiono specyfikę współczesnego języka politycznego oraz proces jego pauperyzacji, przejawiający się uproszczeniem przekazu, wzrostem emocjonalności i nasileniem elementów perswazyjnych. Badanie opiera się na analizie translologicznej wybranych fragmentów przemówienia i koncentruje się na zastosowanych transformacjach przekładowych oraz realizacji różnych typów ekwiwalencji. Analiza wykazała, że tłumaczenie tekstów politycznych wymaga zachowania równowagi między wiernością semantyczną a dostosowaniem przekazu do kodu kulturowego i norm języka docelowego. Wyniki wskazują również, że pełne zachowanie funkcji apelatywnej i informacyjnej w przekładzie okazuje się trudne do osiągnięcia, a tłumacz jest zmuszony do podejmowania decyzji wpływających na strukturę i odbiór tekstu.

Słowa kluczowe: politolingwistyka, dyskurs polityczny, funkcja apelatywna, analiza translologiczna, ekwiwalencja przekładowa

Abstract

The article addresses issues related to political linguistics in the context of translating political texts. The main aim of the study is a comparative analysis of the Polish translation of a speech by the German politician Bernhard Vogel, with particular emphasis on the relationship between the informative and appellative functions of political language. The theoretical section discusses the specificity of contemporary political language and its pauperisation, manifested in the simplification of discourse, increased emotionality, and intensified persuasive elements. The study is based on a translational analysis of selected excerpts from the speech and focuses on translation transformations and the realisation of different types of equivalence. The analysis demonstrates that translating political texts requires maintaining a balance between semantic fidelity and adaptation to the target language's cultural codes and norms. The findings also indicate that fully preserving both the appellative and informative functions in translation is difficult, and translators are often required to make decisions that influence the text's structure and reception.

Keywords: political linguistics, political discourse, appellative function, translation analysis, translation equivalence

Współczesny język polityki

Obecnie język stanowi najważniejszy instrument w komunikacji międzyludzkiej. Nie jest to żadnym zaskoczeniem, ponieważ ulega ciąglej ewolucji. Ponadto współczesne odkrycia przyczyniają się do jego rozwoju. W ten sposób powstają różne odmiany języka, takie jak język potoczny lub języki specjalistyczne. Można stwierdzić, że te ostatnie są ważnym elementem dzisiejszego świata.

Niniejszy artykuł ma na celu wykazanie, że trudno jest osiągnąć równowagę między potencjałem informacyjnym a apelatywnym w tłumaczeniu. Jednocześnie autorka chce na podstawie przeprowadzonej analizy pokazać proces pauperyzacji języka politycznego. Trzeba jednak przyznać, że postępująca globalizacja sprawia, że znajomość języków obcych specjalistycznych jest ważnym czynnikiem w komunikacji międzynarodowej. Istotną rolę odgrywa tu proces tłumaczenia. Przekład tekstu specjalistycznego nie jest łatwym zadaniem, dlatego szkoły dla przyszłych tłumaczy specjalistycznych przeżywają prawdziwy rozkwit. Zawód tłumacza ma duże znaczenie w dzisiejszym społeczeństwie i wiąże się z odpowiedzialnością, ponieważ teksty specjalistyczne dotyczą różnych dziedzin, takich jak technika, prawo, medycyna, ekonomia czy polityka.

Język polityki to współczesne zjawisko lingwistyczne, którym w dużym stopniu zajmuje się dziedzina zwana politolingwistyką. Obszar ten jest wielowymiarowy i interesujący, stąd też nieustannie badany przez lingwistów. Analizy lingwistyczne wskazują, że język polityki ulega zubożeniu i staje się coraz bardziej emocjonalny, co można uznać za proces jego pauperyzacji. W niniejszym artykule dokonano analizy różnych niuansów języka polityki oraz opisano jego specyfikę.

Politolingwistyka i język polityków

Z biegiem czasu język zyskał na znaczeniu w życiu społecznym dzięki osiągnięciom wybitnych językoznawców, takich jak Ferdinand de Saussure i Ludwig Wittgenstein (Łabędź, 2013: 22–23). W swoich badaniach wspomniani językoznawcy przyczynili się

do przełomu w lingwistyce, dzięki któremu język zaczął być postrzegany jako najważniejsze narzędzie komunikacji międzyludzkiej. Odgrywa on kluczową rolę w kształtowaniu świata społecznego. Słowa z kolei wpływają na rzeczywistość i porządkują dzisiejszy świat, a przede wszystkim są nośnikami informacji.

Według kanadyjskiego filozofa Charlesa Taylora język pełni obecnie trzy funkcje: opisową, czyli służącą do opisywania rzeczywistości; reprezentacyjną, w ramach której może tworzyć wspólnoty językowe; oraz ekspresyjną, mającą na celu identyfikację ludzkich zachowań, takich jak oburzenie (Łabędź, 2013: 23).

Funkcje te pokazują ogromne znaczenie języka, który można traktować jako medium. W wyniku współczesnych zmian język ewoluuje, co z kolei powoduje powstawanie jego różnych odmian. Przykładem mogą być tutaj języki: prawniczy, ekonomiczny lub polityczny.

Język polityki można zatem uznać za funkcjonalną odmianę języka codziennego (Łabędź, 2013: 24). Można go również rozumieć jako język charakterystyczny dla określonej grupy zawodowej (Łabędź, 2013: 24). Według polskiego językoznawcy Kazimierza Ożoga (2015) język polityki jest niejednorodną i zróżnicowaną odmianą, łączącą różne style i sposoby wyrażania się.

Z politycznego punktu widzenia język powinien przede wszystkim pełnić funkcję informacyjną. Odzwierciedla się w nim bowiem świat polityki, różnych idei i odmiennych obrazów rzeczywistości (Łabędź, 2013: 23). Język jest zatem ważnym medium, które pomaga politykom prezentować swoje opinie i kreować własny wizerunek.

W ten sposób język polityczny pełni funkcje apelatywną i informacyjną. W rezultacie można stwierdzić, że wykazuje pokrewieństwo z językiem reklamy (Niehr, 2014: 12).

W erze mediatyzacji polityki język jest głównym narzędziem w rękach polityków. Dzięki mediom mają oni możliwość wygłaszania przemówień przed szeroką publicznością, a tym samym utrzymywania nieprzerwanej komunikacji z wyborcami. Politykę i język można jednak sprowadzić do wspólnego mianownika. Język pozwala politykom wyrażać swoje myśli w interesujący sposób. Dlatego też w tym przypadku jest bogaty w środki stylistyczne, figury retoryczne i frazeologizmy. Przedstawiciele partii politycznych wygłaszają swoje przemówienia na różne sposoby, ponieważ chcą przedstawić swoje stanowisko i jednocześnie je przeforsować (Łabędź, 1994: 69).

Politycy próbują nawiązać kontakt z potencjalnymi wyborcami i manipulować ich opiniami oraz emocjami. Taka manipulacja językowa jest obecnie na porządku dziennym. Dzięki niej politycy mają możliwość kontrolowania swoich działań politycznych i realizacji swoich celów.

W ten sposób język umożliwia osobom działającym na arenie politycznej narzucenie swojej wizji świata. Nic więc dziwnego, że język polityków kształtuje się podczas dyskusji politycznych, na wiecach, a nawet w kościołach.

Język polityki łączy w sobie różne style retoryczne. Połączenie języków potocznego z urzędowym jest obecnie powszechne w przemówieniach politycznych. Stosowane w nich słownictwo cechuje się również bogactwem, ponieważ polityka dotyczy różnych aspektów życia ludzkiego.

W języku politycznym występuje zatem zróżnicowane słownictwo, które pochodzi z następujących dziedzin: ekonomii, prawa, spraw społecznych, kultury, a nawet religii. Z tego powodu język polityków nie jest tak szablonowy, ale raczej dynamiczny, niejednorodny i nieprzewidywalny (Łabędź, 2013: 45).

Język polityczny ma na celu zainteresowanie i sprowokowanie potencjalnego odbiorcy. W tej odmianie można zatem zaobserwować cechy języka reklamy (Ożóg, 2015). Polski językoznawca Kazimierz Ożóg stwierdza w swoim artykule *O języku współczesnej polityki*, że język polityczny w dzisiejszych czasach należy traktować jako czystą formę marketingu politycznego. Kreacje językowe polityków muszą więc mieć wyrazisty charakter. Istotną rolę odgrywa tu słownictwo oceniające, które ma na celu pokazanie potencjalnemu odbiorcy antagonistycznych wartości świata polityki.

Język polityków jest równie emocjonalny jak wydarzenia na scenie politycznej. Doskonałym przykładem mogą być słowa niemieckiego polityka Franka-Waltera Steinmeiera: „Powinniście się zastanowić, kto tutaj jest agresorem!” (tłum. aut.) (Steinmeier, 2015).

W tym aspekcie w języku politycznym istnieje wiele pejoratywnych wyrażań, które często służą formułowaniu bardzo negatywnych ocen partii opozycyjnych i ich działań. Przemówienia polityczne są niejednokrotnie ironiczne i pełne szyderstwa, drwiny, a nawet inwektyw. Politycy wyrażają swoje poglądy w sposób potoczny i emocjonalny, co jest związane z dzisiejszym rozwojem świata. W przemówieniach politycznych na pierwszym planie znajduje się realizacja własnych interesów polityków, dlatego osoby działające w tym obszarze stosują różne figury retoryczne. Metafory i frazeologizmy, które należą do języka potocznego, stają się obecnie czymś oczywistym w wypowiedziach politycznych. Potoczność języka, skróty i tendencja do językowej swobody wywołują sensację w świecie polityki. Ten uproszczony sposób wyrażania się jednak sprawia, że politycy są rozumiani przez ludzi z różnych środowisk. Według niemieckiego językoznawcy Thomasa Niehra dobra strategia użycia języka ma kluczowe znaczenie w tej sferze aktywności zawodowej. Język polityki opiera się na manipulacji, emocjach i grach słownych, ponieważ w dzisiejszej walce politycznej dozwolone są wszystkie możliwe sztuczki.

Pauperyzacja języka polityki

W dzisiejszym świecie można spotkać się z różnymi łacińskimi określeniami człowieka, takimi jak *homo sapiens*, *homo ludens* czy *homo politicus*. Filozofowie określają osoby działające politycznie jako *homo politicus*. Wskazują, że chcą one dominować lub rządzić w społecznościach społecznych bądź politycznych (Ożóg, 2015). *Homo politicus* wyraża swoje poglądy w specyficznym języku polityki.

W dzisiejszych wystąpieniach polityków wartości merytoryczne są rzadkością. Ich język zawiera elementy manipulacji językowej, tonu emocjonalnego i agresji werbalnej. Te szczególne środki retoryczne sprawiają, że współczesną scenę polityczną porównuje się do teatru (Łabędź, 2013: 351). Polityków postrzega się jako aktorów, którzy odgrywają swoje role w politycznym przedstawieniu.

Właściwe użycie języka ma zatem w polityce istotne znaczenie, ponieważ to od kreatywności językowej przedstawicieli tej sfery ludzkiej aktywności zależy, jak długo dana osoba pozostanie na scenie politycznej. Z tego powodu język współczesnej polityki jest kwestią marketingową. Pod tym względem można zgodzić się z polskim językoznawcą Jerzym Bralczykiem, który zauważa, że współczesny język polityki stanowi mieszankę manipulacji, demagogii i wulgarności (Bralczyk, 2007: 351). Ponadto pluralizm partii politycznych sprawia, że walka językowa w polityce jest czymś powszechnym.

Obecnie często mówi się o zjawisku pauperyzacji języka politycznego. Zgodnie z niemieckim słownikiem *Duden Deutsches Universalwörterbuch* (2007: 1265) termin ten jest definiowany jako ubóstwo lub zubożenie. W świetle tej koncepcji pauperyzację języka politycznego można rozumieć jako proces jego ubożenia. Według polskiego językoznawcy Kazimierza Ożoga w wyniku procesów pauperystycznych język polityczny traci swoją elegancję i staje się szablonowy (Ożóg, 2015).

W retoryce politycznej na porządku dziennym są inwektywy, prymitywne sformułowania i wulgaryzmy, dlatego język polityczny jest bardzo źle oceniany (Ożóg, 2015). Potwierdzają to słowa niemieckiego polityka Kurta Becka: „Czy możesz się już zamknąć?” (tłum. aut.) (niem. *Können Sie mal das Maul halten?*) (Beck, 2015).

Pauperyzacja języka polityków ma kilka przyczyn. Według Ożoga jedną z nich są zmiany społeczne i obyczajowe. Duży wpływ na zubożenie języka ma obniżenie standardów dobrych manier, zmiana modelu uprzejmości i bezczelny styl wypowiedzi. Ponadto politycy bardzo często łamią normy etykiety językowej, co sprawia, że wywierają złe wrażenie. Jako osoby publiczne powinni mieć dobry wizerunek i ubierać swoje myśli w piękne i odpowiednie słowa. Niemniej sytuacja językowa na scenie politycznej często wygląda inaczej, co może nie być mile widziane.

Postmodernistyczne tendencje w języku polityków, takie jak potoczność i niski poziom słownictwa, mają również bezpośredni wpływ na pauperyzację języka, co zgadza się z opinią Kazimierza Ożoga (Ożóg, 2015). Politycy często używają w swoich przemówieniach potocznych i wulgarnych sformułowań, a to potwierdza, że tendencja do postmodernistycznego zubożenia języka nieustannie się rozwija. Nie jest jednak zaskakujące, że język polityczny ulega temu procesowi, ponieważ politycy bardzo często wyjaśniają skomplikowane zjawiska społeczne lub przedsięwzięcia polityczne za pomocą potocznych lub niskopoziomowych słów. Upraszczają język, gdyż chcą w zrozumiałym sposób dotrzeć do każdego środowiska. Celowe zubożenie języka można jednak rozumieć również jako świadomy element wielkiej gry politycznej.

Proces pauperyzacji współczesnego języka polityki można postrzegać jako antyintelektualną postawę polityków. Warto tu wskazać na ich potoczny sposób wyrażania się. Metaforyka języka politycznego, często odwołująca się do współczesnych doświadczeń konsumentów kultury masowej, osiąga wyraźnie niski poziom.

Kolejną przyczyną zubożenia językowego może być zabawowy charakter języka. Zjawisko to opiera się na grach słownych, żartach językowych, elementach ironii lub czarnego humoru (Ożóg, 2015), co ilustruje następująca wypowiedź niemieckiego polityka Franza Josefa Straußa: „Kto wychodzi, musi też wrócić. Mówię wam: na zdrowie!”

(tłum. aut.) (niem. *Wer rausgeht, muss auch wieder reinkommen. Ich sage Ihnen Prost!*) (Strauß, 2015).

Wieloznaczność języka odgrywa tu istotną rolę. Pod względem gry językowej polityków można uznać za *homo ludens*. Terminem tym określa się człowieka, który lubi się bawić i zajmować rozrywką. W tym kontekście politycy to ludzie, którzy lubią bawić się językiem. Postmodernistyczna mentalność ma w tym kontekście duże znaczenie, ponieważ człowiek powinien zajmować się zabawą i rozrywką. Język może w tym aspekcie sprawiać radość. Dzisiejszy polityk musi zwrócić na siebie uwagę, a słowo lub język są najlepszym środkiem w takiej sytuacji. Język jest dla polityków reklamą własnej osobowości. W ten sposób mogą oni zdobyć elektorat.

Emocjonalność języka jest również uważana za przyczynę jego pauperyzacji. Politycy często używają w swoich przemówieniach słów nacechowanych emocjonalnie. Należy zauważyć, że ich język staje się coraz bardziej brutalny, agresywny i wulgarny, co powoduje, że traci swoje wartości merytoryczne (Łabędź, 2013: 43). W świecie polityków nie ma już miejsca na dyplomatyczną powściągliwość, dlatego we właściwym im języku na porządku dziennym są inwektywy, ironia lub złośliwość (Ożóg, 2015).

Jak można zaobserwować, istnieją różne przyczyny zubożenia języka polityków. Proces pauperyzacji powoduje, że język polityki ulega fosylizacji. Staje się przez to bardziej agresywny i brutalny. Obecne w nim liczne skróty i uproszczenia powodują, że zaczyna ubożeć, traci wartości merytoryczne i się nie rozwija.

Politolingwistyka i przedmiot jej badań

Obecnie często mówi się o różnych odmianach języka codziennego. Do tych typów języka należą na przykład: język ekonomii, język prawa, język nauki lub język polityki. Wraz z rozwojem tych odmian powstają jednak języki specjalistyczne różnych dziedzin, które mają własne systemy językowe.

Język polityczny jest szczególnym typem języka, który często wywołuje spory wśród lingwistów dotyczące tego, czy można go uznać za język specjalistyczny, czy też nie. Słownictwo języka politycznego, podobnie jak innych języków specjalistycznych, opiera się na zasobie słów z języka codziennego, dlatego można założyć, że język polityczny stanowi specyficzną formę języka specjalistycznego.

Politolingwistyka to dyscyplina lingwistyczna zajmująca się analizą języka politycznego. Jest stosunkowo młodą gałęzią nauki, której korzenie sięgają starożytnej retoryki. Ta z kolei jako *ars benedicendi* to sztuka dobrego mówienia (Niehr, 2014: 17). Politolingwistyka i retoryka nie są jednak tożsame, ponieważ pierwsza z nich należy do nauk deskryptywnych, a druga jest nauką preskryptywną (Niehr, 2014: 18). Politolingwistyka rozwinęła się dopiero w okresie powojennym, między innymi w Niemczech (Niehr, 2014: 18).

Niemiecki językoznawca Thomas Niehr zdefiniował politolingwistykę w następujący sposób: „Politolingwistyka rozumie się natomiast jako część lingwistyki opisowej, której zadaniem jest opisywanie i wyjaśnianie zjawisk językowych, bez poddawania ich ocenie”

(2014: 18). Następnie określił on przedmiot badań tej dyscypliny: „Politolingwistyka zajmuje się językiem politycznym, a nie tylko użyciem języka przez polityków” (2014: 17).

Z kolei według Wolnej Encyklopedii Internetowej Wikipedii w niemieckiej wersji definicja politolingwistyki brzmi następująco:

Politolingwistyka jest stosunkowo młodą dyscypliną lingwistyczną, która zajmuje się naukowym badaniem i krytyką komunikacji politycznej. Ma ona charakter w dużej mierze empiryczny i należy głównie do dziedziny lingwistyki stosowanej. Badania politolingwistyczne mogą odnosić się do wszystkich istotnych aspektów języka, w szczególności do tych, które można przypisać do semantyki i pragmatyki (tłum. aut.) (*Wikipedia*, hasło: *Politolingistik*).

Politolingwistyka obejmuje dwa różne obszary naukowe – politologię i lingwistykę – które, według Wolnej Encyklopedii Internetowej Wikipedia, określa przywołana poniżej definicja:

Politologia jako nauka integracyjna stanowi część współczesnych nauk społecznych i zajmuje się naukowym nauczaniem i badaniem procesów, struktur i treści politycznych, a także zjawisk politycznych i działań związanych z współżyciem ludzkim (tłum. aut.) (*Wikipedia*, hasło: *Politikwissenschaft*).

Lingwistyka jest nauką, która bada język ludzki przy użyciu różnych metod (tłum. aut.) (*Wikipedia*, hasło: *Sprachwissenschaft*).

Przedstawione definicje politolingwistyki rzucają światło na zakres przedmiotowy tej dyscypliny językoznawczej. Zgodnie z nimi zajmuje się ona – ogólnie rzecz biorąc – naukowymi badaniami języka polityki. Ta dziedzina nauki analizuje słownictwo polityczne, teksty pisemne lub ustne oraz dyskursy polityków (Niehr, 2014: 64). Według Niehry elementy te są najważniejszymi przedmiotami analizy w politolingwistyce.

Zgodnie z teorią politolingwistyczną słownictwo polityczne można sklasyfikować w następujący sposób:

- słownictwo instytucjonalne – obejmuje nazwy procesów, faktów i osób, na przykład: demokracja parlamentarna, traktat państwowy, trybunał konstytucyjny, przewodniczący frakcji lub głosowanie,
- słownictwo resortowe – w jego zakres wchodzi słownictwo eksperckie, na przykład: pomoc społeczna, fundusz zdrowia, odpady toksyczne,
- słownictwo ideologiczne – uznaje się za nie typowe słownictwo polityczne, ponieważ przedstawia ono stan rzeczy i problemy, a ponadto jest zazwyczaj związane z ideologią, na przykład: konserwatywny, pokój, prawa człowieka, dyktatura, rasizm,
- ogólne słownictwo interakcyjne – obejmuje pozostałą część słownictwa, które charakteryzuje się wyrażeniami potocznymi, a nawet dialektalnymi, na przykład: romans, apelować, uchwała, zaprzeczyć, dno, roszczenie do przywództwa (Niehr, 2014: 65–66).

W politolingwistyce analizuje się również różne rodzaje tekstów ze świata polityki. Na poziomie badawczym refleksji poddaje się powiązania między tekstami oraz ich wzajemny wpływ, co wiąże się z fenomenem intertekstualności. To ostatnie zjawisko

oznacza, że teksty są ze sobą powiązane. Ma ono duże znaczenie dla analizy dyskursu politycznego (Niehr, 2014: 99).

Teksty polityczne charakteryzują się słownictwem politycznym. Różne ich rodzaje, takie jak przemówienia parlamentarne, programy partyjne lub oświadczenia rządowe, są przedmiotem analizy w badaniach politolingwistycznych.

Należy przy tym zauważyć, że tekstom politycznym przyświecają określone cele polityków i partii. Wspólną cechą tych tekstów jest kierowanie ich do wielu odbiorców (Niehr, 2014: 116). Teksty polityczne mogą być czytane przez osoby z różnych środowisk, dlatego powinny być sformułowane w sposób jasny.

Podsumowując, można jednoznacznie stwierdzić, że politolingwistyka jest złożoną dyscypliną naukową. Jej przedmiotem są różne aspekty języka polityków oraz analiza tekstów politycznych i dyskursów politycznych. Z badań prowadzonych w obszarze tej dziedziny wynika, że polityka i język są ze sobą ściśle powiązane. Bez języka polityka nie może istnieć, ponieważ jest on jedynym środkiem, za pomocą którego politycy realizują swoje cele i programy.

Funkcja apelatywna przemówienia politycznego w porównaniu translologicznym

Język polityczny jest współczesnym zjawiskiem, obecnie coraz częściej badany przez językoznawców. Przemówienia polityków dotyczą różnych aspektów życia, dlatego język polityki stanowi interesujący materiał dla językoznawców. Każda wypowiedź polityczna jest sformułowana inaczej, co sprawia, że język polityczny należy badać wieloaspektowo.

W związku z powyższymi uwagami zostało poddane analizie językoznawczej przywołane w niniejszym artykule przemówienie byłego premiera prof. Bernharda Vogla (Winkler, 2007: 5). Profesor ten, jako przewodniczący Fundacji Konrada Adenauera, wygłosił wspomnianą mowę w Domu Współpracy Niemiecko-Polskiej w Gliwicach oraz w Centrum Willy'ego Brandta w Uniwersytecie Wrocławskim. Jego wystąpienie dotyczyło Niemiec w 2006 roku i stosunków niemiecko-polskich (Winkler, 2007: 6–7).

Przemówienie prof. Bernharda Vogla jest – zgodnie z typologią tekstów opracowaną przez językoznawczynię Katharinę Reiß (1981) – tekstem informacyjnym. Ponadto ma ono charakter rzeczowy. Dominuje w nim funkcja informacyjna, chociaż jako tekst polityczny pełni również funkcję apelatywną, charakterystyczną dla tekstów nastawionych na wywołanie efektu.

Trzeba przyznać, że teksty polityczne zawierają zarówno apel, jak i informację, ponieważ na tym polega ich specyfika. Muszą przekazywać informacje, ale także wywoływać konkretną reakcję u odbiorcy i motywować go do określonego działania.

Analiza językowa przywołanego przemówienia ujawnia różne niuanse językowe:

*Rede gehalten im Haus der Deutsch Polnischen Zusammenarbeit in Gleiwitz am
30. März 2006 (Winkler, 2007)*

Wykład wygłoszony w Domu Współpracy Polsko-Niemieckiej w Gliwicach, 30 marca 2006 (Winkler, 2007).

W niemieckim oryginale tego przemówienia użyto terminu *Rede*, który można rozumieć jako „ustne przedstawienie myśli przed publicznością na określony temat lub z określonej dziedziny” (Duden, 2007: 1367). Pojęcie to zostało jednak przetłumaczone jako „wykład” w znaczeniu wykładu. Tłumacz zachował kod kulturowy, ale zmienił jednocześnie znaczenie tego wyrazu, ponieważ „wykład” to „przemowa na określony temat [naukowy]” (Duden, 2007: 1873). Należy uznać, że celowo użył synonimu terminu *Rede*, gdyż przemowa ta może być traktowana jako wykład. Zastosowany leksem przywołuje kontekst polityczno-historyczny. Niemniej słowo „przemowa” kojarzy się raczej z wystąpieniem politycznym, a wyraz „wykład” z prezentacją naukową. W tym przypadku wymogi ekwiwalencji zostają spełnione. Realizowane są postulaty ekwiwalencji denotatywnej, ponieważ mamy do czynienia z neutralizacją. Ponadto w języku polskim istnieją synonimy terminu „przemowa”, co świadczy o tym, że w tym fragmencie występuje ekwiwalencja konotacyjna. Jeśli chodzi o transformację w procesie tłumaczenia, to można mówić o subiektywnej substytucji, czyli uogólnieniu. O jej subiektywności świadczy to, że wynika z suwerennej decyzji tłumacza.

Als Deutscher Gleiwitz zu besuchen, heißt, sich zunächst daran zu erinnern, dass der Angriff auf Polen, mit dem Zweite Weltkrieg begann, von Deutschland ausgegangen ist (Winkler, 2007).

Gdy jako Niemiec przybywa się z wizytą do Gliwic, to przede wszystkim oznacza to konieczność przypomnienia sobie, że napaść na Polskę, od której rozpoczęła się druga wojna światowa, dokonana została przez Niemcy (Winkler, 2007).

Można tu zauważyć, że w oryginale użyto konstrukcji bezokolicznikowej *zu besuchen*. Nie funkcjonuje ona jednak w języku polskim, stąd tłumacz zastosował zaimek zwrotny „się” (*sich*). Dzięki tej zmianie w strukturze zdania brzmi ono, podobnie jak w oryginale, bezosobowo. Ponadto zmieniono w nim również szyk wyrazów, ponieważ w języku polskim ważne informacje znajdują się na początku zdania. Dochodzi tu do subiektywnej transformacji – inwersji, ponieważ tłumacz zmienił kolejność zdań. Ponadto w tłumaczeniu zastosowano również uzupełnienie „konieczność”/*die Notwendigkeit*, które wzmacnia znaczenie tego zdania w tłumaczeniu.

Dieser Angriff wurde unter anderem durch den am 31. August 1939 von der SS fingierten Zwischenfall in dem hiesigem Rundfunksender propagandistisch vorbereitet (Winkler, 2007).

Propagandowo przygotowana była ona między innymi poprzez zainscenizowany przez SS w dniu 31 sierpnia 1939 atak na tutejszą radiostację (Winkler, 2007).

W poniższym zdaniu zmieniono kolejność wyrazów. Tłumacz celowo zastosował subiektywną transformację – inwersję. W języku polskim ważne informacje znajdują się na początku zdania, natomiast w języku niemieckim na końcu zdania. To, w którym miejscu zdania znajdują się istotne treści, zależy od kodu kulturowego i odbiorcy. Tłumacz musi przetłumaczyć tekst w sposób dostosowany do adresata. Polski odbiorca jest

przyzwyczajony do tego, że czasownik znajduje się na początku zdania. Ponadto zastosowano również transformację subiektywną – pominięcie, jeśli chodzi o pojęcie *Angriff*. W tym przypadku w tłumaczeniu dano podmiot domyślny. Zrealizowano ekwiwalencję zarówno denotatywną, jak i konotacyjną. Niemniej nie spełniono wymagań ekwiwalencji gramatycznej, co wiąże się ze zmianą kolejności.

Die neue Regierung unter Bundeskanzlerin Angela Merkel war am 1. März genau 100 Tage im Amt (Winkler, 2007).

Pierwszego marca minęło dokładnie 100 dni od objęcia urzędu przez nowy rząd pod kierownictwem Angeli Merkel (Winkler, 2007).

Zdanie *Die neue Regierung unter Bundeskanzlerin Angela Merkel war am 1. März genau 100 Tage im Amt* zawiera, jak można zauważyć, ważną informację, która w polskim tłumaczeniu pojawia się na samym początku. Jest to charakterystyczne rozwiązanie dla naszego języka, dlatego tłumacz zachował kod kulturowy. Zmieniła się jednak struktura zdania, przez co można stwierdzić, że mamy do czynienia z subiektywną inwersją. W zdaniu tym nastąpiła zmiana kolejności, a dzięki inwersji podkreślono istotne treści. W tym przypadku realizowana jest ekwiwalencja pragmatyczna.

Europa und der Nachbar Deutschland bauen auf den konstruktiven Beitrag Polens, wenn es etwa um das Einbringen der historischen Erinnerungen aus der Zeit des Nationalsozialismus und Kommunismus und der Erfahrungen des gesellschaftlichen Transformationsprozesses geht, europäische Ostpolitik und um die Verbesserung der transatlantischen Beziehungen und wenn es sich um die notwendigen Strukturreformen zur Erhaltung der Handlungsfähigkeit der erweiterten Union handelt (Winkler, 2007).

Europa i niemiecki sąsiad Polski stawiają na konstruktywny wkład Polski w politykę wschodnią i poprawę stosunków euro-atlantycznych, a także w konieczne reformy strukturalne Unii, które mają pozwolić jej zachować zdolność do efektywnego działania. Wkładem Polski jest tutaj jej pamięć historyczna o czasach nazizmu i komunizmu oraz o procesie transformacji społecznej (Winkler, 2007).

W trakcie tłumaczenia niemieckie zdanie złożone zostało podzielone na dwa krótsze. Dzięki temu tekst powinien być bardziej zrozumiały dla polskiego odbiorcy. Jednak tłumacz przeformułował przekład. Da się zauważyć, że tłumaczenie znacznie odbiega od oryginału. Zachowane zostają jednak wartości synonimiczne, dlatego można stwierdzić, że ekwiwalencja konotacyjna została zachowana. Czasownik *bauen auf* jest tłumaczony jako „stawić na”/ *setzen auf*. *Bauen auf*, co rozumie się jako „móc na kims, czymś polegać; mocno komuś ufać” (Duden, 2007, 251). Czasownik *setzen auf* interpretuje się w tym przykładzie jako „przyznawać komuś, czemuś określone miejsce” (Duden, 2007: 1536).

Widać, że tłumaczenie w niewielkim stopniu odbiega od oryginału. Wartości synonimiczne są w dużej mierze zachowane, dlatego można zauważyć, że w tym przypadku realizowana jest ekwiwalencja konotacyjna. Wymagania ekwiwalencji denotatywnej są także spełnione. Mamy tu do czynienia z relacją „jeden do jednego”. Jeśli chodzi o transformacje w procesie tłumaczenia, to pojawia się tu subiektywna substytucja – uogólnienie. Zdanie złożone *wenn es etwa um das Einbringen der historischen Erinnerungen aus der Zeit*

des Nationalsozialismus und Kommunismus und der Erfahrungen des gesellschaftlichen Transformationsprozesses geht zostało przetłumaczone jako proste. Przekład znacznie odbiega od oryginału, ponieważ zmienia się struktura semantyczna zdania. Zachowano jednak zarówno wartości synonimiczne, jak i sens tego fragmentu. W tym przypadku należy jednak stwierdzić, że tłumaczenie nie jest identyczne.

Deutschland will die Kooperation und Partnerschaft mit Polen (Winkler, 2007).

Niemcy dążą do kooperacji i partnerstwa z Polską (Winkler, 2007).

W powyższym przykładzie czasownik modalny *wollen* został przetłumaczony jako „dążyć”/*streben*. Można stwierdzić, że tłumaczenie znacznie odbiega od oryginału. *Wollen* oznacza „mieć zamiar, pragnienie, wolę, aby zrobić coś konkretnego” (Duden, 2007: 1946). Z kolei czasownik *streben* można przetłumaczyć jako „bardzo się starać, z całych sił, nieustępliwie dążyć do czegoś; starać się osiągnąć coś konkretnego” (Duden, 2007: 1629).

Jak można zauważyć, znaczenie tych wyrazów nie jest takie samo. W tłumaczeniu znaczenie tego zdania zostaje podkreślone przez czasownik *streben*, który wyraża nacisk. Niemniej ogólnie da się stwierdzić, że wartości synonimiczne zostały zachowane. W ten sposób realizowany jest konotacyjny rodzaj ekwiwalencji. Spełniono również ekwiwalencję denotatywną. W tym przypadku występuje zgodność jeden do jednego. Jeśli chodzi o transformacje w procesie tłumaczenia, to mamy do czynienia z subiektywną substytucją – konkretyzacją.

Dies in den Herzen zu tragen und danach zu handeln, wäre unser Auftrag (Winkler, 2007).

Naszym zadaniem byłoby więc, aby o tym pamiętać i działać w zgodzie z tym przekonaniem (Winkler, 2007).

Podczas procesu tłumaczenia zmieniono kolejność zdań. Tłumacz zrobił to celowo, ponieważ w języku polskim najważniejsze informacje znajdują się na początku zdania. Mamy tu zatem do czynienia z subiektywną inwersją.

Ponadto można zauważyć, że we fragmencie po niemiecku występuje konstrukcja bezokolicznikowa z zaimkiem *zu*. W języku polskim nie istnieje taki układ gramatyczny, dlatego zostaje on zastąpiony bezokolicznikami. Niemniej gramatyczny rodzaj ekwiwalencji jest nadal zachowany.

Można jednak zauważyć, że rzeczownik *Auftrag* jest tłumaczony jako „zadanie”/*die Aufgabe*. Należy tutaj dodać, że tłumaczenie w tym przypadku nieznacznie odbiega od oryginału. *Auftrag* oznacza bowiem „zobowiązanie, misję” (Duden, 2007: 202). Zadania rozumiane są jako „coś, co ktoś ma do wykonania; zadanie, obowiązek” (Duden, 2007: 190).

W tym przykładzie zachowano wartości synonimiczne, dlatego spełnione są wymagania ekwiwalencji konotacyjnej. Zrealizowana jest również ekwiwalencja denotacyjna. Mamy tu do czynienia z ekwiwalencją jeden do jednego. Jeśli chodzi o transformacje w procesie tłumaczenia, to możemy mówić o subiektywnej substytucji – uogólnieniu. Fraza „z tym przekonaniem”/*mit dieser Überzeugung* uzupełnia to zdanie. Tłumacz chce rozszerzyć podaną informację, aby fragment ten był zrozumiały dla czytelnika. Zauważamy więc subiektywne uzupełnienie.

Podsumowując, można stwierdzić, że tłumaczenie jest w dużym stopniu adekwatne do oryginału. W polskim przekładzie występuje jednak kilka różnic dotyczących struktury semantycznej tego tekstu.

Można dostrzec, że kod kulturowy został zachowany w obu tekstach. Zarówno oryginał, jak i tłumaczenie są identyczne pod względem typologii tekstu oraz charakteru wypowiedzi. Należy jednak podkreślić, że w tłumaczeniu występują różnice leksykalne, jak również gramatyczne, co wynika z analizy przemówienia politycznego byłego polityka niemieckiego prof. Bernharda Vogla.

Jeśli chodzi o różnice leksykalne, trzeba przyznać, że wiele pojęć nie zostało przetłumaczonych dosłownie. Niemniej udało się zachować sens wypowiedzi, mimo że niektóre zdania pominięto podczas procesu tłumaczenia. Warto też podkreślić, że w przemówieniu utrzymano niezmiennosc na poziomach semantycznym i gramatycznym.

Przedstawione przykładowe zdania z przemówienia niemieckiego polityka dowodzą, że zarówno funkcja apelatywna języka, jak i funkcja informacyjna są tak samo trudne do uzyskania w przemówieniu politycznym byłego deputowanego do Bundestagu.

Większość zdań ma na celu przekazanie informacji. Należy przyznać, że z politycznego punktu widzenia język powinien przede wszystkim pełnić funkcję informacyjną, co widać w przywołanym wystąpieniu. Ważnym aspektem jest tutaj to, że język służy odbiorcy jako nośnik informacji.

Jednocześnie w języku polityki można zaobserwować cechy języka reklamy. W ten sposób realizuje on w pewnym stopniu funkcje informacyjną i apelatywną.

Kilka słów konkluzji

Podsumowując, można stwierdzić, że tezy dotyczące obecności procesu pauperyzacji w języku polityki oraz trudności w osiągnięciu tożsamości potencjałów apelatywnego i informacyjnego w tłumaczeniu znalazły potwierdzenie. Fakt, że pauperyzacja ma wpływ na język polityki i polityków, został szczegółowo opisany w niniejszym artykule. Powoduje ona, że język ten traci swoją elegancję i wartości merytoryczne, a tym samym staje się coraz prostszy i bardziej potoczny.

Część analityczna niniejszego artykułu bezpośrednio pokazuje, że procesy tłumaczeniowe nie są łatwym zadaniem z perspektywy translologicznej. Tłumacz często musi podejmować trudne decyzje podczas swojej pracy. Można stwierdzić, że niejednokrotnie tworzy nowy tekst. W trakcie tego procesu musi zawsze pamiętać o kodach kulturowych. Tekst koniecznie powinien się cechować zrozumiałością i klarownością, co uwarunkowane jest głównie nastawieniem na odbiorcę.

Należy również zauważyć, że analiza tłumaczenia przemówienia politycznego prof. Bernharda Vogla potwierdza tezę, zgodnie z którą w przekładzie trudno osiągnąć zarówno apelatywną, jak i informacyjną funkcję języka. Niemniej we wskazanym przypadku zostały one w pewnym stopniu zrealizowane.

Bibliografia

- Beck K. (2015), *Können Sie nicht einfach mal das Maul halten?*, „Der Spiegel“, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/kurt-beck-koennen-sie-nicht-einfach-mal-das-maul-halten-a-859502.html> [dostęp: 13.01.2026].
- Bralczyk J. (2007), *O języku propagandy i polityki*, Warszawa: TRIO.
- Duden Deutsches Universalwörterbuch* (2007), Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Duden Verlag.
- Łabędź K. (red.) (2013), *Język polityków i jego patologie*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Niehr T. (2014), *Einführung in die Politolinguistik*, Göttingen: UTB GmbH.
- Ożóg K. (2007), *O języku współczesnej polityki*, „Polityka i Społeczeństwo”, nr 4, [polityka_i_spoleczenstwo-r2007-t-n4-s103-111.pdf](http://polska_i_spoleczenstwo-r2007-t-n4-s103-111.pdf) [dostęp 15.01.2026].
- Reiß K. (1981), *Textbestimmung und Übersetzungsmethode. Entwurf einer Texttypologie*, [w:] Wolfram W. (Hrsg.), *Übersetzungswissenschaft*, Darmstadt: Klett.
- Steinmeier F.-W. (2015), *Die besten Wutreden deutscher Politiker*, <http://www.welt.de/politik/deutschland/article137029482/Die-besten-Wutredendeutscher-Politiker.html> [dostęp: 18.01.2026].
- Strauß F.J. (2015), *Ausraster: Die besten Wutreden deutscher Politiker*, WELT, <https://www.welt.de/politik/deutschland/article137029482/Ausraster-Die-besten-Wutreden-deutscher-Politiker.html> [dostęp: 13.01.2026].
- Wikipedia*, hasło: *Politikwissenschaft* (b.r.), <http://de.wikipedia.org/wiki/Politikwissenschaft> [dostęp: 12.01.2026].
- Wikipedia*, hasło: *Politolinguistik* (b.r.), <http://de.wikipedia.org/wiki/Politolinguistik> [dostęp: 12.01.2026].
- Wikipedia*, hasło: *Sprachwissenschaft* (b.r.), <http://de.wikipedia.org/wiki/Sprachwissenschaft> [dostęp: 12.01.2026].
- Winkler H.A. (2007), *Quo vadis, Europa? Unia Europejska pomiędzy rozszerzeniem a pogłębieniem / Quo vadis, Europa? Die Europäische Union zwischen Erweiterung und Vertiefung*, tłum. A. Peszke, Warszawa: Willy Brandt Stiftung.

<https://doi.org/10.25312/j.10257>

Joanna Kozieł <https://orcid.org/0000-0002-0054-7685>
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: joanna.koziel@kul.pl

Czy kobietom potrzebna jest jeszcze religia? O wizerunku kobiety (nie)wierzącej we współczesnych serialach rosyjskich

Do women still need religion? Representations of believing and non-believing women in contemporary Russian TV series

Streszczenie

Artykuł analizuje sposób przedstawiania kobiet wierzących i niewierzących we współczesnych serialach rosyjskich z lat 2020–2025. Celem badania jest określenie dominujących modeli kobiecej religijności oraz sposobów reprezentacji prawosławia w rosyjskiej kulturze popularnej. Materiał badawczy obejmuje wybrane popularne serie rosyjskie analizowane z perspektywy kulturoznawczej i medioznawczej z wykorzystaniem jakościowej analizy treści oraz analizy motywów narracyjnych. Badanie pozwoliło wyodrębnić cztery główne modele postaci kobiecych: kobiety obojętnej wobec wiary, nawróconej grzesznicy, matuszki oraz antybohaterki reprezentującej środowisko prawosławne. Analiza wykazała, że religia najczęściej funkcjonuje w serialach jako element tradycji, kulturowego rytuału lub narzędzie budowania tożsamości bohaterów, rzadziej natomiast staje się przestrzenią pogłębionej refleksji duchowej. Jednocześnie zauważalne jest niewielkie zainteresowanie tematyką religijności kobiet w najnowszych rosyjskich produkcjach serialowych. Wyniki badań wskazują również, że sposób przedstawiania religii i duchowości pozostaje silnie uzależniony od współczesnego kontekstu społecznego oraz politycznego Federacji Rosyjskiej.

Słowa kluczowe: serie rosyjskie, religijność kobiet, prawosławie, kultura popularna, analiza medioznawcza, reprezentacje religii

Abstract

This article examines representations of believing and non-believing women in contemporary Russian television series produced between 2020 and 2025. The study aims to identify dominant models of female religiosity and ways of representing Orthodox Christianity in Russian popular culture. The research material consists of selected popular Russian TV series analysed from cultural and media studies perspectives using qualitative content analysis and narrative motif analysis. The study distinguishes four main models of female characters: women indifferent to religion, repentant sinners, priests' wives (matushkas), and anti-heroines associated with the Orthodox environment. The analysis demonstrates that religion in these productions most often functions as an element of tradition, cultural ritual, or identity construction rather than as a space for profound spiritual reflection. At the same time, the study reveals relatively limited interest in women's religiosity in recent Russian serial productions. The findings also indicate that representations of religion and spirituality remain strongly influenced by the contemporary social and political context of the Russian Federation.

Keywords: Russian TV series, female religiosity, Orthodox Christianity, popular culture, media analysis, representations of religion

Temat religii i duchowości pojawia się na ekranach już od początku istnienia kinematografii. Jednakże wykorzystanie tego typu problematyki czy symboli religijnych nie zawsze jest równoznaczne z pogłębionym spojrzeniem teologicznym, a nawet zgodne z nauką chrześcijańską. Religijność współczesnej kultury często ogranicza się do powierzchownych przejawów kultu związanych bardziej z tradycją danego kraju lub przesądami aniżeli żywą wiarą. W tym kontekście trafne wydaje się użyte przez Jareme Drozdowskiego określenie popreligia, wskazujące z jednej strony na spłylenie przekazu religijnego, a z drugiej – na zaangażowanie najnowszych środków medialnych w proces kreowania współczesnej religijności (Drozdowicz, 2019: 80). Niniejszy artykuł to próba spojrzenia na duchowość kobiet zaprezentowaną w kulturze popularnej i wskazania, czy dominującą postawą w tym obszarze jest popreligia, świadoma wiara, a może obojętność wobec tych kwestii¹.

Materiał badawczy

Materiał badawczy stanowią seriale rosyjskie nakręcone w drugim dziesięcioleciu XXI wieku (lata 2020–2025). Wybór seriali, a nie filmów pełnometrażowych, wydaje się zasadny w kontekście znaczącego wzrostu popularności tej formy audiowizualnej, co uwarunkowane jest przede wszystkim upowszechnieniem się platform streamingowych. Rosnąca rola takich produkcji to zjawisko symptomatyczne także dla rynku rosyjskiego,

---

¹ Poniższy tekst jest rozwinięciem myśli rozpoczętej w artykule *The Image of Monks and the Monastic Community in the Latest Russian Cinematography*, w którym prezentowałam badania dotyczące wizerunku mnichów i wspólnot monastycznych w najnowszej kinematografii rosyjskiej. W pracy analizowałam również serial *Монастырь* i nawiązywałam do postaci matuszki z serialu *Почка*. W niniejszym tekście odwołuję się do tych badań, poszerzając je i ukazując w innym kluczu. Por. J. Kozieł (2025), *The Image of Monks and the Monastic Community in the Latest Russian Cinematography*, „Religions”, nr 16(3), 351, <https://doi.org/10.3390/rel16030351> [dostęp: 7.09.2025].

co podkreśla w swoich badaniach Irina Anatoliewna Martianowa. Powołując się na słowa rosyjskich artystów, zauważa, że seriale skutecznie konkurują z kinem i stały się dominującą gałęzią narodowej kinematografii, przyciągając swoją specyfiką gatunkową zarówno reżyserów, jak i widzów (Mart'yanova, 2021: 30–31). Mimo że wywodzą się z gatunku filmowego, przestają być postrzegane jako typ podrzędny wobec filmu i mniej wartościowy, ponieważ ukształtowały już własny język przekazu, trudny do oddania w formie pełnometrażowej. Jak konstatuje Przemysław Rotengruber:

Choć serial wykorzystuje środki reprezentatywne dla filmu (jednoczęściowego), to jego przystępność (jako powieści podzielonej na odcinki), narracyjna elastyczność oraz treściowa pojemność czynią z niego przekaz artystyczny zyskujący autonomię wobec innych rodzajów filmów (Rotengruber, 2024: 233).

Dodatkowo produkcja seriali jest z reguły prostsza i szybsza niż wypuszczenie na rynek filmu, dlatego można zakładać, że serialowe fabuły żywiej reagują na współczesne problemy czy tendencje, nawet te krótkotrwałe. Tym samym uzasadnione zdaje się traktowanie ich jako tekstów kultury odzwierciedlających, a niekiedy nawet kreujących, otaczający świat (Tirasawasdichai, Obrenovic, Alsharif, 2022: 7). Jest to również związane z wartościami, których nośnikami są właśnie seriale. Kamila Rączy wyróżnia cztery grupy wartości komunikowanych poprzez tę formę audiowizualną, mianowicie wartości informacyjno-edukacyjne, etyczno-moralne, wychowawczo-psychologiczne oraz kulturowo-obyczajowe (Rączy, 2020: 141). Poniższe badania ogniskują się wokół ostatniej grupy przywołanych kategorii. W tym kluczu przeprowadzona zostanie analiza wybranych seriali.

Materiału badawczego nie zawężono do gatunku kina religijnego. Z jednej strony trudności nastręczałoby samo zdefiniowanie pojęcia i wyznaczenie ram gatunkowych, zwłaszcza obecnie, kiedy reżyserzy wychodzą poza utarte kryteria gatunkowe. Z drugiej zaś nawet ciekawsze wydaje się obserwowanie kreacji kobiet w produkcjach nieskoncentrowanych na tematyce wiary ani nietworzonych pod kierownictwem duchownych. W doborze poszczególnych tytułów uwzględniono kryterium popularności, co odzwierciedlała liczba ocen i komentarzy użytkowników, a wyznacznikiem były dane z największej rosyjskiej bazy filmowej kinopoisk.ru². W badaniach nie uwzględniano seriali będących adaptacjami literackimi lub ukazujących realia minionych wieków, kiedy to stosunek do religii był inny niż współcześnie. Spośród 50 produkcji najpopularniejszych w rankingu seriali udało się wyekscerpować zaledwie 4 tytuły, w których wątek religijności kobiet miał istotne znaczenie i wpływał na przebieg akcji. Dodatkowo do analizy włączono serial *Окаянные дни* – mimo że nie cieszył się dużym zainteresowaniem wśród widzów, warto spojrzeć na interesującą i niestandardową kreację matuszki zaprezentowaną w jednym z odcinków. W materiale badawczym ujęte zostały następujące tytuły:

---

² Warto nadmienić, że w bazie kinopoisk nie wyodrębnia się gatunku filmu religijnego.

Tab. 1. Lista omawianych seriali i dane statystyczne z portali kinopoisk.ru

Tytuł	Reżyser	Gatunek	Ocena	Liczba ocen [*]
<i>Конец света (Konets sveta, 2022)</i>	Aleksandr Nezlobin	komedia, fantasy	7,3	543 613
<i>Монастырь (Monastyr', 2022)</i>	Aleksandr Molochnikov	dramat	7,4	937 158
<i>Окаянные дни (Okayannyye dni, 2020)</i>	Andrey Boltenko	komedia	6,8	8 048
<i>Почка (Pochka, 2021)</i>	Mariya Shul'gina	dramat, komedia	7,2	85 088
<i>Чики (Chiki, 2020)</i>	Eduard Oganesyanyan	dramat, komedia, kryminał	7,7	275 522

* Dane z 21.07.2025 r.

Źródło: kinopoisk.ru

Tytuły danych seriali pozostawiam w oryginale oraz transkrypcji, ponieważ żaden z nich nie został dystrybuowany na rynek polski i nie zyskał oficjalnego tłumaczenia.

Warto podkreślić, że odszukanie tego typu treści w serialach stanowiło wyzwanie. Badania wskazały, że tematyka religijna, a przede wszystkim religijność kobiet, nie znajduje się w centrum zainteresowania rosyjskich twórców filmowych. Sytuacji nie sprzyja także kontekst polityczny w Rosji i wprowadzenie zmian do prawodawstwa, zgodnie z którymi od 2013 roku przewiduje się bardziej surowe kary dla twórców obrażających uczucia religijne widzów. Dane kryterium jest oczywiście bardzo subiektywne i może służyć władzy jako wygodne narzędzie. Nowe prawo daje także większe uprawnienia Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (dalej: RPC). Z jednej strony RPC deklaruje wsparcie dla artystów, na przykład poprzez pomoc merytoryczną oraz finansową, z drugiej zaś otwarcie wpływa na ich pracę, blokując projekty, którym nie udziela aprobaty. Dobitym przykładem są działania podjęte wobec twórców serialu *Монастырь* przez RPC, a w konsekwencji również przez Ministerstwo Kultury Federacji Rosyjskiej. Główne zarzuty dotyczyły prezentowania wypaczonego wizerunku Cerkwi i życia monastycznego, co ostatecznie doprowadziło do ograniczenia emisji, usunięcia z funkcji reżysera oraz głównej aktorki przy produkcji drugiego sezonu serialu (Gadzhiev, 2022). To właśnie przedstawienie na ekranie wizerunku Cerkwi wydaje się najbardziej kluczowym w ocenie jej przedstawicieli, a kwestie dogmatyczne nie są już takie istotne, o czym świadczy chociażby brak zajęcia oficjalnego stanowiska przez Kościół prawosławny wobec fabuły serialu *Конец света*, który prezentuje wizję Boga i szatana w sposób nie do końca zgodny z nauczaniem chrześcijańskim³.

³ Pomimo braku zajęcia oficjalnego stanowiska przez RPC warto dodać, że w kwestii fabuły serialu zabierali głos pojedynczy duchowni, m.in. znany z medialnej działalności i kontrowersyjnych wypowiedzi ojciec Andriej Tkaczow. Nazwał on twórców produkcji bezbożnikami wpisującymi się w ramy humanistycznej kultury antychrześcijańskiej (Teleprogramma.org, 2022).

Motywy

Analizowany materiał pozwolił wydzielić cztery kluczowe motywy. Kolejność ich prezentacji wskazuje jednocześnie na frekwencję występowania.

Obojętność wobec wiary

To bez wątpienia najpopularniejszy motyw, który można odnaleźć w każdym z badanych seriali. Najczęściej daną grupę reprezentują młode dorosłe kobiety. Choć prawosławie jest dla nich naturalnym elementem otaczającej rzeczywistości – złote kopuły cerkwi stanowią integralną część lokalnego pejzażu, a symbole religijne znajdują się w domach ich rodziców i dziadków (rzadziej w domach samych bohaterek) – nie szukają w nim głębi duchowej. Krzyżyk czy ikonę traktują zwykle jako rodzaj talizmanu chroniącego przed siłami zła albo gwarantującego szczęście. Przykłady takiej postawy odnajdujemy w serialu *Почка*. Główna bohaterka – Natalia Kustowa – to cyniczna, skorumpowana inspektorka ochrony przeciwpożarowej. Chociaż jej brat Siergiej jest batuszką, a siostra gorliwą chrześcijanką, główna protagonistka do kwestii duchowości odnosi się co najmniej ze sceptycyzmem. Dobitnie odzwierciedlają to pierwsze sceny, kiedy Natalia prowadzi inspekcję w cerkwi. Nie tylko nie zna podstawowych pojęć prawosławnych, ale też nie szanuje przestrzeni *sacrum*, na przykład próbuje wejść za Carskie Wrota, strefę przeznaczoną wyłącznie dla celebrytów, aby także tam dokonać kontroli stanu bezpieczeństwa pożarowego. W kolejnym odcinku Kustowa, świadoma poważnej choroby zagrażającej jej życiu, ponownie przychodzi do świątyni, tym razem bezpośrednio do swojego brata, aby prosić go o pomoc. Bohaterka od razu ujawnia brak świadomości, jak właściwie zachowywać się w tym miejscu – na głowę nie zakłada tradycyjnej chusty, ale niedbale nasuwa kaptur bluzy. W świątyni nie szuka duchowego ukojenia ani nie liczy na moc modlitwy. Dlatego, kiedy zamiast zgody na przeszczep nerki brat zaleca modlitwę do św. Pantelejmona Uzdrawiciela, Natalia wpada w gniew. Po chwili reflektuje się i ze słowami „Я понимаю, вот иду к Богу” („Rozumiem, już idę do Boga”⁴) podchodzi do skrzyni na jałmużnę, gdzie wrzuca ofiarę. Gdy tym sposobem nie udaje się jej uzyskać oczekiwanego rezultatu, obrzuca Siergieja wyzwiskami, przewraca świeczniki, po czym zabiera skrzynię z datkami i wychodzi ze świątyni. Kolejne próby otoczenia Natalii modlitwą wywołują u niej podobny efekt – oburzenie i odrzucenie. Wraz z pogorszeniem stanu zdrowia bohaterki coraz wyraźniejsza staje się jej przemiana wewnętrzna. Trzecia wizyta w cerkwi ma zupełnie inny charakter niż poprzednie. Tym razem protagonistka ściąga z głowy kaptur i zakłada chustkę. Następnie zwraca się do brata z prośbą o spowiedź – szczerze wyznaje grzechy i wyraża skruchę, co stanowi przełom nie tylko dla samej Natalii, ale też dla relacji rodzeństwa. Chociaż kobieta nie zmienia się w gorliwą wyznawczynię prawosławia, widać, jak bardzo ewoluuje jej zachowanie. Odchodzi od stosowania bezwzględnych metod, manipulacji i instrumentalnego wykorzystywania ludzi, zamiast tego zaczyna zważać na uczucia innych, a nawet rezygnuje z własnego dobra dla

---

⁴ Tłumaczenia ścieżki dialogowej, o ile nie zaznaczono inaczej, pochodzą od autorki.

dobra bliźnich. Co więcej, Natalia staje się iskrą pobudzającą bliskich do wewnętrznej przemiany – dzięki niej jednoczy się rodzina, matka leczy się z alkoholizmu, brat weryfikuje swoje zachowanie. W historii protagonistki można doszukiwać się trawestacji Księgi Hioba przełożonej na współczesne realia (Yefimov, 2022). Pomimo wielu różnic Kustową, tak jak bohater biblijnej historii, doświadczyła ogromu nieszczęść. Analogicznie do Hioba miała w życiu wszystko, aby nazywać się współczesnym człowiekiem sukcesu: wysokie, intratne stanowisko, władzę, udany związek, materialne bogactwo. Niespodziewana diagnoza i drastyczne pogorszenie stanu zdrowia doprowadziły w konsekwencji do utraty tego, zdawałoby się, idealnego świata. Mimo to Natalia nie poddała się – zawzięcie walczyła o odzyskanie dawnego życia. Jednak, tak jak w biblijnej historii, kluczem do przebudzenia sumienia i prawdziwej wewnętrznej siły okazała się pokora. Z tego względu uzasadnione wydaje się użyte przez Olgę Kuźminę określenie przedstawionej historii mianem przypowieści o duszy i ofierze (Kuz'mina, 2022). Oczywistym oraz nieco rażącym banalnością nawiązaniem do Ewangelii jest również finałowa scena operacji, w której Natalia leży z rozłożonymi ramionami niczym ukrzyżowany Chrystus. W tle słychać chór żeński śpiewający tekst Psalmu 20(19):

Да услышит тебя Господь в день печали, да защитит тебя имя Бога Иаковлева...
Да даст тебе по сердцу твоему и все намерения твои да исполнит.

(Niech Pan cię wysłucha w dniu utrapienia, niech ciebie chroni imię Boga Jakuba. [...] Niech ci udzieli, czego w sercu pragniesz, i wypełni każdy twój zamysł) (Dynarski, Przybył, 2008: 678).

Psalm ten w bezpośredni sposób ilustruje życie Nataszy – po długich dniach cierpienia osiąga cel, choć już zupełnie jako inna osoba. Mimo że trudno doszukiwać się jednoznacznego nawrócenia na wiarę prawosławną, to działania bohaterki wpisują jej postawę w chrześcijańską moralność.

Drugi serial, na który należy zwrócić uwagę w kontekście obojętności wobec duchowości, to *Конец света*. Fabuła dotyczy kwestii bezpośrednio związanych z wiarą chrześcijańską, a mianowicie walki sił piekielnych z niebiańskimi oraz nadejścia antychrysta, co przedstawiono w intertekstualnej relacji z *Mistrzem i Małgorzatą* Michaiła Bułhakowa. Na ekranie regularnie pojawiają się wizualne reprezentacje religii (wnętrze cerkwi, obrzędy chrześcijańskie) oraz werbalne (zwłaszcza leksemy typu: wiara, miłosierdzie, grzech, grzesznik, szatan). Jednocześnie sama duchowość została przedstawiona w dosyć powierzchowny sposób. Wśród postaci kobiecych tylko dwie bohaterki drugoplanowe są osobami wierzącymi – narzeczona protagonisty, dzięki której tenże przyjmuje chrzest, a także chora babcia, nieustannie zanosząca modlitwy do Boga o skrócenie cierpień. Niemniej duchowość tych postaci nie zostaje zaprezentowana w pogłębiony sposób, ponieważ obie giną w początkowych odcinkach serialu. Dla pozostałych kobiet religia stanowi element tradycji ograniczającej się do noszenia krzyżyka na szyi, co dobitnie podkreślają słowa masażystki Ani z brutalną szczerością odpowiadającej na pytanie dlaczego wierzy: „Я просто верю, как все” („Po prostu wierzę, jak wszyscy”).

Jednakże dla większości kobiet zaprezentowanych w serialu nie ma miejsca na istnienie Boga. Otwarcie deklarują ateizm, jak policjantka Swietłana, albo traktują duchowość

bardzo pragmatycznie, posługując się nią jako narzędziem umożliwiającym realizację celu. Często znacznie bardziej pociągające są siły zła. Symptomatyczna jest tu postawa Warrii, siostry głównego bohatera. Nieskrywany entuzjazm wywołuje u niej przypuszczenie, że może być córką diabła:

Мам, во мне всегда эта кровь лилась, всегда меня на зло тянуло, класс! [...] Нужно какую-то библию сатаны скачать, чтобы больше про отца узнать!

(Mamo, we mnie zawsze ta krew płynęła, zawsze mnie ciągnęło do zła, super! [...] Trzeba ściągnąć jakąś biblię szatana, żebym mogła więcej dowiedzieć się o ojcu!).

Szatan i jego wysłannicy budzą u dziewczyny nie lęk, ale fascynację. Ich bliskość postrzega jako środek do wyróżnienia się spośród grona rówieśników. Również jej matka w siłach zła upatruje okazji, aby osiągnąć własne szczęście. Wiara kobiet z serialu *Конец света* sprowadza się tym samym do przekonania, że mogą osiągnąć udane i satysfakcjonujące życie, a nieistotne jest to, czy gwarantem tego stanu będzie Bóg, czy szatan.

Kolejne przykłady postawy obojętności wobec wiary można odnaleźć w serialu *Чики*. Nakreślony przez Eduarda Oganiesiana obraz opowiada historię młodych kobiet: Żanny, Swiety, Ludy i Mariny. Mieszkają one w małym miasteczku na głębokiej prowincji w południowej Rosji. Jest to miejsce pozbawione perspektyw, kontrolowane przez przestępców, wobec których przedstawiciele prawa są bezradni i ulegli. Serialowe bohaterki, chcąc wyrwać się z prostytucji i rozpocząć nowe życie, podejmują decyzję o otwarciu pierwszego w okolicy klubu fitness. To pomysł zarówno nowatorski, jak i od początku skazany na porażkę, ponieważ inicjatywa nie podoba się lokalnej mafii, biurokratyzowane urzędy utrudniają procedury, a sprytni oszuści bez skrupułów wykorzystują naiwność kobiet.

Początkowe sceny pokazują przypadkowe spotkanie przyjaciółek z ich współpracowniczką – Raisą, która je poucza, że uniknęłyby jakiegokolwiek niebezpieczeństwa, gdyby posiadały przy sobie ikonę:

Это вот потому что вы оберег не носите – иконку. Впрочем и на работе помогает. [...] А вы вот не верите и попадаете.

(To dlatego, że nie nosicie amuletu – ikonki. Zresztą i w pracy pomaga [...]. A wy nie wierzycie, to i macie za swoje).

Ikona jest dla niej nie symbolem wiary, świętym wizerunkiem, ale amuletem. Zdaje się, że początkowo bohaterki również dzielą jej stosunek do religii – decydują się przykładowo pójść do cerkwi, aby zapalić świeczkę za szczęście w życiu osobistym i za pomyślny rozwój biznesu:

Давайте девочки, в церковь ходим и свечку за удачу поставим.

(Chodźcie dziewczyny, do cerkwi pójdziemy i na szczęście świeczkę zapalimy).

W kolejnych odcinkach kobiety regularnie odwiedzają cerkiew w podobnych intencjach. Oprócz Swietyłany żadna z nich nie jest osobą przestrzegającą praktyk religijnych, ale mimo to do sfery *sacrum* odnoszą się z wyraźnym szacunkiem, co oddaje na przykład skromny strój, który znacznie różni się od ich codziennego ubioru.

Warto wspomnieć scenę, gdy Luda zaczyna coraz częściej bywać w świątyni. Świętana otwarcie pyta, dlaczego chodzi do cerkwi, skoro jest niewierząca, i prosi, chcąc udowodnić swoje słowa, aby przyjaciółka wyrecytowała tekst modlitwy *Ojciec nasz*. Zgodnie z przypuszczeniami okazuje się to za trudnym zadaniem, podobnie jak dla Żanny, która w piątym odcinku uczy się *Modlitwy Pańskiej* z internetu. Protagonistki nie znają również elementarnych zasad dotyczących sposobów wyrażania pobożności, chociażby nie potrafią składać rąk do błogosławieństwa, mają trudności z praktykami religijnymi (scena z całowaniem krzyża). Dla Ludy główną motywacją do częstszych wizyt w świątyni jest chęć poznania porządnego mężczyzny, dobrego kandydata na męża i ojca. Nie deprymują jej upomnienia ojca Sergiusza, który w bezpośredni sposób zwraca uwagę na niewłaściwość tych pobudek. Z kolei postawa Żanny pozwala przypuszczać, że mogła doznać przemiany duchowej.

Nawrócona grzesznica

W przedostatnim odcinku serialu *Чуки* poniżona i dotknięta nieszczęściami Żanna przychodzi do ojca Sergiusza. Ten prowadzi ją do cerkwi przed krzyż i zachęca, aby modliła się do Boga własnymi słowami. Bohaterka przez chwilę tępo patrzy przed siebie, a potem pada na ziemię, głęboko zawodząc. Jednakowoż reżyser nie powraca do tego wątku, dlatego też widz nie wie, czy był to jednorazowy akty skruchy, czy Żanna rzeczywiście przeżyła głębokie nawrócenie.

Wątpliwości nie mają natomiast widzowie *Монастырь*. To jeden z niewielu rosyjskich seriali skoncentrowanych na tematyce religijnej zarówno w warstwie wizualnej, jak i na poziomie fabuły. Kolejne odcinki dają możliwość obserwowania całkowitej przemiany głównej bohaterki Marii, poczynając od jej hedonistycznego, pobawionego głębszych wartości życia do odnalezienia sensu w wierze. Uciekając przed niegdysiejszymi przyjaciółmi, a obecnie wrogami, kobieta chroni się w prowincjonalnym monasterze męskim, a następnie trafia do żeńskiego. Początkowo nie oznacza to dla Marii rezygnacji z postawy buntu i osiągnięcia korzyści sposobami dalekimi od moralności chrześcijańskiej. Z tego względu nie powstrzymuje się przed uwodzeniem duchownych, epatowaniem nagością czy pogardą wobec zwierzchniczek. Nie zważa na sakralny charakter miejsca ani nie szanuje autorytetu. Jednocześnie jej obecność w murach klasztornych sprawia, że mnisi i mniszki muszą skonfrontować się z dotychczasowym porządkiem oraz własną postawą. Jednakże pod mądrą kuratelą ojca Warsanofija kobieta stopniowo się zmienia, powoli przestaje stawiać za priorytet własne dobro, stając się coraz bardziej altruistyczna. Potwierdzenie można odnaleźć w scenie, gdy Maria nie boi się wystąpić w obronie młodej mniszki Pantelejmony, nawet jeśli oznaczałoby to ryzykowanie własnym życiem. Finalne sceny pokazują, że protagonistka odnajduje ukojenie w wierze oraz w spokojnej codzienności na głębokiej prowincji.

Matuszka

Filmowe matuszki rzadko interesują reżyserów, toteż najczęściej pojawiają się jako postacie drugoplanowe. Na ekranie są przede wszystkim dobrodusznymi kobietami, niemal

bezwzględnie wspierającymi swoich mężów – stanowią podporę dla ich duszpasterskiej działalności, a także ucieleśniają wzór tradycyjnej duchowości kobiecej. Z tego powodu kamera pokazuje je zazwyczaj w trakcie domowej krzątaniny, cicho odmawiające paciierz czy aktywnie udzielające się w cerkwi. Taka jest małżonka ojca Siergieja z serialu *Чуку – Мария*. Czuła, delikatna, realizuje się przede wszystkim jako matka i żona. Na ekranie jej postać pojawia się sporadycznie, bo zaledwie trzy razy – zawsze w towarzystwie dzieci oraz męża. Najpierw widzimy ją przed cerkwią, potem przy kuchennym stole i w sielskiej scenerii, gdy w upalny dzień spędza popołudnie wraz z całą rodziną na przydomowym podwórku. Zatopiona w rozmowie z bliskimi czerpie radość z codzienności. Widać, że tę rodzinę łączy głęboka więź. Postać Marii jest niejako skontrastowana z głównymi bohaterkami zarówno pod względem charakterów, jak i stylu życia. To właśnie ta kobieta reprezentuje wartości, do których dążą Żanna, Święta, Luda i Marina: stabilność, wsparcie kochającej rodziny i możliwość samorealizacji w roli matki.

Z kanonu filmowych popadii wyróżnia się drugoplanowa bohaterka serialu *Почка – Мария*. Początkowo kreacja tej postaci wyraźnie odbiega od utartego wizerunku. Kobieta ta – z wykształcenia księgowka – po ślubie rozpoczyna życie u boku męża, rezygnując z pracy (przyczyniły się do tego także problemy zawodowe). W pierwszych scenach pokazano ją jako postać nowoczesnie i modnie ubraną, choć z nieodłącznym atrybutem żony prawosławnego duchownego – chustką na głowie. Maria została przedstawiona jako świadoma własnej wartości, dążąca do autonomii i samostanowienia. Postawa bohaterki stanowi formę sprzeciwu wobec działań męża, które naruszają jej poczucie wolności, na przykład poprzez skonfiskowanie smartfonu. W swoich działaniach Maria jest zdeterminowana, nie powstrzymuje się przed otwartym łamaniem przyjętych konwenansów. Dobrze obrazuje to scena, kiedy podczas rodzinnego przyjęcia ma dość natarczywości zebranych i niespodziewanie wyskakuje ze statku na brzeg, dosłownie uciekając przed mężem. W kolejnych odcinkach wychodzi na jaw, że bohaterka wdała się w romans z bogatym mężczyzną i pragnie odejść od małżonka. Jednakże okazuje się, że wolność wyboru nowego partnera czy drogi życiowej nie są życiowym priorytetem. Pod presją Natalii i groźbą ujawnienia dawnych malwersacji finansowych Maria dołącza do grona modelowych filmowych matuszek. Świadczy o tym całkowita przemiana wizerunkowa: rezygnacja z szykownych strojów na rzecz skromnej, niemodnej odzieży, brak makijażu, a także zmiana zachowania. Kobieta porzuca doczesne uciechy i zastępuje je zaangażowaniem w życie religijne – służbą w świątyni i udziałem w chórze cerkiewnym.

Ciekawy wizerunek matuszki przedstawiono w serialu *Окаянные дни*. Jest on zbiorem 10 odcinków niepowiązanych ze sobą historii, które łączy motyw pandemii koronawirusa i izolacji. Bohaterowie kontaktują się ze sobą za pomocą wideoczatów – w dziewiątym odcinku rozmawia dwóch duchownych, czyli ojcowie Nikodem i Wikentij, a następnie dołącza do nich również żona pierwszego z nich. Od razu uwagę zwraca różnica wieku małżonków, kontrastująca z konwencjonalną w rosyjskiej kinematografii wizją małżeństwa duchownego. Matuszka jest bowiem dużo młodsza od swojego męża. Dodatkowo to wesola, pełna życia kobieta. Odbiega od typowej dla swojej roli powagi, spokoju czy uduchowionej postawy, a nawet, namówiona przez swojego męża, ucieka się do zabawnego oszustwa. Nawiązując do tradycjonalistycznego podejścia ojca Wikentija,

jednoznacznie oponującego przeciw używaniu najnowszych technologii przy celebrowaniu liturgii, bohaterka wciela się w rolę wdowy. Ze szlochem opowiada, jak jej mąż zginął z powodu koronawirusa podczas odprawiania mszy i niemal od razu zmarł. Następnie zaczyna wspominać, o jakie grzechy Wikentija zamartwiał się ojciec Nikodem. Choć brzmią one komicznie, na przykład podrzucanie mięsnych pielmieni do paczki z postnymi, oglądanie filmów akcji, Wikentij gorliwie próbuje się usprawiedliwić. Matuszka na koniec przekazuje słowa swojego męża, który zawsze uważał, że jego przyjaciel mimo wieku jest wciąż naiwny. Jak się okazuje, Nikodem wcale nie zmarł, tylko postanowił zrobić primaaprilisowy żart swojemu koledze i zmusił żonę do współudziału w tym dowcipie. Obydwoje, zaśmiewając się do łez, proszą Wikentija o wybaczenie takiego oszustwa.

Antybohaterki reprezentujące wyznanie

Najbardziej jaskrawym przykładem takiej postawy jest ihumenia Jelizawieta z serialu *Монастырь*. Traumatyczne doświadczenia z dzieciństwa i wczesnej młodości sprawiły, że stała się bezwzględna osobą, dążącą przede wszystkim do umocnienia swojej władzy w zgromadzeniu i bezwzględnego posłuszeństwa. Z jednej strony jej działania mają na celu udowodnienie swojej wartości przed ojcem, z drugiej – narzucenie fanatycznej wiary. Trudno doszukiwać się w tej postawie chrześcijańskiej moralności czy miłości do bliźniego. Pod zwierzchnictwem Jelizawiety monaster żeński zamienia się w miejsce, w którym pełnia władzy skupia się w rękach ihumenii i grupy oddanych jej mniszek, gotowych donieść o jakimkolwiek przewinieniu. Zasłaniając się troską o dobro duchowe podwładnych, bohaterka stosuje przemoc i żąda pełnego podporządkowania we wszystkich sferach życia. Robi to z przerażającym fanatyzmem – w każdym widzi zagrożenie, a za swojego jedynego przyjaciela uznaje Boga. Kobiety zamieszkujące monaster są zmuszone do fizycznej pracy ponad siły, a ponadto codziennie spotykają się z wyśmiewaniem i poniżaniem.

Do grupy antagonistek można częściowo przypisać także siostrę Natalii Kustowej – Jelenę (*Лочка*). Choć nie stanowi tak jednoznacznego przykładu jak ihumenia, to również jej zachowanie znacznie odbiega od wartości wyznawanej religii. Jelena jest skromną nauczycielką i samotną matką. Zawsze pojawia się z nieodłącznym atrybutem – powieszonym na szyi okazałym krzyżykiem. Początkowo stanowi on jedyny element wskazujący na przynależność do grona wierzących, ponieważ trudno zauważyć w jej postępowaniu chrześcijańską postawę. Jelena żywi wobec siostry głęboką urazę za nieuczciwe przejście mieszkania po babci, dlatego bohaterki nie utrzymują kontaktu przez wiele lat. Gdy Kustowa przychodzi do niej z prośbą o pomoc, Jelena nie tylko nie zgadza się na ewentualną transplantację, ale reaguje z nietłumioną agresją. Podobnie kończy się drugie spotkanie siostr, gdy Lena ze złością tłumaczy swojemu małemu dziecku, aby nigdy nie zapomniało o tym, że Natalia jest złym człowiekiem. Jednak z czasem i ta bohaterka przechodzi przemianę – wybacza dawne winy i zgadza się na pomoc nawet kosztem własnego zdrowia.

Przykłady kobiet wierzących, które są antybohaterkami, to motyw najslabiej rozwinięty we współczesnej kinematografii rosyjskiej. Więcej tego typu przedstawień dotyczy mężczyzn – duchownych czy mnichów.

Podsumowanie

Poszukiwania materiału badawczego pokazały, że temat duchowości kobiet nie jest szczególnie popularny wśród twórców najnowszych seriali rosyjskich. Więcej takich wątków można odnaleźć w filmach fabularnych. Niemniej analizowane obrazy ujawniają cztery najpopularniejsze motywy: obojętność wobec wiary, przejawiającą się przede wszystkim w postrzeganiu religii jako elementu tradycji albo rytuału zapewniającego szczęście; motyw nawróconej grzesznicy; motyw tradycyjnego wizerunku żony prawosławnego duchownego; negatywne bohaterki reprezentujące środowisko prawosławne. Jednocześnie prezentacja tychże motywów nie zawsze jest pogłębiona i nie doczekała się wielu reprezentacji. Zasadne wydaje się twierdzenie, że serie religijne lub motywy religijne będą, zgodnie z tendencją światową (Smith, 2025), pojawiać się na ekranach rosyjskich widzów częściej. Na sposób przedstawienia tychże wątków znaczący wpływ może mieć sytuacja polityczna w Federacji Rosyjskiej.

Bibliografia

- Drozdowicz J. (2019), *Popreligia w szlafroku. Dudeizm jako zjawisko kulturowe*, „Przegląd Religioznawczy”, nr 4(274), s. 79–91.
- Dynarski K., Przybył M. (red.) (2008), *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Biblia Tysiąclecia*, Poznań: Pallottinum.
- Gadzhiev T. (2022), *V RPC ob "yasnili pretenzii kserialu «Monastyr'» s Ivleyevoy*, <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/6380c4f89a79475102144ae8> [dostęp: 23.09.2025].
- Kuz'mina O. (2022), *Pritcha o dushe i zhertve: pochemu serial „Pochka” okazalsya tak populyaren u rossijskikh zriteley*, <https://vm.ru/entertainment/944402-pritcha-o-dushe-i-zhertve-pochemu-serial-pochka-okazalsya-tak-populyaren-u-rossijskikh-zritelej?ysclid=mel-4zvi7mx119114086> [dostęp: 21.08.2025].
- Mart'yanova I.A. (2021), *Fil'm i serial: drugoy stszenariy?*, „Mezhdunarodnyy zhurnal issledovaniy kul'tury”, nr 1(42), s. 29–39.
- Rączy K. (2020), *Fenomen współczesnych produkcji serialowych w komunikowaniu wartości*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Cultura”, nr 12(4), s. 137–150.
- Rotengruber P. (2024), *Dlaczego warto oglądać seriale? „Czarnobyl” (2019)*, [w:] A. Doda-Wyszyńska, M. Pożusińska (red.), *Kamera Kultura 3: Serialność*, Poznań: Wydawnictwo Rys, s. 227–243.
- Smith H. (2025), *Faith-based content is resurrected heading into 2025*, <https://www.amperanalysis.com/insight/faith-based-content-is-resurrected-heading-into-2025> [dostęp: 27.08.2025].
- Teleprogramma.org (2022), *„Bezbozhniki”: svyashchennik raskritikoval serial „Konets sveta” pro Satana*, <https://dzen.ru/a/Y3sbScYT93qWT3T3?ysclid=melg60u73f185208586> [dostęp: 3.10.2025].

Tirasawasdichai T., Obrenovic B., Alsharif H.H.Z. (2022), *The impact of TV series consumption on cultural knowledge: An empirical study based on gratification – cultivation theory*, „Front. Psychol.” 13:1061850, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1061850> [dostęp: 3.10.2025].

Yefimov S. (2022), *S bibleyskim razmakhom: chem udivilserial „Pochka”*, <https://www.kp.ru/putevoditel/serialy/retsenzii/chem-udivil-serial-pochka/?ysclid=mek1fgxh7t684066273> [dostęp: 21.08.2025].

<https://doi.org/10.25312/j.10566>

Agnieszka Patalong <https://orcid.org/0009-0001-5055-228X>
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
e-mail: agnieszka_patalong@wp.pl

Sylwia Induła <https://orcid.org/0009-0005-0910-322X>
Wrocławska Akademia Biznesu (dawniej Wyższa Szkoła Handlowa)
e-mail: sylwia.indula@gmail.com

Clickbaitowy język nagłówków w mediach społecznościowych a reakcje użytkowników

Clickbait language in social media headlines and user reactions

Streszczenie

Artykuł analizuje język clickbaitowy w nagłówkach publikowanych w mediach społecznościowych oraz reakcje użytkowników na tego typu komunikaty. Celem badania jest identyfikacja najczęściej stosowanych strategii językowych charakterystycznych dla clickbaitu oraz określenie ich znaczenia w zaangażowaniu odbiorców. Zastosowano metodę jakościowej analizy treści i analizy językowej wybranych nagłówków opublikowanych na Facebooku przez różne typy mediów. Uwzględniono także analizę reakcji użytkowników, takich jak polubienia, komentarze i udostępnienia, ze szczególnym naciskiem na charakter emocji ujawnianych w komentarzach. Wyniki wskazują, że clickbaitowe nagłówki wykorzystują strategie takie jak niedopowiedzenia, hiperbolizacja, emocjonalizacja oraz personalizacja przekazu, co skutecznie przyciąga uwagę odbiorców i zwiększa poziom interakcji. Jednocześnie analiza pokazuje, że generowane zaangażowanie ma często charakter powierzchowny i emocjonalny, a nie poznawczy. Uzyskane rezultaty wskazują, że clickbait może mieć znaczenie dla sposobu odbioru informacji oraz kształtować postawy użytkowników wobec mediów, wzmacniając reakcje afektywne kosztem refleksyjnego przetwarzania treści.

Słowa kluczowe: clickbait, Facebook, media społecznościowe, nagłówki clickbaitowe

Abstract

The article analyzes clickbait language used in headlines published on social media and users' reactions to such messages. The aim of the study is to identify the most common linguistic strategies characteristic of clickbait and to determine their impact on audience engagement. The research employs qualitative content analysis and linguistic analysis of selected headlines published on Facebook by various types of media outlets. It also includes an examination of user reactions such as likes, comments, and shares, with particular emphasis on the emotional tone expressed in comments. The results indicate that clickbait headlines use strategies such as ambiguity, exaggeration, emotionalization, and personalization, which effectively capture users' attention and increase interaction levels. At the same time, the analysis shows that the engagement generated is often superficial and emotional rather than cognitive. The findings suggest that clickbait may influence how information is perceived and shape users' attitudes toward media, reinforcing affective responses at the expense of reflective processing.

Keywords: clickbait, Facebook, social media, clickbait headlines

Wprowadzenie

Współczesna przestrzeń medialna, zwłaszcza media społecznościowe (ang. *social media* – SM), charakteryzuje się intensywną konkurencją o uwagę odbiorcy, co sprawia, że nagłówki odgrywają bardzo ważną rolę w przyciąganiu użytkowników do treści. W tym kontekście rośnie znaczenie clickbaitu, czyli strategii językowej polegającej na konstruowaniu nagłówków w sposób silnie perswazyjny i emocjonalny, jednak często kosztem rzetelności informacyjnej. Clickbait wykorzystuje różne zabiegi, takie jak przesada, niedopowiedzenia czy manipulacja emocjami, przez co zaciera granicę pomiędzy atrakcyjnym nagłówkiem a dezinformacją. Media społecznościowe ze względu na działanie algorytmów promujących treści generujące wysokie zaangażowanie i mechanizmy szybkiego konsumowania informacji tworzą środowisko szczególnie sprzyjające rozpowszechnianiu tego typu przekazów.

Artykuł ma na celu opisanie językowych mechanizmów charakterystycznych dla clickbaitowych nagłówków oraz analizę reakcji użytkowników na tego rodzaju komunikaty. Badanie koncentruje się na relacji pomiędzy formą nagłówka a poziomem i charakterem zaangażowania odbiorców, uwzględniając zarówno powierzchowne reakcje (polubienia, udostępnienia), jak i treść komentarzy oraz ujawniane w nich emocje. Skupiono się szczególnie na pytaniu: czy clickbait skutecznie buduje zainteresowanie treścią, czy raczej prowadzi do frustracji oraz spadku zaufania wobec mediów?

Clickbait w mediach społecznościowych

W dobie powszechnej cyfryzacji i niemal nieustannej obecności użytkowników w sieci komunikacja społeczna ulega istotnym przeobrażeniom, a media społecznościowe przejmują funkcję jednego z podstawowych kanałów komunikacyjnych. *Social media* należą do istotnych zjawisk komunikacyjnych XXI wieku i stanowią efekt rozwoju koncepcji Web 2.0, zakładającej aktywny udział użytkowników w tworzeniu treści. Ich istotą jest przede wszystkim umożliwienie interakcji oraz współtworzenia przekazów, dzięki czemu

odbiorcy przestają być biernymi konsumentami informacji. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że *social media* to platformy umożliwiające tworzenie i wymianę treści generowanych przez użytkowników, charakteryzujące się otwartością oraz wysokim poziomem zaangażowania. Odgrywają one ważną rolę w komunikacji interpersonalnej, medialnej oraz społecznej, a także coraz częściej kształtują sposób odbioru informacji i opinii we współczesnym społeczeństwie. Ponadto wykorzystywane są przez przedsiębiorstwa do komunikacji z użytkownikami dostępnymi online (Grębosz, Siuda, Szymański, 2016: 11–12).

Wielość informacji dostępnych w mediach społecznościowych sprawia, że organizacje oraz media muszą stale poszukiwać skutecznych sposobów przyciągania uwagi odbiorców. Do podstawowych narzędzi służących temu celowi zalicza się nagłówek. W kontekście praktycznym stanowi on jeden z podstawowych elementów struktury tekstu medialnego i pełni zasadniczą funkcję w procesie komunikacji z odbiorcą. Za jego pośrednictwem dochodzi do pierwszego kontaktu czytelnika z artykułem czy innego rodzaju treścią, a często przesądza on o zapoznaniu się z całym tekstem. Z tego względu nagłówek musi łączyć funkcję informacyjną z funkcją perswazyjną, przyciągając uwagę odbiorcy i sygnalizując temat publikacji (Górni, 2025: 74).

W klasycznym ujęciu nagłówek powinien syntetycznie oddawać sens artykułu oraz odpowiadać na podstawowe pytania dziennikarskie (kto? co? gdzie? kiedy? dlaczego?). Jego zadaniem jest nie tylko streszczenie treści, lecz także uporządkowanie przekazu oraz ułatwienie odbiorcy orientacji w przestrzeni informacyjnej (Górni, 2025: 75). We współczesnych mediach, szczególnie w internecie i mediach społecznościowych, nagłówek coraz częściej staje się narzędziem walki o uwagę odbiorcy, co sprzyja stosowaniu strategii typowych dla clickbaitu.

Clickbait to zjawisko powszechnie występujące w *social mediach* i mediach internetowych, gdzie pełni funkcję narzędzia przyciągania uwagi użytkowników oraz zwiększania liczby kliknięć. Jego istotą jest konstruowanie nagłówków w sposób wzbudzający ciekawość, często poprzez stosowanie niedopowiedzeń i luk informacyjnych, które skłaniają odbiorcę do otwarcia treści (Elyashar, Bendahan, Puzis, 2022: 377). Mechanizm ten wiąże się z tak zwaną luką ciekawości (ang. *curiosity gap*), czyli napięciem poznawczym powstającym wtedy, gdy użytkownik ma jedynie częściową informację i odczuwa potrzebę jej uzupełnienia. W efekcie clickbaitowe nagłówki często odwołują się do emocji oraz sugerują sensacyjność przekazu, niekiedy kosztem jego rzetelności (tamże: 377).

Z powyższego wynika, że działanie nagłówków clickbaitów opiera się na mechanizmie psychologicznym, który polega na odczuwaniu braku informacji i silnej potrzebie jego niezwłocznego uzupełnienia. Clickbaity wykorzystują tę technikę, wywołując u odbiorców impuls poznawczy skłaniający do kliknięcia (Nowakowska-Głuszak, 2022: 175). Najsilniej oddziałują treści, które są użytkownikowi częściowo znane, ponieważ wówczas pojawia się motywacja do pogłębienia wiedzy. Skuteczność tego typu nagłówków wiąże się także z ich emocjonalnym charakterem, gdyż oddziałują one na spontaniczną chęć zdobycia informacji, a nie na rzeczowy zainteresowanie tematem. Ich główne cele to wzbudzenie

ciekawości oraz pobudzenie reakcji odbiorcy. W tym celu stosowane są różnorodne strategie, takie jak: przyciąganie uwagi, wywoływanie emocji, wzmacnianie ciekawości i bezpośrednie nakłanianie do działania, przy czym strategie te często współwystępują i przenikają się w obrębie jednego komunikatu (tamże: 175–176).

Clickbait stał się powszechnym zjawiskiem we współczesnych mediach cyfrowych, zwłaszcza w środowisku wiadomości online oraz mediów społecznościowych, gdzie platformy intensywnie konkurują o uwagę użytkowników. Zjawisko to polega na tworzeniu sensacyjnych lub wprowadzających w błąd nagłówków, których głównym celem jest przyciągnięcie kliknięć, często kosztem rzetelności przekazywanej treści. Tego typu praktyki mogą prowadzić do dezinformacji, obniżenia jakości przekazu i osłabienia wiarygodności mediów internetowych (Alarfaj i in., 2026). Potwierdzeniem tego są między innymi badania z 2022 roku, które polegały na analizie ponad 1,67 mln postów na Facebooku. Wykazano w nich, że ponad jedna trzecia nagłówków zawierała cechy clickbaitu, a prawie wszyscy badani przyznali, że klikali w tego typu treści. Jego skuteczność w przyciąganiu uwagi powoduje, że jest on coraz częściej stosowany mimo świadomości negatywnych konsekwencji takiej praktyki (za: Jung i in., 2022). Media społecznościowe sprzyjają rozpowszechnianiu clickbaitowych nagłówków, ponieważ funkcjonują w środowisku intensywnej rywalizacji o uwagę, a szybkie przeglądanie treści oraz powierzchowny kontakt z informacją wzmacniają znaczenie samego nagłówka jako głównego elementu przekazu (Alarfaj i in., 2026).

Niewątpliwie nagłówki clickbaitowe stanowią specyficzną odmianę komunikatu medialnego, której nadrzędnym celem jest maksymalizacja uwagi odbiorcy i skłonienie go do interakcji (kliknięcia w artykuł lub w post), często kosztem precyzji informacyjnej. Istotny element analizy clickbaitowych nagłówków stanowi ich warstwa językowa, będąca podstawowym narzędziem oddziaływania na odbiorcę. Z perspektywy językoznawczej można wyróżnić kilka charakterystycznych cech leksykalnych, składniowych i pragmatycznych, które warunkują skuteczność clickbaitów.

Charakterystyczną cechą omawianego typu nagłówków jest często wykorzystywanie pytań retorycznych (na przykład „Nie uwierzysz, co się stało...”, „Czy to możliwe, że...?”) czy stwierdzeń (na przykład „Tego zupełnie nikt się nie spodziewał”; „Czy to możliwe, że...?”), które nie mają na celu uzyskania odpowiedzi użytkownika, lecz wzbudzenie jego ciekawości i emocjonalnej reakcji. Konstrukcje te nie pełnią funkcji informacyjnej, lecz perswazyjną, gdyż inicjują proces poznawczej niepewności i prowokują odbiorcę do poszukiwania odpowiedzi poprzez dalszą lekturę. W ujęciu pragmatycznym pytania te symulują dialog z odbiorcą, wzmacniając wrażenie bezpośredniego zwrotu (Jácomo-Morales, Marino-Jiménez, 2024: 1–15).

Kolejnym zabiegiem językowym w clickbaitach są niedopowiedzenia oraz celowe luki informacyjne. Nagłówki tego typu często pomijają kluczowe fakty, zmuszając odbiorcę do kliknięcia w artykuł w celu uzupełnienia brakujących informacji. Strategia ta opiera się na mechanizmie poznawczej ciekawości, jednak może prowadzić do rozczarowania, gdy treść nie spełnia obietnicy zawartej w nagłówku (Privalova i in., 2022: 1–9). W clickbaitowych hasłach powszechnie stosowane jest również silnie emocjonalne słownictwo, odwołujące się do takich uczuć jak szok, strach, oburzenie czy sensacja. Tego typu prak-

tyki sprzyjają rozprzestrzenianiu dezinformacji¹, ponieważ odbiorca, bazując wyłącznie na nagłówku, może wyciągać błędne wnioski bez zapoznania się z pełnym kontekstem. Clickbaity często eliminują istotne elementy treści (na przykład podmiot zdarzenia, jego przyczynę lub skutek), pozostawiając komunikat semantycznie niepełnym. Ponadto istotną rolę odgrywa emocjonalne słownictwo. Leksemy nacechowane afektywnie, takie jak „szok”, „strach”, „oburzenie” czy „sensacja”, wzmacniają reakcję emocjonalną odbiorcy i przesuwiają interpretację komunikatu z poziomu racjonalnego na afektywny. Z perspektywy semantyki i stylistyki są to środki intensyfikujące, które podnoszą ekspresywność wypowiedzi. Nagłówki clickbaitowe często posługują się hiperbolą/przesadą, przedstawiając zdarzenia jako wyjątkowe, bezprecedensowe lub przełomowe, niezależnie od ich rzeczywistej wagi. Hiperbolizacja pełni funkcję wartościującą i perswazyjną, prowadząc do deformacji proporcji pomiędzy faktycznym znaczeniem wydarzenia a jego językową reprezentacją (Kujawiak, 2018: 158).

Istotnym elementem jest często również personalizacja przekazu, realizowana poprzez bezpośrednie odwołania do adresata, na przykład „Każdy Polak powinien to zobaczyć”. Tego typu konstrukcje wykorzystują zaimki i określenia inkluzywne, budując pozorne poczucie wspólnoty oraz indywidualnej relewancji komunikatu. W ujęciu pragmatycznym personalizacja wzmacnia presupozycję, że dana treść dotyczy bezpośrednio odbiorcy, co niewątpliwie zwiększa jej perswazyjność.

Metodyka badania

Do analizy dobrano trzy nagłówki opublikowane w styczniu 2026 roku na różnych portalach na Facebooku. Kryterium doboru materiału badawczego stanowiło występowanie cech typowych dla clickbaitu, takich jak niedopowiedzenie, hiperbolizacja, odwołania emocjonalne czy bezpośrednie zwroty do odbiorcy. W badaniu wykorzystano metodę analizy jakościowej, która umożliwiła opis i interpretację funkcji marketingowych, językowych oraz pragmatycznych nagłówków. W pierwszej kolejności zastosowano analizę treści – uwzględniono brzmienie nagłówka, pochodzenie treści, liczbę reakcji, komentarzy i udostępnień, charakter komentarzy oraz zawartość tematyczną. Uzupełnieniem była analiza językowa obejmująca: analizę leksykalną (użycie wyrazów nacechowanych emocjonalnie, superlatywów, zaimków osobowych), analizę składniową (zdania pytające, wykrzyknikowe, elipsy) i analizę stylistyczną (kolokwializacja, sensacyjność, hiperbola).

Poszukiwanie odpowiednich nagłówków polegało na wpisaniu w wyszukiwarkę na Facebooku haseł: sensacja, nie uwierzysz, uwaga, clickbait. Najwięcej różnego rodzaju treści pojawiło się przy hasle „nie uwierzysz”. W wyniku oddziaływania algorytmów Facebooka na tablicy głównej zaczęły pojawiać się różne propozycje postów o potencjalnym

---

¹ O szkodliwości dezinformacji w artykule *O potrzebie interdyscyplinarnych badań nad fake newsami. Rekonesans* pisały w ciekawy sposób J. Satoła-Staškowiak i N. Piórczyńska-Krawczyńska (2023), podkreślając, że wiedzą na zjawiska związane z upowszechnianiem się dezinformacji i społeczną szkodliwością fake newsów jest obfitość badań na ich temat prowadzonych w ramach niekiedy dosyć odległych od siebie dyscyplin.

clickbaitowym nagłówku. Zebrano łącznie 16 postów i na podstawie interpretacji samych nagłówków do analizy wybrano ostatecznie trzy o typowych cechach clickbaitowych.

Analiza clickbaitowych nagłówków

Przykładem nagłówka o wyraźnie clickbaitowym charakterze jest post opublikowany 14 stycznia 2026 roku na koncie społecznościowym Fakt.pl: „Kot Larry w centrum zamieszania na konferencji prezydenta! Prawie doszło do wypadku – mamy zdjęcia!” (rys. 1).

Rys. 1. Clickbaitowy nagłówek – Kot Larry

Źródło: *Kot Larry w centrum zamieszania na konferencji prezydenta! Prawie doszło do wypadku – mamy zdjęcia* (2026).

Konstrukcja nagłówka wskazuje na zastosowanie typowych strategii clickbaitowych, takich jak hiperbolizacja („w centrum zamieszania”, „prawie doszło do wypadku”), sensacyjność przekazu oraz odwołanie do luki ciekawości, wzmacnianej zapowiedzią materiału wizualnego („mamy zdjęcia”). Nagłówek sugeruje powagę sytuacji, pomimo że faktyczne zdarzenie miało raczej błahy, humorystyczny charakter, co prowadzi do rozbieżności między oczekiwaniami odbiorcy a realną wagą informacji. Analiza reakcji użytkowników potwierdza skuteczność zastosowanych mechanizmów. Post wygenerował 93 reakcje, z czego dominowały reakcje śmiechu (43), co wskazuje, że odbiorcy odczytali treść bardziej jako rozrywkę niż istotną informację. Komentarze miały głównie charakter prześmiewczy i często odnosiły się do kontekstu politycznego, a to świadczy o tym, że nagłówek stał się pretekstem do ironicznych interpretacji. Link prowadzący do zewnętrznej strony portalu Fakt.pl potwierdza komercyjny cel przekazu, czyli zwiększenie liczby kliknięć i przekierowań. Całość pozwala zaklasyfikować ten przykład jako typowy

clickbait, którego główną funkcją jest generowanie zaangażowania poprzez sensacyjność i emocjonalne przerysowanie treści.

W nagłówku zastosowano słownictwo nacechowane emocjonalnie, które ma na celu wzbudzenie zainteresowania odbiorcy. Leksem „zamieszanie” wskazuje na chaos i nieporządek, co nadaje opisywanemu zdarzeniu negatywną oraz dramatyzującą ocenę. Wyraz „wypadek” należy do słownictwa silnie wartościującego, ponieważ kojarzy się z zagrożeniem zdrowia lub życia, mimo że w tekście zaznaczono, iż do zdarzenia jedynie „prawie” doszło. Zastosowane wyrażenie „prawie doszło” intensyfikuje napięcie, sugerując bliskość niebezpieczeństwa. W nagłówku nie występują superlatywy w sensie gramatycznym, jednak funkcję intensyfikującą pełni dobór leksyki o charakterze sensacyjnym. Użycie formy „mamy zdjęcia” zawiera zaimek osobowy w pierwszej osobie liczby mnogiej, który buduje relację wspólnoty pomiędzy nadawcą a odbiorcą oraz wzmacnia wiarygodność przekazu. Pierwsza część nagłówka ma formę zdania wykrzyknikowego, co służy wyrażeniu emocji oraz podkreśleniu wyjątkowości sytuacji. Konstrukcja ta nie zawiera orzeczenia, stanowiąc przykład elipsy typowej dla języka nagłówków prasowych. Skrócenie struktury składniowej zwiększa dynamikę wypowiedzi i ułatwia szybki odbiór informacji. Druga część nagłówka ma formę zdania oznajmującego, jednak zastosowanie myślnika wprowadza dopowiedzenie o charakterze sensacyjnym. Całość konstrukcji składniowej podporządkowana jest funkcji perswazyjnej, a nie informacyjnej. Styl nagłówka można określić jako sensacyjny. Widać w nim kolokwializację języka, szczególnie w zwrocie „mamy zdjęcia”, który naśladuje język potoczny i bezpośredni. Zastosowana stylistyka sprzyja hiperbolizacji zdarzenia, ponieważ prawdopodobnie nieistotne zajście zostało przedstawione jako potencjalnie groźne. Połączenie elementów życia prywatnego lub humorystycznego (kot) z kontekstem oficjalnym i publicznym (konferencja prezydenta) wzmacnia efekt sensacyjności. Całość wypowiedzi realizuje strategię przyciągania uwagi odbiorcy poprzez wzbudzanie emocji i ciekawości. Analizowany nagłówek wykorzystuje środki leksykalne, składniowe i stylistyczne typowe dla języka mediów nastawionych na sensację. Dominującą funkcją tekstu nie jest przekaz informacji, lecz wywołanie reakcji emocjonalnej odbiorcy oraz zachęcenie go do zapoznania się z dalszą treścią.

Kolejnym przykładem jest post opublikowany 14 stycznia 2026 roku przez portal Disco-Polo.eu, który zawiera nagłówek: „Syn Skolima zapytał go o pieniądze! Nie uwierzysz, co mu odpowiedział!” (rys. 2).

Rys. 2. Clickbaitowy nagłówek – Skolim

Źródło: *Syn Skolima zapytał go o pieniądze! Nie uwierzysz, co mu odpowiedział* (2026).

W tym przypadku również widoczne jest zastosowanie klasycznych mechanizmów clickbaitowych. Konstrukcja nagłówka opiera się na celowym niedopowiedzeniu, które uruchamia mechanizm luki ciekawości. Odbiorca nie otrzymuje żadnej konkretnej informacji dotyczącej treści odpowiedzi, co skłania go do kliknięcia w link, a ten kieruje go poza Facebook. Dodatkowo zastosowanie formuły „Nie uwierzysz...” wzmacnia element sensacyjności oraz sugeruje wyjątkowość zdarzenia, mimo że realna wartość informacyjna komunikatu pozostaje minimalna. Z perspektywy reakcji użytkowników post można uznać za skuteczny pod względem generowania zaangażowania. Publikacja uzyskała łącznie 359 reakcji (246 like, 97 serce), 33 komentarze oraz 11 udostępnień, co świadczy o wysokim poziomie interakcji. Charakter komentarzy jest w przeważającej mierze lakoniczny i emocjonalny (na przykład „Super”), potwierdzając to, że clickbait generuje głównie powierzchowne zaangażowanie, a nie pogłębioną dyskusję. Dodatkowo zastosowanie komunikatu „link w komentarzu” wskazuje na komercyjny cel przekazu i przekierowanie użytkownika na zewnętrzną stronę Disco-polo.eu oraz zwiększenie liczby odsłon. Całość pozwala zaklasyfikować analizowany przykład jako modelowy przypadek clickbaitu, którego podstawową funkcją jest maksymalizacja klikalności kosztem wartości informacyjnej.

Analizowany nagłówek stanowi przykład wypowiedzi o wyraźnie sensacyjnym charakterze, typowym dla dyskursu tabloidowego. Na poziomie leksykalnym uwagę zwraca zastosowanie słownictwa nacechowanego emocjonalnie, w szczególności zwrotu „nie uwierzysz”, który ma na celu wywołanie u odbiorcy silnego zdziwienia oraz ciekawości. Choć w tekście nie występują formalne superlatywy, ich funkcję przejmują konstrukcja hiperboliczna, sugerująca niezwykłość i wyjątkowość opisywanego zdarzenia. Istotną rolę odgrywają również zaimki osobowe „go” oraz „mu”, które użyte bez jednoznacznego wskazania referentu wprowadzają celowe niedopowiedzenie i zmuszają odbiorcę

do poszukiwania dalszych informacji w treści artykułu. Analiza składniowa nagłówka wskazuje na obecność zdania wykrzyknikowego, które intensyfikuje emocjonalny przekaz i dramatyzuje sytuację. Drugie zdanie, mimo że ma formę oznajmującą, pełni funkcje perswazyjną i apelatywną, ponieważ bezpośrednio zwraca się do odbiorcy i zachęca go do dalszej lektury. W nagłówku nie występują formalne zdania pytające, jednak jego konstrukcja implikuje pytanie o treść odpowiedzi, co wzmacnia efekt napięcia informacyjnego. Charakterystycznym zabiegiem jest również elipsa treściowa (wyrzutnia) polegająca na pominięciu kluczowej informacji, czyli samej odpowiedzi, co tworzy wspomnianą już lukę informacyjną. Pod względem stylistycznym analizowany nagłówek cechuje się kolokwializacją języka, widoczną w bezpośrednim i potocznym zwrocie „nie uwierzysz”, który upodabnia przekaz do języka mówionego. Całość przejawia wyraźnie sensacyjny charakter, osiągnięty poprzez połączenie odwołania do osoby publicznej, tematyki finansowej oraz emocjonalnej formy wypowiedzi. Zastosowana hiperbola ma wymiar wartościujący i wzmacnia ekspresję nagłówka mimo braku konkretnych informacji. W rezultacie nagłówek realizuje strategię przyciągania uwagi odbiorcy poprzez emocjonalizację przekazu i celowe niedopowiedzenie, co jest typowe dla stylu tabloidowego.

Przykładem posta o wyraźnym potencjale clickbaitowym jest publikacja zamieszczona 19 stycznia 2026 roku na fanpage’u Popularne, odnosząca się do rzekomego skandalu związanego z Wielką Orkiestrą Świątecznej Pomocy: „Oszukał Jerzego Owsiaaka na grube miliony. Tak skończył 17-latek” (rys. 3).

Rys. 3. Clickbaitowy nagłówek – Jerzy Owsiaak

Źródło: *Oszukał Jerzego Owsiaaka na grube miliony. Tak skończył 17-latek* (2026).

Treść clickbaitowego nagłówka odnosi się do rzekomego skandalu wokół Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy. Choć nagłówek nie przyjmuje formy klasycznego „Nie uwierzysz...”, jego konstrukcja opiera się na silnym nacechowaniu emocjonalnym oraz sugestywnym doborze słownictwa. Zastosowane sformułowania („oszukał”, „na grube miliony”, „tak skończył”) nadają przekazowi sensacyjny charakter i od razu narzucają odbiorcy określoną interpretację wydarzeń. Nagłówek nie pełni więc funkcji neutralnie informacyjnej, lecz perswazyjną, gdyż jego celem nie jest przekazanie faktów, ale wzbudzenie oburzenia i zainteresowania. Tego typu konstrukcja sprzyja polaryzacji odbiorców i prowokuje do reakcji emocjonalnych, co należy uznać za jedną z typowych strategii clickbaitowych, polegających na generowaniu zaangażowania poprzez kontrowersję, a nie poprzez wartość informacyjną. Analiza reakcji użytkowników potwierdza skuteczność takiego zabiegu. Post wygenerował łącznie 237 reakcji, wśród których dominowały reakcje śmiechu (144), ale pojawiły się również reakcje złości (14), co wskazuje na silne pobudzenie emocjonalne. Ponadto publikacja wywołała intensywną aktywność komentarzową (332 komentarze), przy czym znaczna część wypowiedzi miała charakter agresywny i oskarżycielski („oszust”, „złodziej”), potwierdzając, że przekaz nie sprzyjał rzeczowej dyskusji. Dodatkowo obecność linku przekierowującego do portalu plotkarskiego (Pudelek.pl) potwierdza komercyjny cel publikacji, czyli zwiększenie klikalności i generowanie ruchu na stronie zewnętrznej. Całość pozwala zaklasyfikować ten przykład jako formę clickbaitu narracyjnego, w którym priorytetową rolę odgrywa manipulacja emocjami odbiorców, a nie przekaz rzetelnej informacji.

Analizowany nagłówek wykazuje liczne cechy języka sensacyjnego, charakterystycznego dla mediów tabloidowych. Na poziomie leksykalnym zwraca uwagę zastosowanie czasownika „oszukał”, który posiada silne nacechowanie emocjonalne i jednoznacznie wartościuje opisywaną osobę jako sprawcę naganego czynu, nie pozostawiając przestrzeni dla domniemania niewinności. Dodatkowo użycie wyrażenia „grube miliony” stanowi przykład potocznego intensyfikatora znaczeniowego, służącego wywołaniu silnej reakcji emocjonalnej odbiorcy oraz podkreśleniu skali domniemanego czynu. W nagłówku nie występują formalne superlatywy, jednak ich miejsce zajmują środki leksykalne o charakterze hiperbolicznym. Brak zaimków osobowych wpisuje się w konwencję nagłówkową, w której dominują formy skrótowe i eliptyczne, zwiększające dynamikę przekazu. Analiza składniowa wskazuje, że nagłówek składa się z dwóch zdań oznajmujących, pełniących odmienne funkcje pragmatyczne. Pierwsze zdanie wykazuje charakter informacyjny, jednak jest silnie nacechowane oceniająco, natomiast drugie zdanie, „Tak skończył 17-latek”, ma formę eliptyczną i celowo nie precyzuje konsekwencji opisywanych zdarzeń. Elipsa ta niesie wartość retoryczną, ponieważ buduje napięcie i prowokuje odbiorcę do dalszego zapoznania się z treścią artykułu. Choć w nagłówku nie występują zdania pytające ani wykrzyknikowe, efekt emocjonalny zostaje osiągnięty poprzez implikację pytania retorycznego oraz odpowiedni dobór leksyki. Na poziomie stylistycznym analizowany nagłówek charakteryzuje się wyraźną kolokwializacją, widoczną przede wszystkim w użyciu wyrażenia „grube miliony”, które obniża rejestr stylistyczny wypowiedzi i kieruje ją w stronę języka potocznego. Jednocześnie nagłówek cechuje się wysokim stopniem sensacyjności, wynikającym z zestawienia rozpoznawalnej postaci publicznej z bardzo

młodym wiekiem domniemanego sprawcy, co wzmacnia efekt kontrastu i dramatyzmu. Hiperbolizacja oraz skrótowość przekazu prowadzą do intensyfikacji emocji odbiorcy i podporządkowania funkcji informacyjnej perswazji.

Podsumowanie

Analizowane nagłówki wykorzystują środki leksykalne, składniowe i stylistyczne typowe dla języka mediów nastawionych na sensację. Dominującą funkcją tekstu nie jest przekaz informacji, służy on bowiem wywołaniu reakcji emocjonalnej odbiorcy oraz zachęceniu go do zapoznania się z dalszą treścią. Przeprowadzona analiza potwierdza, że język clickbaitowy stanowi istotny element współczesnej komunikacji medialnej w mediach społecznościowych, zwłaszcza na Facebooku. Zidentyfikowane strategie językowe, takie jak emocjonalizacja przekazu, hiperbolizacja oraz niedopowiedzenia, skutecznie przyciągają uwagę odbiorców i zwiększają ich zaangażowanie. Jednocześnie wyniki badań wskazują, że wysoki poziom interakcji użytkowników nie zawsze idzie w parze z rzetelnym odbiorem treści. Zjawisko clickbaitu może zatem wpływać nie tylko na sposób konsumpcji informacji, lecz także na kształtowanie postaw odbiorców wobec mediów, co czyni je ważnym obszarem dalszych badań medioznawczych i językoznawczych.

Bibliografia

- Alarfaj F.K., Muqadas A., Khan H.U., Naz, A. (2026), *Clickbait detection in news headlines using RoBERTa-Large language model and deep embeddings*, „Scientific Reports”, nr 16(691).
- Elyashar A., Bendahan J., Puzis R. (2022), *Detecting Clickbait in Online Social Media: You Won't Believe How We Did It*, „Lecture Notes in Computer Science”, nr 13301, s. 377–387.
- Górni B. (2025), *Prosty język jako narzędzie optymalizacji stron w marketingu online. Podstawy teoretyczne*, „Poradnik Językowy”, nr 2, s. 73–95.
- Grębosz M., Siuda D., Szymański G. (2016), *Social Media Marketing*, Łódź: Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej.
- Jácobo-Morales D., Marino-Jiménez M. (2024), *Clickbait: Research, challenges and opportunities – A systematic literature review*, „Online Journal of Communication and Media Technologies”, nr 14(4), s. 1–15.
- Jung A.K., Stieglitz S., Kissmer T., Mirbabaie M., Kroll T. (2022), *Click me...! The influence of clickbait on user engagement in social media and the role of digital nudging*, „PLoS ONE”, nr 17(6), s. 1–22.
- Kot Larry w centrum zamieszania na konferencji prezydenta! Prawie doszło do wypadku – mamy zdjęcia!* (2026), <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1314043417436617&set=a.636438158530483> [dostęp: 3.01.2026].
- Kujawiak A. (2018), *Hiperbolizacja jako narzędzie politycznej manipulacji (na przykładzie nagłówków prasowych w tygodnikach „Do Rzeczy” i „W Sieci”)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica”, nr 52, s. 155–162.

Nowakowska-Głuszak A. (2023), *Klikać czy czytać? Pragmatyczna funkcja clickbaitów*, „Półrocznik Językoznawczy Tertium”, nr 7(2), s. 170–183.

Oszukał Jerzego Owsiaaka na grube miliony. Tak skończył 17-latek (2026), <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1319743080198408&set=a.649867390519317> [dostęp: 3.01.2016].

Piórczyńska-Krawczyńska N., Satoła-Staškowiak J. (2023), *O potrzebie interdyscyplinarnych badań nad fake newsami. Rekonesans*, „Językoznawstwo”, nr 2(19), s. 7–14.

Privalova Y., Manoylo I A., Yakovlev A., Ovcharenko V., Erben D. (2022), *Teaching earth science students to recognize communicative intent in media headlines: clickbait phenomenon*, „Web of Conferences”, nr 363, s. 1–9.

Syn Skolima zapytał go o pieniądze! Nie uwierzysz, co mu odpowiedział (2026), <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1665539244795967&set=a.760429231973644> [dostęp: 3.01.2026].

<https://doi.org/10.25312/j.10230>

Magdalena Jaszczyk-Grzyb <https://orcid.org/0000-0002-0551-3388>
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: magdalena.jaszczyk@amu.edu.pl

Recenzja książki Margaret Ohia-Nowak, *Antyczarny rasizm. Język – Dyskurs – Komunikacja*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2025

Book review: Margaret Ohia-Nowak *Antyczarny rasizm. Język – Dyskurs – Komunikacja [Anti-Black Racism: Language – Discourse – Communication]*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2025

Streszczenie

Niniejszy artykuł recenzyjny poświęcono książce *Antyczarny rasizm. Język – Dyskurs – Komunikacja* autorstwa Margaret Ohii-Nowak. Pozycja ta została wydana w 2025 roku przez Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. W recenzji syntetycznie opisano strukturę i treść publikacji, zastosowane podejście metodologiczne oraz wybrane wyniki badań. Niniejszy artykuł ma charakter krytyczno-analityczny i omawia wkład przywołanej pracy w badania nad dyskursem dotyczącym dyskryminacji wyrażanej językowo. Nacisk położono na podkreślenie wartości poznawczej przedstawionych badań nad strukturami i mechanizmami anty czarnego rasizmu w Polsce. Szczególną uwagę zwrócono na nowatorskie podejście wielopłaszczyznowe, odpowiadające złożoności analizowanego problemu badawczego. W artykule wskazano ponadto możliwe kierunki dalszego rozszerzenia i pogłębienia badań.

Słowa kluczowe: antyczarny rasizm, analiza dyskursu, krytyczna analiza dyskursu, interseksjonalność, multimodalność

Abstract

This review provides a concise overview of the publication's structure and content, the methodological approach adopted, and selected research findings. The review adopts a critical-analytical approach and examines the contribution of the work to research on discourse related to linguistically expressed discrimination. Particular emphasis is placed on highlighting the cognitive value of the presented research on the structures and mechanisms of anti-Black racism in Poland. Special attention is also given to the innovative multi-dimensional approach adopted in the publication, which reflects the complexity of the research problem under analysis. The review also outlines possible directions for further extending and deepening the research.

Keywords: anti-Black racism, discourse analysis, critical discourse analysis, intersectionality, multimodality

Na wstępie warto podkreślić, że monografia Margaret Ohii-Nowak *Antyczarny rasizm. Język – Dyskurs – Komunikacja* stanowi rezultat nie tylko działalności naukowej autorki, lecz także jej zaangażowania dydaktycznego i aktywistycznego, skoncentrowanego na problematyce rasizmu, inkluzywności oraz praw człowieka. Na uwagę zasługuje bogate doświadczenie zawodowe badaczki¹, ściśle powiązane z tą tematyką. Książka wpisuje się ponadto w ciąg wcześniejszych opracowań² naukowych autorki poświęconych tej problematyce, które tworzą solidną podstawę merytoryczną prowadzonych analiz. Całokształt wymienionych doświadczeń znajduje wyrazne odzwierciedlenie w koncepcji i realizacji recenzowanej monografii. Działalność naukowa, zawodowa i aktywistyczna Margaret Ohii-Nowak w istotny sposób kształtuje recenzowane opracowanie, które stanowi swoiste kontinuum różnych perspektyw poznawczych. Dzięki temu publikacja zyskuje wielowymiarową strukturę, adekwatną do złożoności analizowanego problemu badawczego. Dążenie autorki do ukazania wieloaspektowości zjawiska antyczarnego rasizmu znajduje odzwierciedlenie również w przyjętej metodologii, w której dyskurs jest jedną z kluczowych kategorii analitycznych.

Wstęp do monografii zawiera między innymi usystematyzowane ujęcie zarysu demograficznego, struktury i sytuacji społeczno-politycznej badanej społeczności, z uwzględnieniem charakterystycznych cech rasizmu w Polsce. Następnie autorka dokonuje refleksji nad własnym usytuowaniem badawczym, uzasadniając przyjętą perspektywę wieloaspektową oraz zaangażowanie w proces poznawczy. Monografia składa się z pięciu rozdziałów, w których autorka prezentuje najpierw perspektywę semantyczną pola językowego rasizmu w polszczyźnie (rozdział I), następnie omawia pojęcia rasizm, urasowanie/urasawianie oraz antyczarność (rozdział II), przechodząc do dyskursywnych

---

¹ Margaret Ohia-Nowak jest m.in. konsultantką DEI (Diversity, Equity, Inclusion), założycielką i prezeską Centrum Interseksjonalnej Sprawiedliwości w Polsce, współzałożycielką Fundacji Black Justice Poland i Black Europe Foundation oraz członkinią Stowarzyszenia Polaków Pochodzenia Afrykańskiego (SPPA), a także Towarzystwa Edukacji Antydyskryminacyjnej (TEA).

² Poczynając od 2020 roku, m.in.: *Słowo „Murzyn” jako perlokucyjny akt mowy; Nasze czarne życie; Dlaczego rasizm dotyczy dyskryminacji osób wyłącznie nie-białych?* oraz *Dyskurs a rasa/rasizm*.

badania rasizmu (rozdział III) oraz językowych mechanizmów urasawiania osób czarnych (rozdział IV), a kończąc na multimodalnej analizie przypadku Simona Mola (rozdział V), by w rozdziale podsumowującym skupić się na postulacie włączenia do aktualnej dyskusji naukowej paradygmatu antyczarnego rasizmu jako paradygmatu współczesności. Monografia oprócz wymienionych tu głównych rozdziałów zawiera również *Bibliografię*, w tym spis opracowań, słowników, analizowanych książek i materiałów z mediów, a także wykaz skrótowców.

W części teoretycznej publikacji na szczególną uwagę zasługują obszerne i wielopłaszczyznowe opracowania kluczowych dla pracy pojęć, takich jak: *rasa*, *rasizm*, *urasawianie*, *czarność*, *białość* oraz *antyczarność* (s. 35–105), które tworzą fundament konceptualny dla przeprowadzonych w dalszej części książki analiz empirycznych. Autorka przedstawia zarówno historyczne uwarunkowania tych terminów, jak i ich współczesne konotacje, odwołując się do interdyscyplinarnego dorobku naukowego w tym zakresie. Tak skonstruowana rama pojęciowa nie tylko porządkuje podstawowe zagadnienia, ale również stanowi solidne zaplecze teoretyczne dla prowadzonych w dalszej części pracy analiz empirycznych, umożliwiając ich osadzenie w szerszym ujęciu społecznym, kulturowym i politycznym. Margaret Ohia-Nowak konstatuje, że „prototypowym rasizmem jest rasizm wobec osób czarnych”, i postuluje „szersze wykorzystanie konstrukcji/wyrażenia antyczarny rasizm, bo właśnie o takim rasizmie jest ta książka” (s. 51).

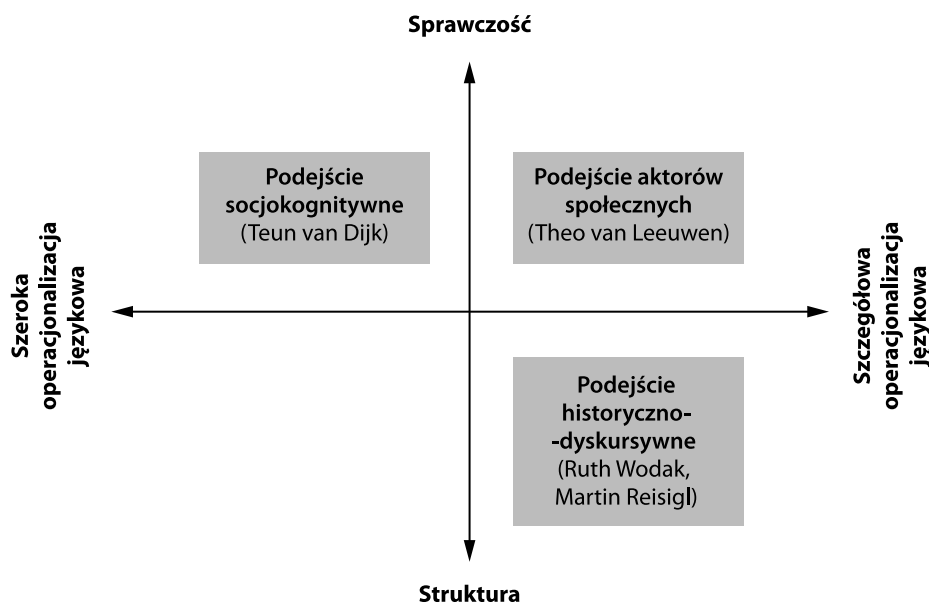
Perspektywa badawcza, przyjęta w monografii, zakłada, że „wiedza nie jest apolityczna, lecz zakorzeniona w strukturach władzy i ideologii, a tworzenie wiedzy jest nie tylko praktyką badawczą, ale także praktyką społeczno-polityczną” (s. 31). Zgodnie z tym teoretycznym założeniem autorka słusznie sięga w części dotyczącej metodologii do założeń Krytycznej analizy dyskursu (KAD, ang. *critical discourse analysis*, CDA), w tym podejścia dyskursywno-historycznego, opracowanego przez Ruth Wodak i Martina Reisigla (ang. *discourse-historical approach*, DHA), społeczno-poznawczego podejścia do dyskursu Teuna van Dijka (ang. *sociocognitive approach*) i podejścia aktorów społecznych (ang. *social actors approach*) rozwiniętego przez Theo van Leeuwen³. Badacze KAD koncentrują się na różnych jednostkach analizy w ramach *social aggregation* – to określenie stworzone przez Wodak i Meyera (2009: 21) definiowane jest jako analiza zagadnień związanych z relacją pośredniczącą między językiem a strukturą społeczną (por. rys. 1). W każdym z wielu dostępnych podejść⁴ w ramach KAD akcentuje się relacje

---

³ Kompleksowe i syntetyczne ujęcie głównych kierunków Krytycznej analizy dyskursu (Critical Discourse Analysis, CDA), uwzględniające zarówno ich inspiracje i założenia teoretyczne, jak i kluczowych przedstawicieli oraz sposoby analizy, zostało zaprezentowane przez Ruth Wodak i Michaela Meyera (2009: 20). Autorzy, posługując się przejrzystymi i trafnymi wizualizacjami, ukazują różnicowanie podejść w obrębie KAD, podkreślając jednocześnie wspólne dla nich założenia metodologiczne oraz odmienne akcenty interpretacyjne wynikające z wielu tradycji badawczych.

⁴ Oprócz wymienionych w niniejszym opracowaniu podejściami w ramach KAD są także – według Wodak i Meyera (2009: 20) – *Dispositive Analysis* (Siegfried Jäger i Florentine Maier), *Corpus-Linguistics Approach* (Gerlinde Mautner) oraz *Dialectical-Relational Approach* (Norman Fairclough). W przypadku podejścia korpusowo-lingwistycznego (ang. *Corpus-Linguistics Approach*, reprezentowanego przez Gerlinde Mautner) wykrystalizowała się w ostatnich latach nowa metoda, *Corpus-Assisted Discourse Studies*, która łączy założenia lingwistyki korpusowej oraz analizy dyskursu (więcej o CADS w ostatniej części niniejszego artykułu recenzyjnego).

pomiędzy językiem a społeczeństwem – podejścia te różnią się w tym zakresie między innymi stopniem intensywności tych relacji. Za zasadny należy uznać dokonany przez autorkę wybór trzech nurtów KAD, przede wszystkim ze względu na ich wyraźne ukierunkowanie na analizę relacji między językiem a społeczeństwem w kontekście badanego dyskursu. Najbardziej pogłębioną i szczegółową analizę lingwistyczną, dotyczącą stopnia intensywności integrowania kategorii językoznawczych w ramach poszczególnych podejść analitycznych, przedstawiają Reisigl i Wodak (w podejściu dyskursywno-historycznym) oraz van Dijk (w podejściu socjokognitywnym), którzy operują szerokim wachlarzem cech makro- i mikrolingwistycznych oraz pragmatycznych i argumentacyjnych, a także van Leeuwen (w podejściu reprezentacji społecznych), koncentrujący się w analizie między innymi na zaimkach, przydawkach, trybie czasowników czy czasach (Wodak, Meyer, 2009: 21–22). Cechy te zostały w pracy zoperacjonalizowane i skutecznie zintegrowane w analizie konkretnych tekstów (również multimodalnych), dzięki czemu wybrane podejścia okazały się szczególnie przydatne w badaniach nad dyskursem, który stanowi przedmiot rozważań recenzowanego opracowania.

Rys. 1. Stopień integracji kategorii lingwistycznych w analizach trzech wybranych przez autorkę podejść oraz ich odniesień do relacji język–społeczeństwo

Źródło: opracowanie własne na podstawie pracy Wodak i Meyera (2015: 20).

Przedmiotowy dyskurs pozostaje zatem w ścisłej relacji z rzeczywistością społeczną; co więcej, nie tylko ją odzwierciedla, ale także aktywnie ją współtworzy⁵. Skoro dyskurs

⁵ Punktem wyjścia dla tego założenia jest poststrukturalistyczna koncepcja dyskursu, rozwinięta przez Michela Foucaulta.

także konstruuje rzeczywistość społeczną, to każda zmiana w obrębie dominujących praktyk dyskursywnych może prowadzić do przeformułowania porządku społecznego. W recenzowanej publikacji naukowej autorka wielokrotnie postuluje zmianę znaczenia i użycia określonych terminów bądź całkowitą rezygnację z posługiwania się nimi w dyskursie publicznym i prywatnym, opierając swoje stanowisko na solidnie ugruntowanych ramach argumentacyjnych. W części empirycznej Ohia-Nowak przedstawia analizę semantyczną i pragmatyczną słowa *Murzyn*, a także innych rasonimów mniej lub bardziej znanych i wykorzystywanych w dyskursie publicznym, na przykład *Mulat*, przyczyniając się do istotnego wkładu w rozwój refleksji nad językowym wymiarem pojęcia rasy oraz ujawniając ukryte mechanizmy utrwalania się stereotypów i uprzedzeń w komunikacji społecznej.

Badaczka w wyniku analizy polskiego dyskursu publicznego i prywatnego wykazała między innymi, że „Czarność to OBCOŚĆ” (s. 255), o czym decydują następujące wyznaczniki (więcej s. 255–257):

- 1) wielowymiarowe uprzedmiotowienie, w tym obecność takich praktyk dyskursywnych jak reizacja („osoba czarna jako rzecz, najczęściej śmieć”), animalizacja („osoba czarna jako zwierzę, najczęściej małpa”), insektyzacja („osoba czarna jako insekt albo szkodnik”), mortemizacja („osoba czarna jako ta, która powinna nie żyć/[...] niosąca śmierć”);
- 2) brak jednostkowości czy podmiotowości, w tym paternalizacja i proteksjonalność („osoba czarna jako niezdolna do samodzielnego kierowania swoim postępowaniem”), dzikość/nieucywilizowanie, niezbędność zewnętrznej cywilizacji i pomocy *Białych*, monokształtność („osoba czarna nieróżniąca się od pozostałych osób czarnych”);
- 3) relacja z *Białymi* swoimi, w tym egzotyzyacja („jej wygląd jest traktowany jako ciekawostka i składa się z kilku schematycznych elementów”) oraz seksualizacja („osoba czarna jest rozwiązła seksualnie, ma niepohamowane żądze, gwałci lub pożąda gwałtu”).

Interdyscyplinarny charakter monografii sprawia, że adresowana jest ona do szerokiego grona odbiorczyń i odbiorców, w tym przedstawicielek i przedstawicieli takich dyscyplin jak językoznawstwo, nauki o komunikacji i mediach, psychologia, socjologia, a także do osób zawodowo związanych z dziennikarstwem. Jednocześnie publikacja ta pozostaje wartościową lekturą dla czytelniczek i czytelników spoza środowiska akademickiego, zainteresowanych problematyką rasizmu i jego społecznych mechanizmów. Dzięki krytycznemu ujęciu tematu książka skłania do autorefleksji i – jak zauważa prof. dr hab. Jacek Warchała w recenzji zamieszczonej na okładce – do swoistej „wiwisekcji” własnych postaw, przekonań i doświadczeń w kontekście omawianych zagadnień.

Analiza dyskursu, której wyniki przedstawiono w monografii, ma również charakter intersekcyjny⁶. Samo pojęcie będące – według Ohii-Nowak – „zarówno teorią, jak i kategorią analityczno-metodologiczną” może szczególnie zainteresować badaczki i badaczy złożonych zjawisk społecznych. Podejście to uwzględnia nakładanie się różnych osi nierówności społecznych, takich jak płeć, wiek czy pochodzenie etniczne. Włączenie tej

---

⁶ Szczegółowe omówienie zagadnienia intersekcyjności znajduje się na stronach 62–64 pracy, gdzie autorka rozwija teoretyczne podstawy oraz praktyczne implikacje tego podejścia dla analizy antyczarnego rasizmu.

kategorii analitycznej do badań naukowych niesie ze sobą istotne korzyści – umożliwia bardziej kompleksowe i realistyczne zrozumienie doświadczeń jednostek oraz ukazuje, jak różne formy opresji czy uprzywilejowania wzajemnie się przenikają i wpływają na doświadczenia jednostek lub grup społecznych. Dzięki temu badania stają się bardziej inkluzywne, szczególnie w kontekście polityk społecznych czy w wymiarze praktycznym, na przykład w projektowaniu interwencji. Niemniej podejście intersekcyjne może się wiązać z pewnymi trudnościami metodologicznymi, chociażby problemami z brakiem odpowiednich danych (dane mogą nie być gromadzone w sposób umożliwiający analizę intersekcyjną) czy ryzykiem nadmiernego skomplikowania analizy, co z kolei niekiedy utrudnia formułowanie jednoznacznych wniosków. Analiza intersekcyjna wymaga od badacza większej świadomości kontekstu społecznego oraz krytycznego podejścia do własnych założeń teoretycznych i rzetelnej operacjonalizacji pojęć.

Wyniki jakościowej i multimodalnej analizy, przeprowadzonej w ramach pracy nad monografią, dotyczące między innymi struktur i mechanizmów urasawiania wykorzystywanych w dyskursie antyczarnego rasizmu, stanowią wartościową podstawę do dalszych rozszerzonych i/lub pogłębionych badań. W szczególności otwierają one perspektywy dla włączenia metod jakościowo-ilościowych, takich jak analiza dyskursu wspomaganą korpusowo (ang. *corpus-assisted discourse studies*; por. Gillings, Mautner, Baker, 2023⁷), które pozwalają na identyfikację wzorców i mechanizmów obecnych w dyskursie, także ukrytych, przy jednoczesnym wykorzystaniu dużych zbiorów tekstów (korpusów) i narzędzi komputerowych do ich analizy. Należy zaznaczyć, że metoda ta nie wyklucza ujęcia jakościowego, lecz integruje ilościowe techniki (takie jak analiza frekwencji, kolokacji czy konkordancji) z jakościową interpretacją kontekstową. Jej celem jest wskazanie jawnych i niejawnych praktyk dyskursywnych obecnych w komunikacji językowej przy jednoczesnym zapewnieniu większej przejrzystości, reprezentatywności i systematyczności analizy.

Do kluczowych zalet wynikających z zastosowania metod korpusowych w ramach Krytycznej analizy dyskursu zalicza się przede wszystkim:

- 1) znaczne zwiększenie liczby analizowanych danych, co pozwala odrzucić jeden z formułowanych zarzutów wobec KAD, dotyczący ograniczonej reprezentatywności danych (por. Stubbs, 1997);
- 2) ograniczenie arbitralności w doborze materiału badawczego/selektywności badacza w stosunku do wyboru analizowanego materiału badawczego poprzez zastosowanie jednoznacznych i transparentnych kryteriów konstrukcji korpusu, co znacząco podnosi walory metodologiczne badania, w szczególności w ramach jego weryfikowalności oraz powtarzalności bądź replikacji prowadzonych badań (por. Kamasa, 2014: 110).

Podsumowując, należy zauważyć, że zastosowanie tej metody może istotnie pogłębić wiedzę na temat mechanizmów funkcjonowania antyczarnego rasizmu w badanej przestrzeni społecznej i medialnej w Polsce.

Możliwą do włączenia metodą – również w celu przedstawienia pogłębionego obrazu badanego zjawiska osadzonego w kontekście społecznym – jest analiza wydzźwięku/

---

⁷ O metodologicznej synergii krytycznej analizy dyskursu i lingwistyki korpusowej por. także Baker i in., 2008.

sentymentu⁸ (ang. *sentiment analysis*). Wykorzystuje się ją w badaniach nad dyskryminacją wyrażaną językowo, chociaż w polskim kontekście nadal pozostaje stosunkowo mało rozpowszechniona, przynajmniej w badaniach językoznawczych. Jej zaletą jest możliwość przetwarzania dużych zbiorów danych tekstowych i identyfikowania dominujących emocji, co pozwala uchwycić nastroje społeczne wobec konkretnych odniesień, na przykład grup społecznych. Badania dotyczące języka polskiego (np. Baider i in., 2026), choć nieliczne, pokazują potencjał tej metody – od analizy komentarzy w mediach społecznościowych po badania korpusowe nad językiem wrogości wobec uchodźców czy migrantów. W połączeniu z podejściem intersekcyjnym analiza sentymentu może stanowić cenne narzędzie do opisu złożonych form dyskryminacji i wykluczenia w przestrzeni cyfrowej. Przykładem badania spoza polskiego kontekstu społecznego, ale obrazującego tę metodę w użyciu, jest badanie Scotland, Thomasa i Jinga (2024), w ramach którego przeanalizowano 7137 komentarzy na Facebooku pod filmem przedstawiającym śmierć George’a Floyda, zamieszczonym 25 maja 2020 roku. Zastosowano trójstopniową metodę analizy sentymentu oraz modelowanie tematyczne, co pozwoliło na uchwycenie złożoności reakcji społecznych na to wydarzenie. Wyniki badania pokazały między innymi przeważające negatywne emocje wobec ruchu Black Lives Matter.

Bibliografia

- Baider F., Szczepaniak-Kozak A., Strani K., Jaszczyk-Grzyb M. (2026), *Automatic hate speech detection: a case study on online comments with a focus on self-victimisation and sentiment*, “Applied Linguistics Review”, vol. 17(2), <https://doi.org/10.1515/applirev-2024-0129>
- Baker P., Gabrielatos C., Khosravini M., Krzyzanowski M., McEnery T., Wodak R. (2008), *A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics*. “Discourse & Society”, vol. 19(3), s. 273–306.
- Gillings M., Mautner G., Baker P. (2023), *Corpus-Assisted Discourse Studies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kamasa V. (2014), *Techniki językoznawstwa korpusowego wykorzystywane w krytycznej analizie dyskursu*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, nr 10(2), s. 100–117.
- Ohia-Nowak M. (2025), *Antyczarny rasizm. Język – Dyskurs – Komunikacja*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Scotland J., Thomas A., Jing M. (2024), *Public emotion and response immediately following the death of George Floyd: A sentiment analysis of social media comments*, “Telematics and Informatics Reports”, vol. 14, <https://doi.org/10.1016/j.teler.2024.100143>
- Stubbs M. (1997), *Whorf’s children: Critical comments on critical discourse analysis (CDA)*, [w:] A. Ryan, A. Wray (red.), *Evolving models of language* (s. 110–116), Clevedon: BAAL in association with Multilingual Matters.
- Wodak R., Meyer M. (2015), *Methods of Critical Discourse Studies*, London: SAGE.

---

⁸ Anglicyzm *sentiment* – pomimo potrzeby jego semantycznej dyzambiguacji w języku polskim – używany zamiast terminu wydzźwięk jest powszechny w dyskursie naukowym w języku polskim dotyczącym tej metody w różnych dyscyplinach (m.in. socjologii i informatyce).

Jan Miodek Między wspomnieniobaśnią a życie-śmiercią. O polskich złożeniach rzeczownikowych

Izabela Kozera-Sławomirska Эвиденциальность в турецко-русском сопоставительном освещении (на материале перевода)

Francesco Bressan „Язык придворных” как автобиографический мотив в прозе Л. Петрушевской

Elena Nevzorova-Kmiec Лексико-фразеологический минимум для польскоязычных учащихся: лингводидактический аспект

Sergii Fominykh Анализ изменений пропагандистских нарративов в выступлениях Владимира Путина в период с 2007 по 2024 гг.

Paulina Kłós-Czerwińska Język i afekt w perspektywie posthumanistycznej. Przypadek Gillesa Deleuze’a i Jana Słabego

Radosław Lis Das propagandistische bild der Polen und der Juden in der „Krakauer Zeitung“ 1939–1945

Katarzyna Roszkowska-Bachanek Impact of language anxiety on speaking in English in the group of male and female secondary school learners: Comparative analysis

Angelika Lis Politolingwistyka w niemieckojęzycznym dyskursie. Funkcja apelatywna w przemówieniu politycznym w analizie translologicznej

Joanna Koziół Czy kobietom potrzebna jest jeszcze religia? O wizerunku kobiety (nie)wierzącej we współczesnych serialach rosyjskich

Agnieszka Patalong, Sylwia Indula Clickbaitowy język nagłówków w mediach społecznościowych a reakcje użytkowników

Magdalena Jaszczyk-Grzyb Recenzja książki Margaret Ohii-Nowak (2025) *Antyczarny rasizm. Język – Dyskurs – Komunikacja*

